

738

KÂVYAMÂLÂ. 19

THE
S'ÛRYAS'ATAKA

OF
MAYÛRA.

41.3
मस

With the Commentary of Tribhuvanapâla.

EDITED BY
MAHÂMAHOPÂDHYÂYA PANDIT DURGÂPRASÂDA
AND
WÂSUDEV LAXMAN SHÂSTRÎ PAN'SĪKAR.

Third Revised Edition.

SAD Bh
MAY

PUBLISHED
BY
PÂNDURANG JÂWAJÎ,

PROPRIETOR OF THE 'NIRNAYA-SÂGAR' PRESS,
BOMBAY.

1927.

Price 7 Annas.

काव्यमाला.

श्रीमयूरकविविरचितं

सूर्यशतकम्

त्रिभुवनपालप्रणीतया टीकया समेतम् ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितब्रजलालसूनुना सहामहोपाध्यायपण्डित-
दुर्गाप्रसादेन, मुन्धापुरवासिना परवोपाह्वपाण्डुरङ्गात्मज-
काशिनाथशर्मणा, पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणशर्मात्मज-
वासुदेवशर्मणा च संशोधितम् ।

तृतीयं संस्करणम् ।

तच्च

मुम्बय्यां निर्णयसागरालयचन्द्रालये तदधिपतिना मुद्राक्षरैरङ्कयित्वा
प्राकाश्यं नीतम् ।

१९२७

(अस्य ग्रन्थस्य पुनर्मुद्रणादिविषये सर्वथा निर्णयसागरमुद्रायचन्द्रालयाधिपते-
रेवाधिकारः ।)

मूल्यं ७ आणकाः ।

काव्यमाला ।

महाकविश्रीमयूरप्रणीतं
सूर्यशतकम् ।

श्रीत्रिभुवनपालविरचितया टीक्यान्वितम् ।

जम्भारातीभकुम्भोद्भवमिव दधतः सान्द्रसिन्दूररेणुं
रक्ताः सिंका इवौषैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य ।

१. सूर्यशतकप्रणेता श्रीमयूरकविर्वाणभट्टस्य श्वशुर उज्जयिन्यां वृद्धभोजमहीपतेः सभायामासीदिति मानतुज्ञाचार्यप्रणीतभक्तामराह्यस्तोत्रटीकाप्रारम्भे मेरुतुङ्गप्रणीतप्रबन्धचिन्तामणौ च समुपलभ्यते. प्रबन्धचिन्तामणौ वाणभट्टो मयूरस्य भगिनीपतिरासीदित्युक्तम्. अथ च 'अहो प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्याभवत्सन्धयः समो वाणमयूरयोः ॥' इति शार्ङ्गधरपद्मत्यादिप्रसिद्धराजशेखरपद्येनापि वाणमयूरयोः समकालोद्भवत्वं प्रतीयते. तस्मान्मयूरकविरपि ख्रिस्ताब्दीयसप्तमशतकपूर्वार्धसमुद्भूत इति ज्ञेयम्. सूर्यशतकमपहाय मयूरप्रणीतः कोऽप्यन्यो ग्रन्थो नाद्याप्युपलब्धः. सूर्यशतकपद्यानि तु ध्वन्यालोककाव्यप्रकाशादिपूर्वाहृतानि सन्ति. दृश्यन्ते च सूर्यशतकातिरिक्ता अपि कतिपयश्लोकाः सुभाषितावल्यादिषु मयूरनाम्ना समुद्धृताः. 'दर्पं कविभुजंगानां गता श्रवणगोचरम् । विपविधेव मायूरी मायूरी वाङ्मिह्रन्तति ॥' इति मयूरप्रशंसापद्यं च सूक्तिमुच्चावली राजशेखरनाम्ना समुद्धृतं वर्तते. सूर्यशतकस्य कादमीरकवल्लभदेव-मधुसूदन त्रिभुवनपालविरचितं टीकात्रयं प्राचीनम्, यहेश्वरशास्त्रि-प्रणीता नवीना टीका च वर्तते. तत्र वल्लभदेवकृतटीकास्माभिः कदमीरेषु पदत्रिंशत्श्लोकपर्यन्तमासादिता. मधुसूदनकृता नोपलब्धा. अतस्त्रिभुवनपालविरचितटीकासमेतमेतच्छतकं मुद्रयितुमारब्धम्. तत्रास्मन्मुद्रणाधारभूतानि पुस्तकान्येतानि—प्रथमं त्रिभुवनपालकृतटीकासमेतं प्रायः शुद्धं १६८५ मिते शकाब्दे लिखितं एकोनत्रिंशत्पञ्चात्मकं मुम्बईनगरवास्तव्यश्रीपण्डितज्येष्ठारामसुकुन्दजीशर्मणां सकाशादधिगतम्; द्वितीयं तादृशमेव पुस्तकं नातिशुद्धं वर्षशतद्वयप्राचीनमिवोपलक्ष्यमाणं त्रिपष्टिपञ्चात्मकं जयपुरराजगुरुकुलोद्भूतोदुम्बरभट्टश्रीकृष्णकुमारशर्मणां संमहात्प्राप्तम्, तत्र त्रिभुवनपालस्य नाम नास्ति; तृतीयं मूलमात्रं पदत्रिंशत्श्लोकपर्यन्तं वल्लभदेवकृतटीकोद्भूतदिप्पणसमेतं नवीनं कदमीरलिखितं पद्यदशपञ्चात्मकमस्वीयम्. २. 'सकैः' इति पाठान्तरम्, 'संसकैः' इति वल्लभदेवव्याख्यानं च. 'शतकेऽसिन्धुधरावृत्तम् । आशीःशामान्यालंकारः सर्वत्रैव । विशेषालंकारस्तूप्रेशरूपकश्लेषादयः' इत्यपि वल्लभदेवव्याख्यानम्.

... तुल्यकालं कमलवनरुचेवारुणा चो विभूत्यै
भूयासुर्भासयन्तो भुवनमभिनवा भानवो भानवीयाः ॥ १ ॥

अभिनवा नूतना भानवीया भानवः सप्तभिन्ना रश्मयो चो शुभ्रभ्यं विभूत्यै गमृञ्जे
भूयासुर्भासयन्तु । किं कुर्वन्तः । सान्द्रभासौ सिन्दूरेणुषु सान्द्रो षटलः सिन्दूरेणुः
सिन्दूररजहारुधत इव । किंभूतम् । जम्भस्यारातिजम्भारातिः शकस्तस्येभो हली
ऐरावणस्तस्य कुम्भा मलयवी तयोही वा उद्भवो यसेति विप्रदः । एतदुक्तं भवति—
ये स्वर्गस्थास्ते उदयरगभृतन्मानयलोप्यंशवणजुम्भस्थं सिन्दूरेणुं दधत इव मन्यन्ते ।
उदयभासौ गिरिध तस्य तटी तस्या धातवो गिरिकादयस्त्रेपां धाराकारो द्रवो धारा-
द्रवः प्रवातन्वासेवोर्धेः प्रवाहैः समुद्गैरविच्छिन्नैः विष्ठा अत एव रक्षा इव । उदयगि-
रिस्थानामेवं युद्धिर्जायते तुल्यकालं समकालमायान्त्या आगच्छन्त्या पद्मखण्डशीत्या
इवारुणाः । सदैव सप्तभिन्ना कमलवनानां रस्यागच्छति । एवं क्षीप्त्वा धरास्थानं
प्रतीतिर्भवति । किं कुर्वन्तो भानवः । प्रैलोक्ष्यमुद्गासयन्तः । अभिनवलं तेषां
दिकरणापेक्षया ॥

भक्तिप्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनां

लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इव कमलवनोद्घाटनं कुर्वन्ते ये ।

कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्याः

कल्याणं चः क्रियासुः किसलयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ २ ॥

ते भास्करस्य करा चो शुभ्राकं कल्याणं क्रियासुर्विधेयासुः । ये कमलवनोद्घाटनं
कुर्वन्ते पद्मखण्डानामुन्मीलनं विदधते । उत्प्रेक्षते—लक्ष्मीमाक्रष्टुकामा इवापक्रष्टुमनस
इव । यतो लक्ष्मीं सदैव कमलवनेषु कृतसंनिधानामाक्रष्टुमिव । किं कर्तुम् । दातुं वित-
रितुम् । कस्मै । भक्तिप्रहाय । भक्त्या प्रहो नन्नो भक्तिप्रहस्तस्मै । कीदृशीं धियम् ।
मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनाम् । मुकुलशब्देन कुड्मलमुच्यते । तस्य यः पुटः स एव
कुटी शालेव मुकुलपुटकुटी तस्याः कोटरमभ्यन्तरं तस्य क्रोडोऽवनम्रप्रदेशस्तत्र लीनां
संलिष्टाम् । कीदृशाः कराः । कालाकारान्धकाराननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्याः ।
कालस्येवाकारो यस्य स कालाकारः स चासावन्धकारश्च तस्याननं मुखं तत्र पतितं
यज्वगतस्य साध्वसं भयं तस्य ध्वंसो नाशस्तत्र कल्याः पटवः समर्था एव । पुनः
किलक्षणः । किसलयरुचयः किसलयानामिव रुचिर्येषां तेषामभिनवाद्भुरभासः ॥

गर्भेष्वम्भोरुहाणां शिखरिषु च शिताग्रेषु तुल्यं पतन्तः

प्राग्भ्ये वासरस्य व्युपरतिसमये चैकरूपास्तथैव ।

निष्पर्यायं प्रवृत्तास्त्रिभुवनभवनप्राङ्गणे पान्तु युष्मा-

नूष्माणं संतताध्वश्रमजमिव भृशं विभ्रतो ब्रह्मपादाः ॥ ६ ॥

ब्रह्मः सूर्यस्य पादा रश्मयः पान्तवन्तु । कान् । वो युष्मान् । किं कुर्वन्तः । अम्बोरुहाणां पशानां गर्भेष्वभ्यन्तरेषु शिखरिषु च पर्वतेषु शिताग्रेषु तीक्ष्णप्रान्तेषु तुल्यं समं पतन्तो गच्छन्तः । अन्यस्य हि पादा यथा हरितशाद्वलोपचितायां भूमौ निपतन्ति तथा न शर्करिलायां कण्टकितायां वा । ब्रह्मस्य पुनर्मादवातिशययुक्तेषु पद्मगर्भेषु तीक्ष्णशृङ्गेषु च पर्वतेषु समं पतन्ति । वासरस्य दिवसस्य प्रारम्भे मुखे तस्यैव व्युपरतिसमये चास्तमानकाले तथैव सदृशा एकरूपाः । त्रिभुवनभवनप्राङ्गणमिव त्रिभुवनभवनप्राङ्गणं तस्मिँल्लोक्यवेद्मजिरे निष्पर्यायमविद्यमानकर्म प्रवृत्ताः प्रसृताः । अन्यस्य हि पादाध्वरणा गृहाङ्गणे पर्यायेण प्रवर्तन्ते । तस्य पुनः समकालमेव । ऊष्माणमौर्ण्यं भृशं विभ्रतोऽत्यर्थं दधतः । उप्रेक्षते—संतताध्वश्रमजमिव । संततश्चावाव्वा च संतताध्वा । अव्वशब्दोऽत्राधिकगमने वर्तते । तेन श्रमस्तस्माद्वातस्तमिव । भृशमपिच्छिन्नं गाढं गमनखेदसंभवमिव । अन्यो हि यः पान्थस्तस्य पादा ऊष्माणमेव विभ्रति दधति ॥

प्रभ्रश्यत्युत्तरीयत्वपि तमसि समुद्रीक्ष्य वीतावृत्तीन्प्रा-

गजन्तूस्तन्तून्यथा यानतनु वितनुते तिग्मरोचिर्मरीचीन् ।

ते सान्द्रीभूय सद्यः क्रमविशददशाशादशालीविशालं

शश्वत्संपादयन्तोऽम्बरममलमलं मङ्गलं वो दिशन्तु ॥ ४ ॥

ते रश्मयो मरीचयो मङ्गलं कल्याणं वो दिशन्तु ददतु । यान्किरणांस्तिग्मरोचिस्तीक्ष्णदीधितिः सूर्यो वितनुते विस्तारयति । कथं यथा भवति । अतनु विस्तीर्णं यथा भवति । किं कृत्वा जन्तून्प्राणिनो वीतावृत्तीन्, आवरणमावृत्तिः वीता गता आवृत्तिर्येषां ते तान्समवलोक्य समुद्रीक्ष्य । प्राक्पूर्वं तमस्यन्धकारे प्रभ्रश्यति पतति सति । कीदृशो । उत्तरीयस्येव त्विह यस्य तदुत्तरीयत्विद् तस्मिँल्लंशुकनिभे तिमिरे । कानिव । तन्तून्यथा । तन्तवः सूत्राणि यथा तान् । यथा कथितन्तुवायोऽतनुपटान्वितनुते प्राणभृतो विगतवाससो दृष्ट्वा । ते सान्द्रीभूय घनतां प्राप्याम्बरं वासोऽमलं विमलमुत्पादयन्ति । एवं मरीचयोऽपि सान्द्रीभूय सद्यस्तत्क्षणमम्बरमाकाशं शश्वत्सर्वदा विमलमुत्पादयन्ति । कीदृशम् । क्रमविशददशाशादशालीविशालम् । क्रमेण पर्यायेण विशदाः परिपाठ्या स्पष्टा दश च ता आशाश्च दशाशा दश दिशः क्रमविशदाश्च ता दशाशाश्च ता एव दशास्वाप्तमाली पङ्क्तिस्था विशालं विस्तीर्णम् । तदपि वासो दशालीविशालम् ॥

न्यकुर्वन्नोपधीशे सुपितरुचि शुचेवौपधीः प्रोपितामा

भास्वद्वाचोद्गतेन प्रथममिव कृताभ्युद्गतिः पावकेन ।

१. 'वो हि यत्प्रसादेन लब्धात्मलाभः स तस्याभ्युद्गमनं करोति' इति वङ्गभः.

पक्षच्छेदमणास्यसुत इव हृपदो दर्शयन्प्रातरद्रे-

राताम्रस्त्रीमभानोरनभिमतनुदे स्त्राद्गमस्त्युद्गमो यः ॥ ५ ॥

श्रीमभानोर्गमस्त्युद्गमः किरणोदयो यो युष्माकमगमिततनुदे अनभिमतमनमीष्टं पापं शत्रुर्वा तस्य नोदनं नुत् तस्य स्त्राद्गमतात् । कीदृश इव । पूर्वं प्रथमं पावकेन यद्विनो कृताभ्युद्गतिरिय अन्युद्गमनमभ्युद्गतिः । विदितस्यागत इव । किंभूतेन पावकेन । भास्वद्भावोद्गतेन भासतो प्रावाणो भास्वद्भावाणोऽर्धोऽंशः सूर्यकान्ताभिधाना मणिविशेषोपास्येभ्य उद्गतो भास्वद्भावोद्गतः । वै हि रथिकरस्तृष्टा अतिमुद्गमन्ति । ओपपिषान्दे-नीपपिष्यं वैज उच्यते । तात्स्म्यात् । मया गिरिदंष्टते पन्थानो मुष्यन्त इति । तत्ति-रस्कुर्वन्मभिभवन् । ओपधीनामीश ओपधीशः । तस्मिन्प्रोपधीनां भर्तरीन्दी मुपितरन्वि मुपिता रम्यस्य रा तस्मिन्मुपितरन्वि हृतभावि शुचेव शोकेनेव प्रोपिताभाः प्रोपिता आभा यारामोपधीनां तास्ययोकाः । भर्तरे हृततेजसि परन्व्यः शोकेन गतधृतयो भवन्ति । प्रातरद्रेरुदयाचलनाशो हृपदः शिला दर्शयन्प्रकटयन् । कथंभूता इव । पक्षच्छे-दमणास्यसुत इव । पक्षाणां छेदः पक्षच्छेदस्तेन मणास्योपामस्यमुषिरं पक्षच्छेदमणास्यकृ तस्यवन्तीति ताः । अत्ररुदृशतज्जपामिणीवंधा । यतो गमस्त्युद्गम आताम्रो व्हेहितो-ऽतस्त्रदनुरजिताः शिला एवमुप्रेक्ष्यन्ते । पूर्वं किल पर्वताः पक्षवन्तोऽभूर्वस्तेपामिन्द्र-स्ताधिकच्छेद ॥

शीर्णप्राणाङ्घ्रिपाणीन्प्रणिभिरपघनैर्घर्घराव्यक्तघोपा-

न्दीर्घाघ्रातानघौषैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्त्यः ।

धर्मांशोस्तस्य वोऽन्तर्द्विगुणघनघृणानिघ्ननिर्विघ्नवृत्ते-

र्दत्तार्घाः सिद्धसंघैर्विदधतु घृणयः शीघ्रमंहोविघातम् ॥ ६ ॥

धर्मांशोरादित्यस्य घृणयो भयूया वो युष्माकमंहोविघातं पापापनोदं विदधतु कुर्वन्तु । शीघ्रं तारक्षणम् । किंविशिष्टाः । दत्तार्घा दत्तो विध्रानितोऽर्धां येभ्यस्ते । कैः । सिद्धसंघैः सिद्धा अणिमादियुक्तास्योपां संधा वातास्वैरिति । किंभूतोऽप्री धर्मांशुः । यः पुनरपि भूयोऽपि घटयति करोति । कान् शीर्णप्राणाङ्घ्रिपाणीन् । प्राणं नासा अङ्गी पादौ पाणी हस्तौ । घ्राणं वाङ्गी च पाणी चेति समाहारद्वन्द्वः । शीर्णां घ्राणाङ्घ्रि-पणयो येषां सामर्थ्यादग्निनां ते तथोक्तान् । तथा अपघनैरङ्गैर्मणिभिरुपलक्षितान् । घर्घराव्यक्तघोपान् घर्घरो जर्जरोऽव्यक्तोऽस्फुटो घोपो ध्वनिर्येषाम् । प्राणादिलुप्ततार्यां कण्ठोष्ठादिप्रणितार्यां च कारणमुपवर्णयन्नाह—अघौषैः पापसमूहैर्दाघांघ्रातांश्चिरतरप्र-स्तान् । किं कुर्वन् । उल्लाघयन्निघ्नौघीकुर्वन् । एकोऽसहायः । रुद्रादयोऽपि सूर्यमूर्ति-मारुटा एव नीरोगं कुर्वन्तीति संबन्धः (भावः) । किंभूतस्य भानोः । अन्तर्द्विगुणघ-नघृणानिघ्ननिर्विघ्नरुतेः । अन्तर्मध्ये चेतसि द्विगुणा घना बहुला घृणा दया । घना वासी

घृणा च घनघृणा । अन्तर्द्विघृणा चासौ घनघृणा च तथा निम्ना परवशा निर्विन्ना अन्त-
रायरहिता वृत्तिर्यस्य स तथोक्तः ॥

विभ्राणा वामनत्वं प्रथममथ तथैवांशवः प्रांशवो वः

क्रान्ताकाशान्तरालास्तदनु दशदिशः पूरयन्तस्ततोऽपि ।

ध्वान्तादाच्छिद्य देवद्विप इव बलितो विश्वमाश्वश्रुवानाः

कृच्छ्राण्युच्छ्रायहेलोपहसितहरयो हारिदक्षा हरन्तु ॥ ७ ॥

हारिदक्षाः सूर्यसंबन्धिनांशवो रश्मयो वो युष्माकं कृच्छ्राणि दुःखानि हरन्त्वपन-
यन्तु । पुनर्विशेष्यन्ते—उच्छ्रायहेलोपहसितहरयः । उच्छ्राय उच्चैस्त्वं तस्य या हेला
लीला तथा उपहसितो विडम्बितस्त्वत्तोऽधिको देशोऽस्मादिति (?) हसितो हरिर्विष्णु-
र्येते । प्रारब्धविक्रमस्य विष्णोः सदृशा इति तात्पर्यायः । किं कुर्वाणाः । विभ्राणा धार-
यन्तः । किम् । वामनत्वं खर्वत्वम् । प्रथममादौ । अधानन्तरं प्रांशवो दीर्घास्तथैव यथा
भगवान्नारायणः प्रथमं विक्रमकाले वामनत्वं कृत्वा प्रांशुर्दीर्घः संजातः । पुनरपि किंभूतः ।
क्रान्ताकाशान्तरालाः । क्रान्तं व्याप्तमाकाशान्तरालमम्बरमध्यं येत्ये तथोक्ताः ।
तदनु अनन्तरं च दश दिशो दशाशाः पूरयन्तः पूर्णाः कुर्वन्तः । ततोऽपि पुनरपि विश्वं
जगदश्रुवाना व्याप्नुवन्तः । आशु शीघ्रम् । किं कृत्वा । आच्छिद्याकृष्यापहृत्य । कुतः ।
ध्वान्तादन्धकारात् । कस्मादिव । देवद्विप इव सुरशत्रोरिव । बलितो बलिनान्नः, अन्यत्र
बलितो बलवतः । पञ्चम्यन्तादुभयस्मात्तम् । विष्णोरेतत्संबन्धनीयम् । सोऽपि वामनो
भूत्वा प्रांशुरभूत् । तदनु च क्रान्तगगनान्तरालः । ततः परिपूरितदशदिशो बलेर्विश्वमा-
च्छिद्य व्याप्तवानिति ॥

उद्गाढेनारुणिम्ना विदधति बहुलं येऽरुणस्यारुणत्वं

मूर्धोद्धूतौ खलीनक्षतरुधिररुचो ये रथाश्वाननेपु ।

शैलानां शेखरत्वं श्रितशिखरिशिखास्तन्वते ये दिशन्तु

प्रेह्वन्तः खे खरांशोः खचितदिनमुक्तास्ते मयूखाः सुखं वः ॥ ८ ॥

ते मयूखा रश्मयः खरांशोः सवितुः संबन्धिनी वो युष्मभ्यं सुखं शर्म दिशन्तु ददतु ।
येऽरुणस्य सारथेररुणत्वं लोहितत्वं बहुलं घनं विदधति कुर्वन्ति । केन । अरुणिम्ना लोहि-
तत्वेन । उद्गाढेन प्रबलेन । रथाश्वाननेपु स्यन्दनतुरगवक्रेषु खलीनक्षतरुधिररुचः कवि-
काव्यशोणितच्छायाः । मूर्धोद्धूतौ सखां मस्तकोत्कम्पे सति ये शैलानां पर्वतानां शेख-
रत्वं मुकुटत्वं तन्वते विस्तारयन्ति । किंभूताः । श्रितशिखरिशिखाः सन्तः समा-

१. 'देवद्विप' इति बल्लमपाठः. २. 'श्रितशिखरिशिखाः' इति बल्लमपाठः, 'अश्रिष्ट-
श्रिष्टकोदयः सन्तः' इति ताम्पाह्वानं च.

धितपर्येताप्रभागाः । अथवा धिताः शिखरिण्यः शिखा यैस्ते । किं कुर्वन्तः । प्रेहन्तो गच्छन्तः । क्व । खे व्योन्ति । खचितदिनमुखाः स्यष्टीकृतदिवसप्रारम्भाः ॥

दत्तानन्दाः प्रजानां समुचितसमयाकृष्टसृष्टैः पयोभिः

पूर्वाह्णे विप्रकीर्णा दिशि दिशि विरमत्यह्नि संहारभाजः ।

दीप्तांशोर्दीर्घदुःखप्रभवभवभयोदन्वदुत्तारनावो

गावो वः पावनानां परमपरिमितां प्रीतिमुत्पादयन्तु ॥ ९ ॥

दीप्तांशोरादित्यस्य संबन्धिन्यो गावो दीभितयो वो युष्माकं प्रीतिं सुखमुत्पादयन्तु जनयन्तु । किभूताः । दत्तानन्दाः दत्तो वित्तीर्ण आनन्दो याभिस्ताः । कासाम् । प्रजानां लोकानाम् । कैः कृत्वा । पयोभिर्जलैः । समुचितसमयाकृष्टसृष्टैः समुचितो योग्यः समयः कालस्तत्राकृष्टसृष्टैः । भूयोऽपि विशेष्यन्ते—पूर्वाह्णे विप्रकीर्णाः अह्नः पूर्वा भागस्तत्र विक्षिप्ताः । क्व । दिशि दिशि सर्वासु दिक्षु । विरमत्यह्नि याति दिवसेऽस्तमनसमये संहारभाजः संहतिमाधिताः । पुनरपि किभूताः । दीर्घदुःखप्रभवभवभयोदन्वदुत्तारनावः । दीर्घं च तद्दुःखं च तस्य प्रभव उत्पत्तिस्थानं स चासौ भवश्च संसारस्तस्माद्भयं तदेवोदन्वान्धमुदस्तस्मादुत्तारस्तत्र नावो यानपात्राणि । पावनानां पावकानां परमुत्कृष्टम् । किभूतां प्रीतिम् । अपरिमितामपर्यन्ताम् । गाव इति छिद्यमेतदभिन्नम् । गावो धेनवश्चोच्यन्ते । ता अपि पयोभिर्दुग्धैः समुचितसमयाकृष्टसृष्टैः प्रजानां दत्तानन्दा भवन्ति । पूर्वाह्णे प्रत्युपसि विप्रकीर्णा भवन्ति । अह्नोऽवसाने संहारभाजः । दीर्घदुःखप्रभवभवभयोदन्वदुत्तारनावश्च दत्ताः सत्यः सयः । तदीयैः पयोभिर्विप्राम्रितर्पणैर्लोकैः संसारे तरन्तीत्यागमविदः ॥

बन्धध्वंसैकहेतुं शिरसि नतिरसाबद्धसंध्याञ्जलीनां

लोकानां ये प्रबोधं विदधति विपुलाम्भोजस्तप्डाशयेव ।

युष्माकं ते स्वचित्तप्रथितपृथुतरप्रार्थनाकल्पपृष्टाः

कल्पन्तां निर्विकल्पं दिनकरकिरणाः केतवः कल्मषस्य ॥ १० ॥

दिनकरकिरणा रविपादाः भवतां कल्मषस्य पापस्य केतवो विनाशकाः कल्पन्तां संपशन्ताम् । निर्विकल्पमसंशयम् । क्रियाविशेषणमिदम् । खं च चित्तं च स्वचित्तं तस्य प्रथिता पृथुतरा पृथ्वी सा चासौ प्रार्थना च तस्याः कल्पपृष्टाः । ये लोकानां प्रजानां प्रबोधं तत्त्वज्ञानं विदधति कुर्वन्ति । बन्धन्निविधः—प्राकृतो वैकारिको दक्षिणासा (?) रूपधेति । तेन हि बद्धा देहिनो न मुच्यन्ते । तस्य ध्वंसो नाशस्तत्रैकहेतुः

१. 'अकृष्टसृष्टैः' इति पाठः, 'समुचिते योग्ये समये वर्षाख्ये अकृष्टमयाञ्जवा' इति बह्मव्याख्या. २. 'प्रथिमपृथुतर' इति पाठः, 'खं भवतां यचित्तं तस्य यः प्रथिमा विस्तारस्तद्वत्' इति बह्मव्याख्या.

प्रधानं कारणम् । किंभूतानां प्रजानाम् । शिरसि मस्तके नतिर्नमस्कारस्त्वत्र रसस्तेनावद्धो
विरचितः संध्याञ्जलियैस्ते तथोक्तास्तेषाम् । कथेव । विपुलाम्भोजखण्डाशयेव । विपुलो
विस्तीर्णोऽम्भोजखण्डः कमलाकरः । विपुलथासावम्भोजखण्डश्च तस्याशा तथेव । बन्धध्वं-
सैकद्वेतुतापि मुकुटावस्थाविघातैककारणता । प्रबोधो ज्ञानं विकासश्च ॥

धारा रायो धनायापदि सपदि करालम्बभूताः प्रपाते

तत्त्वालोकेकदीपालिदशपतिपुरप्रस्थितौ वीथ्य एव ।

निर्वाणोद्योगियोगिप्रगमनिजतनुद्वारि वेत्रायमाणा-

स्त्रायन्तां तीव्रभानोर्दिवसमुखसुखा रश्मयः कैरुमपाद्भः ॥ ११ ॥

तीव्रभानोरादित्यस्य मयूखाः कल्मषात्पापाद्धो शुष्मांस्त्रायन्तां रक्षन्तु । दिवसमुख-
सुखाः दिवसारम्भे मुखकारिणः । स्वरूपकथनमेतत् । पुनरपि च निरूप्यन्ते—
रायो द्रव्यस्य धाराः प्रपाताः । क । धनायापदि द्रव्यार्थकायपीडायाम् । धनाया
धनेच्छा तस्या आपत्प्रार्थना धनस्य प्राप्तित्त्रापि । सपदि तत्क्षणम् । करालम्बभूता
इति हस्तैष्वादायोत्तारयन्तीत्यर्थः । क । प्रपाते नरके दुर्गता । तत्त्वालोकेकदीपाः तत्त्वस्य
परमार्थस्यालोके दर्शने एकदीपाः प्रकाशकलात् । त्रिदशपतिरिन्द्रस्त्वस्य पुरं नगरम-
रावती तत्र प्रस्थितिः प्रस्थानं तत्र वीथ्य एव पन्थान एव । पुनरपि कीदृशाः ।
निर्वाणोद्योगिनो मोक्षोत्सुकास्ते च ते योगिनश्च तेषां प्रगमोऽपुनरावृत्तिस्तस्य निजा
आत्मीया सा चासौ तनुश्च तस्या द्वार्द्वारं तस्यां वेत्रायमाणाः प्रतीहारा इवाचरन्तः । ये
हि सिद्धा योगिनो भवन्ति ते हि सूर्यतनुद्वारेण न स्वल्पनमासादयन्ति । उद्युक्तानां
योगिनां तु सूर्यतनुर्द्वाः तत्र द्वाःस्थाः प्रयातुं न ददति । अथवा प्रगच्छन्त्यनेनेति प्रगमः
पन्थाः । निर्वाणोद्योगियोगिनां प्रगमश्चासौ निजतनुद्वारेति तत्समासः ॥

प्राचि प्रागाचरन्त्योऽनतिचिरमचले चारुचूडामणित्वं

मुञ्चन्त्यो रोचनाम्भः प्रचुरमिव दिशामुच्चकैश्चर्चनाय ।

चाट्टकैश्चक्रनाम्नां चैतुरमविचलैर्लोचनैरर्च्यमाना-

श्रेष्ठन्तां चिन्तितानामुचितमचरमाश्चण्डरोचीरुचो वः ॥ १२ ॥

चण्डरोचीरुचो धर्मघृणिपादाश्चिन्तितानां मनोरथानामुचितं योग्यं वो युष्माकं
चेष्टन्तां व्याप्रियन्तां संपादयन्तु वा । किं कुर्वत्यः । आचरन्त्यो विदधत्यः । किं तत् ।
चारुचूडामणित्वं मनोहरशिखारत्नत्वम् । क । अचले पर्वते । किंभूते । प्राचि पूर्वदिक्सं-
न्धिनि । प्राक्प्रथमम् । अनतिचिरं स्वल्पकालम् । किंभूताः । रोचनाम्भो रोचनाजलं
मुञ्चन्त्य इव । प्रचुरं प्रभूतम् । दिशामाशानां चर्चनाय भूषणाय । तादर्थ्ये चतुर्था । उच्च-
कैरत्यर्थम् । प्रथमतिलोहितत्वाच्चण्डांशुरोचिपः शिरोरत्नवेनोत्प्रेक्षिताः । तदनुपिशङ्ख्यः

सख्यो रोचनाम्बुत्वेनेति । पुनः किंभूतः । अर्च्यमानाः सस्पृहमीक्ष्यमाणाः । कैः । चक्र-
नाम्नां द्योचनस्यैर्नैत्रप्रान्तैः । अविचलैर्निश्चलैः । कथम् । चतुरं विदग्धं यथा भवति ।
चाद्रकैश्चाद्रकाङ्क्षिभिः । चक्रवाकाणां हि भगवति गमस्त्रिमास्त्रिन्यभ्युदिते सति वियु-
क्तानां परस्परं समागमो भवतीति सादरं तद्वचोऽर्च्यन्त इत्येवमभिहितम् । अचरमा
अप्राचीनाः ॥

एकं ज्योतिर्दृशौ द्वे त्रिजगति गदितान्यब्जजास्यैश्चतुर्भि-

भूतानां पञ्चमं यान्यलमृतुषु तथा पदसु नानाविधानि ।

युष्माकं तानि सप्तत्रिदशमुनिनुतान्यष्टदिग्भाजि भानो-

र्यान्ति प्राहे नवत्वं दश दंघतु शिवं दीधित्तीनां शतानि ॥ १३ ॥

भानोः संबन्धीनि दीधित्तीनां दश शतानि सहस्रमिति यावत् । युष्माकं शिवं भद्रं
दघतु पुष्पन्तु कुर्वन्तु वा । अनेकार्थत्वाद्वातूनामिति । किंभूतानीत्याह—यानि एकं
ज्योतिरेकं तेजः प्रधानमालोककारणम् । पुनरपि कीदृशानि । दृशौ द्वे चक्षुषी द्वे । त्रिजं-
गति त्रैलोक्ये गदितानि कथितानि । कैः । अब्जजास्यैः कमलयोनिवदनैः । कियद्भिः ।
चतुर्भिश्चतुःसंख्योपेतैः । भूतानां पृथिव्यादीनां पञ्चमम् । पद्यानां भूतानां तेजसि
सति पञ्च संख्या संपद्यते । तथा ऋतुषु वसन्तादिषु पदस्त्रलमत्यर्थं नानाविधान्यु-
च्चावचप्रकाराणि । तीव्रमन्दादिभेदेन मियमानत्वात् । पुनरपि किंभूतानि । सप्तत्रिद-
शमुनिनुतानि त्रिदशमुनयो देवर्षयोऽत्रिप्रभृतयः सप्त च ते त्रिदशमुनयश्च तैर्नुतानि ।
भूयोऽपि किंभूतानि । अष्टदिग्भाजि अष्टाशाश्रितानि । पूर्वाहे दिनमुखे नवत्वं प्रत्यप्रत्वं
यान्ति भजन्ते । पूर्वं ज्योतिस्त्वेनैकत्वम् । पुनर्दंघत्वेन द्वित्वम् । भुवनत्वेन त्रित्वम् ।
चतुर्षु ब्रह्मवक्त्रेषु चतुःसंख्यात्वम् । पृथिव्यादिरूपतया पञ्चया । वसन्तादिसंख्यायाः पदे-
त्वम् । अत्रिप्रभृतिभिः सप्तत्वम् । तीव्रमन्दादिभेदेन नानात्वम् । अष्टदिग्भाक्त्वेनाष्टत्वम् ।
आश्रयभेदाद्भेदः । पूर्वाहे नवत्वमिति शब्दसाम्याप्रबलं नवसंख्यायोगिता प्रदर्शितेति ॥

आवृत्तिभ्रान्तविश्वाः श्रममिव दघतः शोषिणः स्वोष्मणेव

श्रीष्मे दावामितसा इव रसमसकृद्ये धरित्र्या धयन्ति ।...

ते प्रावृष्यात्तपानातिशयरुज इवोद्भ्रान्ततोया हिमर्तौ

मार्तण्डस्यामचण्डाश्चिरमशुभभिदेऽमीशवो वो भवन्तु ॥ १४ ॥

मार्तण्डस्य भानोरमीशवो दीधितयो वो युष्माकमशुभभिदेऽकृत्याणविनाशाय भवन्तु
जायन्ताम् । चिरं बहुकालम् । किञ्चिच्छिष्टाः । ये धरित्र्या भुवो रसं जलं धयन्ति
पिबन्ति । असकृदनेकवारम् । किंभूता इव धयन्ति । शोषिण इव शोषयुक्ता इव ।

शोषिणोऽपि ध्रममिव दधतः खेदेमिव दंधाना विभ्राणाः । ध्रमाधाने हेतुमाह—आश्र-
त्तिध्रान्तविश्वाः । आश्रुत्या पौनःपुन्येन ध्रान्तं पर्यटितं विश्वं जगद्वैस्ते तयोक्ताः ।
६ । प्रीप्से निदापकाले । शोषिणः खोष्मणेव । पुनस्तप्रेक्षते—दावाभितप्ता इव, जल-
मतीव नरा धयन्ति तद्वदेते इत्युत्प्रेक्षिताः । तेऽभीशवः प्राश्रुपि वर्षाकाले उद्गान्ततोया
उद्ग्रीणंपयस्काः । किंभूताः । आत्तपानातिशयरुज इव आत्ता प्राप्ता पानातिशयरुग्यैस्ते ।
हिमर्तौ हेमन्तेऽप्रचण्डा मन्दा अपदवः । यथा कोऽपि पानीयपानातिशयात्प्राप्तवेदनो
मन्दो भवति तद्वदेतेऽपि ॥

तन्वाना दिग्बधूनां समधिकमधुरालोकरम्यामवस्था-

मारूढप्रौढिलेशोत्कलितकपिलिमालंकृतिः केवलैव ।

उज्जृम्भाम्भोजनेत्रद्युतिनि दिनमुखे किञ्चिदुद्भिद्यमाना

श्मश्रुश्रेणीव भासां दिशतु दशशती शर्म घर्मत्वियो वः ॥ १५ ॥

भासां दीघितीनां दशशती घर्मत्वियः सूर्यसंयन्धिनी वो युष्मभ्यं शर्मं सुखं कल्याणं
दिशतु यच्छतु । केव । श्मश्रुश्रेणीव मुखरोमराजिरिव । किं कुर्वती । किञ्चिदुद्भिद्यमाना
उद्गच्छन्ती । कस्मिन् । दिनमुखे । अन्यत्र यूनां मुखे उद्भिद्यते । किं कुर्वाणा । तन्वाना
विस्तारयन्ती । काम् । अवस्थाम् । कासाम् । दिग्बधूनाम् । दिश एव बध्वस्तासाम् ।
कीदृशीम् । समधिकमधुरालोकरम्याम् । समधिकः सम्यगधिको मधुरो मृदुर्यं आलोकः
प्रकाशस्तेन रम्याम् । पुनरपि किंभूता । आरूढप्रौढिलेशोत्कलितकपिलिमा । प्रौढिः
प्रौढत्वं तस्या लेशः । आरूढश्चासौ प्रौढिलेशश्चेति समासः । तेनोत्कलितो वर्धितः
कपिलिमा कपिलत्वं यस्याः सा तयोक्ता । अलंकृतिर्भूषणम् । केवलैव एकैव । किंभूते
दिनमुखे । उज्जृम्भा विक्रासिन्यम्भोजनेत्रद्युतिर्यत्र तत्तथोक्तं तत्रेति । श्मश्रुश्रेण्या अपि
सर्वमेतत्संयन्धनीयम् । सापि बधूनां समधिकमधुरामालोकरम्यामवस्थां वितनुते ।
आरूढप्रौढिलेशोत्कलितकपिलिमा भवति । अलंकृतिश्चासौ केवलैव मुखस्य संपद्यत
इत्यादि समानम् ॥

मौलीन्दोर्मप मोपीद्द्युतिमिति घृपभाङ्गेन यः शङ्किनेव

प्रत्यग्रोद्धाटिताम्भोरूहकुहरगुहासुस्थितेनेव धात्रा ।

कूपणेन ध्वान्तकृष्णस्वतनुपरिभवत्रस्रुनेव स्तुतोऽलं

त्राणाय स्तात्तनीयानपि तिमिररिपोः स त्विपामुद्गमो वः ॥ १६ ॥

तिमिररिपोरादित्यस्य स त्विपां भासामुद्गम उदयध्राणाय रक्षायै वो युष्माकं स्ताद्भव-
त्तात् । तनीयानपि तनुतरोऽपि । किंभूतः । यः स्तुतः । केन । घृपभाङ्गेन पिनाकिना ।
शङ्किनेव । किमिति । मौलीन्दोर्मौलिचन्द्रस्यैपोऽयं द्युतिं प्रभां वा मोपीन्मा तण्डय-
त्विति । धात्रा ऋषणा च यः स्तुत इति संबन्धः । किंभूतो उतः । प्रत्यग्रेति । तत्क्षण-

विकासिसरोरुहान्तरालमुखोपविष्टेनेव । मा संकोचदुःस्थितिं कामपि कार्यादिति व ।
 तथा कृष्णेन विष्णुना ध्वान्तकृष्णस्वतनुपरिभवत्रक्षुनेव तिसिरश्यामनिजशरीरपरिभूति-
 प्रसनशीलेनेव । अलमल्यर्थम् । इवशब्दः सर्वत्रोत्प्रेक्षायाम् । एव ध्वान्तध्रान्त्या ममेव
 तनुं परिभूयादिति व । आशैरपि देवैः स्तुत इति महत्त्वं रवेर्दर्शयति ॥

विस्तीर्णं व्योम दीर्घाः सपदि दश दिशो व्यस्तवेलाम्भसोऽध्वी-

न्कुर्वद्भिर्दृश्यनानानगनगरनंगाभोगपृथ्वीं च पृथ्वीम् ।

पद्मिन्युच्छ्वास्यते यैरुपसि जगदपि ध्वंसयित्वा तमिस्रा-

मुक्ता विहंसयन्तु द्रुतमनभिमतं ते सहस्रत्विपो वः ॥ १७ ॥

ते सहस्रत्विपः सहस्ररश्मेरुता गभस्तयोऽनभिमतं दुःखं विहंसयन्तु ध्वंसयन्तु । वो
 युष्माकम् । हतं शीघ्रम् । यैः पद्मिनी जगदोपसि प्रातःकाले उच्छ्वास्यते । ध्वंसयित्वा ।
 काम् । तमिस्रामन्धकारं रात्रिं वा । किं कुर्वद्भिः । विस्तीर्णं पृथुलं व्योम गगनम्, दीर्घा
 आयता दश दिशो दशाशाः, सपदि तत्क्षणं व्यस्तवेलाम्भसोऽध्वीन् विक्षिप्तवेलाजला-
 न्समुद्रान्कुर्वद्भिः । पृथ्वीं च धरां कुर्वद्भिः । कर्षंभूताम् । दृश्यनानानगनगरनंगाभोगपृ-
 थ्वीम् । नगाः पर्वताः नगराणि पत्तनानि नगा वृक्षास्ते च ते नानाप्रकाराश्चेति समासः ।
 दृश्या उपलब्ध्याः । दृश्याश्च ते नानानगनगरनगास्तेषामाभोगो विस्तारस्तेन पृथ्वीं
 विस्तीर्णाम् ॥

अस्तव्यस्तत्वशून्यो निजरुचिरनिशानश्वरः कर्तुमीशो

विश्वं वैशमेव दीपः प्रतिहततिमिरं यः प्रदेशस्थितोऽपि ।

दिक्कालापेक्षयासौ त्रिभुवनमटतस्तिग्मभानोर्नवास्त्र्यां

यातः शातक्रतव्यां दिशि दिशतु शिवं सोऽर्चिषामुद्गमो वैः ॥ १८ ॥

तिग्मभानोरदित्यस्त्रार्चिषां भासासुद्गम उदयो वो युष्मभ्यं शिवं कल्याणं दिशतु
 यच्छतु । किंविशिष्टोऽसौ । विश्वं जगत्प्रतिहततिमिरं कर्तुमीशः । एकदेशस्थितोऽप्येकदेशे
 वर्तमानोऽपि । एकदेशस्थितस्यापि निगिरोच्छेदकारित्वं प्रदीपेन समानो धर्मः । प्रदीपो
 वैशमेव । सामान्यरीपात्किञ्चिदधिकोऽयम् । अस्तव्यस्तत्वशून्यः । अस्तो विनाशस्तेन
 व्यस्तत्वं व्यसनं तेन शून्यो न भवति । विनाशे नासौ वाच्यते । निजरुचिश्च न भवति ।
 किं लनिजरुचिः । तैलादिना आभीयमानत्वात् । तथा अग्निशा दिवसस्तत्र नश्वरो-
 ऽसौ । अस्तव्यस्तत्वशून्य इति । न स्तव्योऽस्तव्योऽस्तवार्हः । तथा तत्त्वशून्यश्च प्रदीपः ।
 अर्चिषामुद्गमस्तु स्तव्यस्तत्वभूतश्चेति । किभूतः । नवास्त्र्यां प्रत्यक्षव्यपदेशं यातो गत
 इति । क्व । दिशि ककुभिः किभूतायाम् । शातक्रतव्यां पौरन्दर्याम् । तथा दिक्काल-

१. 'विज्ञानयन्तु' इति पाठः. २. बह्वभदेवटीकायामस्माच्छ्लोकादनन्तरम् 'इति रदिम-
 वर्णनम्' इत्यस्ति.

पेशया दिक् प्राच्यादिः कालः पूर्वाहादिः प्राच्यां दिशि पूर्वाहे दृश्यत इति नव उच्यते । परमार्थतस्त्वनवः पुराणः व्यपदेशश्चन्योऽसौ । तिग्मभानोस्त्रिभुवनमदतो गच्छ-
तोऽतिक्रामतः ॥

मा गान्म्लानि मृणालीमृदुरिति दययेवाप्रविष्टोऽहिलोकं
लोकालोकस्य पार्श्वं प्रतपति न परं यस्तदाख्यार्थमेव ।

ऊर्ध्वं ब्रह्माण्डखण्डस्फुटनभयपरित्यक्तदैर्घ्यो द्युसीम्नि

स्वेच्छावश्यावकाशावधिरवतु स वस्तापनो रोचिरोधः ॥ १९ ॥

रोचिपामोघो रोचिरोधो वीप्सिपुञ्जः । स तापनः सूर्यसंबन्धी मयूखग्रातो वो युष्मान-
वतु रक्षतु । किंभूतः । यो न प्रविष्टोऽहिलोकं फणिस्रग् । किमिति । मा गान्मा यासी-
दिति म्लानि पीडामयमहिलोको मृणालीकोमलः । ततो यद्यद् पातालं गच्छेयं तदा
नूनमयं म्लानिं यास्यतीति । दयया कृपया । लोकालोकस्य परं पार्श्वं तदाख्यार्थमेव
तत्संज्ञार्थमेव न प्रतपति न प्रकाशयति । तस्य हि लोकालोकसंबन्धात्तदाभावात्
लोकश्च स आलोकश्च सः । अर्वाचीने पार्श्वे यत्र भगवान्प्रतपति तत्र लोका विद्यन्ते
नापरत्र । यदि तत्रापि भगवान्प्रतपेत् तदा सोऽपि लोक एव स्यात् । तदालोकालोक
इत्याख्या तस्य नश्येत् । अनेन कारणेन तस्य परं पार्श्वं न प्रतपति । ऊर्ध्वमुपरिष्टाद्ब्रह्मा-
ण्डखण्डस्फुटनभयपरित्यक्तदैर्घ्यः । ब्रह्माण्डखण्डस्य स्फुटनं दलनं तस्माद्भयं तेन परि-
त्यक्तं दैर्घ्यं प्राधिमा येन स तथोक्तः । क । द्युसीम्नि गगनमर्यादायाम् । दिवः सीमा
द्युसीमा तस्मिन् । किंविशिष्टः । स्वेच्छावश्यावकाशावधिः । स्वेच्छावश्यो वशंगतोऽवका-
शावधिः स्थानमर्यादा यस्य सः ॥

अश्यामः काल एको न भवति भुवनान्तोऽपि वीतेऽन्धकारे

सद्यः प्रालेयपादो न विलयमचलश्चन्द्रमा अप्युपैति ।

बन्धः सिद्धाञ्जलीनां न हि कुमुदवनस्यापि यत्रोजिहाने

तत्प्रातः प्रेक्षणीयं दिशतु दिनपतेर्धाम कामाधिकं वः ॥ २० ॥

दिनपतेरादित्यस्य तद्धाम तत्तेजो वो युग्मभ्यं कामाधिकमभिलाषाधिकं दिशतु
यच्छतु । कामाधिकं सामर्थ्यात्प्रस्तावात्प्रार्थितमेव । यत्र यस्मिन्धात्र्युजिहाने उद्गच्छति
सति न खल्वहर्लक्षणः काल एवाश्यामो भवति अपि तु भुवनान्तोऽपि । कालस्याश्या-
मत्वं श्यामा रात्रिस्तद्रहितत्वम् । न विद्यते श्यामास्मिन्निति कृत्वा । तेजस्युद्गच्छत्य-
हर्लक्षणः कालो भवति तस्य रात्र्या सहानवस्थानलक्षणो विरोध इत्यश्यामः । भुव-
नान्तः पुनः श्यामगुणरहितः । कस्मिन्नवसरे । अन्धकारे तमसि वीते विद्यते सति ।
'वीतान्धकारः' इति पाठान्तरम् । तत्र वीतं गतमन्धकारं यस्मादवसरादिति योज्यम् ।

किं च स व्यचलक्षणः प्रालेयपादो हिमप्रधानप्रत्यन्तनगोऽचलः पर्वत एव न विलयमेति न विलीयते द्रवति अपि तु चन्द्रमा अपि विलयमेति म्लानिं विच्छाद्यतां याति । प्रालेयपादो हिमकिरणधन्द्रमा अपि । बन्धो मुकुलभाषो न हि सिद्धाञ्जलीनामेव । सिद्धा देवविशेषाः । अञ्जलय उभयकरविन्यासः । तेषां बन्धो रचना । सिद्धा हि भगवन्तमुपतिष्ठमाना अञ्जलीन्विदधति । न हि सिद्धाञ्जलीनां बन्धो भवति, अपि तु कुमुदवनस्यापि । कुमुदान्यपि तस्मिन्काले मीलन्ति संकोचं यान्ति । प्रातः प्रभाते । कीदृशं तद्धाम । प्रेक्षणीयं प्रेक्षणार्हं रमणीयमिति ॥

यत्कान्तिं पङ्कजानां न हरति कुरुते प्रत्युताधिक्यरम्यां

नो धत्ते तारकाभां तिरयति नितरामाशु यन्नित्यमेव ।

कर्तुं नालं निमेषं दिवसमपि परं यत्तदेकं त्रिलोक्या-

श्रक्षुः सामान्यचक्षुर्विसदृशमघभिद्भास्वतस्तान्महो वः ॥ २१ ॥

भास्वतो रवेस्तन्महत्स्तेजो वो युष्माकमघगित्पापविनाशि स्ताद्भवतु । किंभूतम् । त्रिलोक्या लोकत्रयसैकमद्वितीयं चक्षुर्गोचनमिव । किंविशिष्टम् । सामान्यचक्षुर्विसदृशं प्राकृतलोचनविलक्षणम् । तदेव वैलक्षण्यं दर्शयति—यत्कान्तिं पङ्कजानां पद्मानां न हरति न चिच्छनति प्रत्युत विशेषणाधिक्यरम्यामतिशयरमणीयां महत्प्रभां कुरुते । इतरन्तु चक्षुः कान्तिं पङ्कजानामादत्ते तदनुकारं किल सद्भवतीति । तथा नो धत्ते न पुष्पाति । तारकाभां नक्षत्रद्युतिम् । तिरयति तिरस्करोति । नितरामतीव । आशु शीघ्रम् । नित्यमेव सदैव । इतरन्तु तारका कनीनिका तथा आभां शोभां धत्ते पुष्पाति । निमेषं कालविशेषं कर्तुमुत्पादयितुमेव नालं समर्थम्, किं तु दिवसमपि । परमुत्कृष्टमेव । इतरन्तु सुदृढमपि निर्निमेषं न भवतीति व्यतिरेकः ॥

क्ष्मां क्षेपीयः क्षपाम्भःशिशिरतरजलस्पर्शतर्पाद्विदेव

द्रागाशा नेतुमाशाद्विरदकरसरःपुष्कराणीव बोधम् ।

प्रातः प्रोल्लङ्घ्य विष्णोः पदमपि घृणयेवातिवेगाद्द्वीय-

स्युद्दाम चोतमाना दहतु दिनपतेर्दुर्निमित्तं द्युतिर्वः ॥ २२ ॥

दिनपतेर्भास्वतो द्युतिर्दाप्तिवो युष्माकं दुर्निमित्तमशुभं दहतु भस्मीकरोतु । किं कुर्वती । उद्दामं चोतमाना । किंभूता । क्ष्मां पृथ्वीमृता गता प्राप्ता । 'ऋ गतौ' । क्षेपीयः क्षिप्रतरम् । कस्मादिव । क्षपाम्भःशिशिरतरजलस्पर्शतर्पादिव । क्षपाम्भोऽत्रदयायजलं तेन शिशिरतरं शीतलतरं च तद्बलं च तस्य स्पर्शस्तत्र तर्पांश्चिरापत्सस्मादिवेत्युत्प्रेक्षा । पुनरपि किंभूता । आशा दिशः ऋतेति संबन्धः । द्राक् शीघ्रम् । किं कर्तुमिव ।

१. 'भास्वते' इति पाठः. २. 'तल' इति पाठः, 'निशाजलातिशीतलभूट्टष्टर्षर्का-
भिरापात्' इति यद्गमव्याख्यायाम्.

नेतुमिव प्रापयितुमिव । कम् । बोधं विकासम् । कानि । आशाद्विरदकरसरःपुष्कराणि ।
आशासु द्विरदा दिग्गजास्तेषां करा हस्तास्ते सरांसीव त एव वा सरांसि पुष्कराधार-
त्वात् । तेषां पुष्कराणि कराप्राणि पद्मान्यप्युच्यन्ते । तानि हि विकासयन्तीत्येवमु-
क्तम् । प्रातः प्रत्युपसि प्रोद्धृष्टातिक्रम्य विष्णोश्चक्रिणः पदं व्योम । घृणयेव क्षुण्णस-
येव । त्रिपदीकाले विष्णुना व्याप्तं तन्महतामयुक्तमेतावन्मात्राणां पदानां हरणमिति ।
परपदे किल स्थातुं न युक्तमित्यतिवेगादतिरंहसो दवीयसि दूरतरे श्रुतेति संबन्धः ।
उद्दामं प्रभूतम् । क्रियाविशेषणं वा ॥

नो कल्पापायवायोरदयरयदलक्षमाधरस्यापि गम्या

गाढोद्गीर्णोज्ज्वलश्रीरहनि न रहिता नो तमःकञ्जलेन ।

प्राप्तोत्पत्तिः पतङ्गाञ्च पुनरुपगता मोषमुष्णत्विपो वो

वर्तिः सैवान्यरूपा मुखयतु निखिलद्वीपदीपस्य दीप्तिः ॥ २३ ॥

उष्णत्वपस्त्रिगमनानोदीप्तिर्युतिर्वो युष्मान्मुखयत्नान्द्रयतु सुधिनः करोतु । किंभू-
तस्य । निखिलद्वीपदीपस्य निखिलानि समप्राणि द्वीपानि जम्बूप्रभृतीनि तेषां दीप
इव दीपः । प्रकाशकलात् । तस्य । सैव वर्तिरन्यरूपा । अन्यद्रूपं यस्याः सान्यरूपा ।
अभिन्नरूपया दीपस्य वर्त्ता भवितव्यम् । वर्तिः कीदृशी । वर्तिरिव सामान्यवर्तिरूपा न,
अन्यरूपा । तद्विलक्षणेत्यर्थः । तदाह—कल्पापायवायोरपि नो गम्या । कल्पस्यापायः
कल्पापायः कल्पान्तस्तस्य वायुः प्रलयमारुतस्तस्यापि न गमनीया । किंभूतस्य । अदय-
रयदलक्षमाधरस्य । चण्डवेगेन दलन्तः शीर्यमाणः श्माधराः पृथ्वीधरा यस्मिन्वायौ
यस्य तथोक्तस्य प्रचण्डवेगस्फुटद्विरेः । पुनः किंभूता । अहनि दिवसे गाढोद्गीर्णोज्ज्व-
लश्रीर्गाढा उद्गीर्णा उज्ज्वला शीर्यया सा गाढोद्गीर्णोज्ज्वलश्रीर्भृशोद्धान्तनिकामशीस-
फान्तिः । किं च न न रहिता न न वर्जिता तमःकञ्जलेन तिमिरगम्या । अपि तु रहितै-
वेत्यर्थः । अन्यच्च, प्राप्तोत्पत्तिर्लब्धजन्मा । कस्मात् । पतङ्गाद्दिनपतेः । न पुनरुप-
गता नैव प्राप्ता । कम् । मोषं खण्डनम् । इतरा तु वर्तिर्वायुगम्या भवति । दिवसे
गाढोद्गीर्णोज्ज्वलश्रीर्न भवति । कञ्जलेन रहिता न च । पतङ्गाच्छलमान्मोषमुपैति नोत्प-
त्तिमिति व्यतिरेकः ॥

निःशेषाशावपूरप्रवणगुरुगुणश्लाघनीयस्वरूपा

पर्याप्तं नोदयादौ दिनगमसमयोपप्लवेऽप्युन्नतैव ।

अत्यन्तं यानमिज्ञा क्षणमपि तमसा साकमेकत्र वस्तुं

ब्रह्मस्येद्वा रुचिर्वो रुचिरिव रुचितस्याप्तये वस्तुनोऽस्तु ॥ २४ ॥

ब्रह्मस्य सूर्यस्य रुचिर्दीप्ती रुचितस्याभिलषितस्य वस्तुनः । पदार्थस्य वो युष्माकमा-

सपेऽस्तु भवतु । कथंभूता । इद्धा हीप्ता । केव । रुचिरिवाभिलाप इव । कस्य । प्रप्रस्य ।
 गन्यस्याश्रुतत्वात् । तदेव दर्शयति—निःशेषाः समस्ता आशा दिशाः । निःशेषाश्च ता
 आशाश्च तासामवपूरो भरणं तत्र प्रवणानुकूला गुरुश्चासौ गुणश्च गुरुगुणसेन श्लाघनी-
 यस्वरूपा चेति समासः । इतरा तु इचिः समस्तमनोरथभरणानुगुणश्लाघात्मानं
 भवति । पुनरपि किंभूता । पर्याप्तमलं दिनादौ दिवसारम्भे उन्नतैव नावनता । किं
 तत्रैव, नो । किं तु दिनगमसमयोपलब्धेऽपि दिवसापायकालविषयमपि । इतरापि रुचिर-
 मिलाप उदयकाले तद्विरतौ च नोद्यमत्वेव । किं च, अत्यन्तमतीव तमसान्धकारेण
 साकं सदैकत्रैकस्मिन्प्रदेशे क्षणमपि सुहृत्तमपि वस्तुमासितुमनभिज्ञा अवेदित्री । इतरापि
 तामसाभावेनेति ॥

विभ्राणः शक्तिमाशु प्रशमितबलवत्तारकौर्जित्यगुर्वा

कुर्वाणो लीलयाधः शिखिनमपि लसच्चन्द्रकान्तावभासम् ।

आदध्यादन्धकारे रतिमतिशयिनीभावहन्वोर्क्षणां

बालो लक्ष्मीमपारामपर इव गुहोऽहर्पतेरातपो वः ॥ २५ ॥

अहर्पतेर्दिननाशस्यातप उद्द्योतो यो युष्माकं लक्ष्मीमादध्याकुर्वात् । आदध्यादिति
 प्रार्थनार्था लिङ् । किंभूताम् । अपारामपर्यन्ताम् । क इव । अपरोऽन्धो गुह इव कार्ति-
 केय इव । बालोऽजरठः । किंभूतो गुहः किंभूतश्चातपः । आतपगुहयोः श्लेषं दर्शयति—
 शक्तिं विभ्राणो जगद्भ्योतनसामर्थ्यं दधानः । कीदृशीम् । प्रशमितबलवत्तारकौर्जित्यगुर्वाम् ।
 प्रशमितं शान्तिं नीतं अलवदतीव निःशेषं तारकौर्जित्यं नक्षत्रतेजसेन गुर्वाम् । गुहो-
 ऽपि शक्तिमायुधविशेषं विभर्ति । बलवोश्चासौ तारकश्च बलवत्तारकोऽसुरविशेषस्त-
 स्यौर्जित्यं वैजस्विता प्रशमिता यया सा प्रशमितबलवत्तारकौर्जित्या सा चासौ गुर्वा
 चेति समासः । आशु शीघ्रम् । पुनरपि किं कुर्वन् । कुर्वाणः । कम् । शिरिनं वहिम् ।
 कथम् । अधोऽधस्तात् । लीलयानादरेण तिरस्कुर्वाणः परिभवन् । कम् । शिखिनं मयू-
 रमधः कुर्वाणः । लसच्चन्द्रकान्तावभासमपि । चन्द्रकान्ताध्वन्द्रमणयः । लसन्तश्च ते
 चन्द्रकान्ताश्च तेषामवभासः कान्तित्वमपि । अध लसंश्चासौ चन्द्रश्च तस्य कान्तश्चा-
 वभासश्च तमपि । शिरिनं वहिं किंविशिष्टम् । लसच्चन्द्रं वसु सुवर्णं रत्नं वसु मणि(?)
 सर्वं तस्यैव कान्तः कमनीयोऽवभासो वीक्षित्यस्य तम् । गुहोऽपि शिखिनं मयूरमधः
 स्थापयति । लीलया विलासेन । किंविशिष्टम् । लसन्तो ये चन्द्रका मेचकास्तेषामन्ता-
 खैरवभासते यस्त्वमपि । पुनरपि किं कुर्वन् । भावहन् । काम् । रतिं धृतिम् । किंभू-
 ताम् । अतिशयिनीमधिकतराम् । केयाम् । वीक्षणानां विलोचनानां कोकाभिधानविलो-
 चनानाम् । क्व । अन्धकारे तमसि । संसेव्यत्वात् तेजस्यदानीमक्ष्णोः इतरसस्यैव संब-
 न्धिना मेलनीयम्(?) । गुहोऽप्यन्धकारेः श्रीशिवस्य दशामानन्दमादधाति । बालो डिम्बः ॥

ध्वान्तध्वंसं विधत्ते न तपति रुचिमत्तातिरूपं व्यनक्ति
 न्यक्त्यं नीत्वापि नक्तं न वितरतितरां तावद्देहस्त्वियं यः ।
 स प्रातर्मा विरंसीदसकल्पटिमा पूरयन्पुष्पदाशा-
 माशाकाशावकाशावतरणतरुणप्रक्रमोऽर्कप्रकाशः ॥ २८ ॥

सोऽर्कप्रकाशः सूर्यालोको गुष्मदाशा भरन्मनोरथं पूरयन्पूर्णं कुर्वन्ना विरंसीन्मा
 विरामं यासीत् । पुनःपुनः पूरयन्निति यत्नत् । प्रातरसकल्पटिमा अपरिपूर्णतद्व्ययः ।
 किंभूतः । आशाशयेति । आशा दिशः । आकाशं यम् । आशाश्वाकाशं चाशाकाशे
 तयोरवकाशोऽन्तरालं तत्रावतरणमवतारस्तत्र तरुणो नवः प्रक्रमः सामर्थ्यं यस्य स
 एवमुक्तः । तत्रावतरणे पटुरित्यर्थः । भूयो विशेष्यते—यो ध्वान्तध्वंसं विधत्ते तप्त-
 शब्दे कुरुते । न च तपति । कथम् । दृष्टिमहीप्तिमात् । कठोरमिति भावः । तथा नाति-
 रूपं रूपत्वविशिष्टं गुणं व्यनक्ति प्रकटयति । मन्दत्वात् । न्यक्त्यं न्यग्भावं नीत्वापि
 प्रापय्यापि नक्तं रात्रिं न वितरतितरां नातिशयं तावत्प्र प्रयच्छति अहो दिवसस्य
 त्विषं वीतिम् । स्वरूपकथनमिदम् । अपना महातुभावानां शर्मोपादानं तमसो ध्वान्तस्य
 ध्वंसं मोहच्छेदं स्वस्य च परस्य च विधत्ते । न खेच्छया तपत्युत्तापयति । नातिरूपं
 व्यनक्ति आत्मानं न श्लाघते । नक्तं रूपं विपक्षं प्रतिक्षिप्य दिवसकल्पमिन्द्रस्य
 तेजोशब्दं करोति ॥

तीव्रं निर्वाणहेतुर्यदपि च विपुलं यत्प्रकर्षेण चाणु
 प्रत्यक्षं यत्परोक्षं यदिह यदपरं नश्वरं शाश्वतं च ।
 यत्सर्वस्य प्रसिद्धं जगति कतिपये योगिनो यद्विदन्ति
 ज्योतिस्तद्विप्रकारं सवितुरवतु वो बाह्यमाभ्यन्तरं च ॥ २९ ॥

बाह्यं बहिःकरणपरिच्छेद्यं आभ्यन्तरं योगसमाधिगम्यं ज्योतिः । तीव्रमित्यादिना
 यथाक्रमं स्वरूपमेवाह—यतीव्रं तीक्ष्णं यन्निर्वाणहेतुमुक्तिप्रकरणम् । विपुलं विस्तीर्णं
 रश्म्याख्यं यत्प्रकर्षेणातिशयेनाणु सूक्ष्मम् । यत्प्रसङ्गमिन्द्रियादिप्राह्यं यत्परोक्षमतीन्द्रि-
 यम् । यदिह संनिकृष्टं यदपरं विप्रकृतम् । यन्नश्वरं नष्टमस्थायि यन्शाश्वतं नित्यम् ।
 यत्सर्वस्य जगतः प्रसिद्धं यत्कतिपये कियन्त एव योगिनो विदन्ति द्विचतुरा व्यासादयो
 योगिनो जानन्ति तद्येवंविधमिति सूर्यतेजो द्विप्रकारं द्विविधं बाह्यमाभ्यन्तरं च युष्मा-
 न्प्रशंसति प्रथमोक्तिः ॥

रत्नानां मण्डनाय प्रभवति नियतोदेशलब्धावकाशं
 बद्धेर्दावादि दग्धुं निजजडिमतया कर्तुमानन्दमिन्दोः ।

यच्च त्रैलोक्यभूपाविधिरघदहनं हादि वृष्ट्याशु तद्वो

बाहुल्योत्पाद्यकार्याधिकतरमवतादेकमेवार्कतेजः ॥ ३० ॥

अर्कतेजो रविधाम वो युष्मानवताद्रशतु । किंभूतम् । बाहुल्योत्पाद्यकार्याधिकतरम्
बाहुल्येन प्राचुर्येणोत्पाद्यं तच्च तत्कार्यं च तेनाधिकतरम् । बाहुल्येनोत्पादनीयानि
भूयांसि कार्याणि यस्य तद्बाहुल्योत्पाद्यकार्यम् । अतस्तेभ्योऽधिकतरम् । अमीष्वमीषु
तेजो विद्यते । अन्यरीपतेजोभ्यो व्यतिरेकं दर्शयति—रत्नानां पद्मरागमणिप्रभृतीनां
मणीनां मण्डनाय भूषणायैव संपद्यते न दाहाय । कीदृशं तत् । नियतोद्देशलब्धावका-
शम् । नियतः परिमितः स चासाधुद्देशश्च तस्मिँल्लभोऽवकाशो येन तत् । नियतोद्देश-
वर्ति यत्कर्णादी न्यस्तं तमेव द्योतयतीत्यर्थः । बह्वेः पावकस्य तेजो दावादि काष्ठादि दग्धुं
भस्मीकृतुं प्रभवति न मण्डनाय । इन्द्रोश्चन्द्रस्यानन्दमाहादं कृतुं प्रभवति न मण्डनाय ।
कीदृशं तत् । निजजडिमतया सहजशीतलत्वेनोपलक्षितम् । अर्कतेज एकमेव तु त्रैलो-
क्यस्य भूपाविधिर्जगदलंकारक्रिया । अघदहनं पापापनोदि । हादि वृष्ट्या कृत्वा आशु
आनन्दकारि । तथा हि—‘आदित्याज्जायते वृष्टिः’ । एकस्यैवार्कतेजसो मण्डनाद्यनेक-
क्रियाकारित्वम् । अत एवाह—बाहुल्योत्पाद्यवर्येति ॥

मीलच्चक्षुर्विजिह्वश्रुति जडरसनं निम्नितप्राणवृत्ति

स्वव्यापाराक्षमत्वपरिमुपितमनः श्वासमात्रावशेषम् ।

विस्तस्ताङ्गं पतित्वा स्वपदपहरतादश्रियं वोऽर्कजन्मा

कालव्यालावलीढं जगदगद इवोत्थापयन्प्राक्प्रतापः ॥ ३१ ॥

अर्कजन्मा भानुप्रभवः प्राक्प्रतापो नवप्रतापो वो युष्माकमधियमलक्ष्मीमपहरताद्व्य-
लयतु । किं कुर्वन् । जगद्भुवनमुत्थापयन् । किंभूतम् । कालव्यालावलीढम् । व्याल
इव कालः समयभुजंगस्तेनावलीढं प्रस्तम् । क इव । अगद इव विपापहारी भेषजयोग
इव । यथा कालसर्वदष्टं जगज्जन्तुचक्रमगद उत्थापयति तद्वदिति । किं कुर्वाणं जगदु-
त्थापयन् । स्वपदं शयानम् । किं कृत्वा । पतित्वा । कीदृशं तत् । मीलच्चक्षुः मीलन्ती
चक्षुषी यस्य तत्संक्रुचद्भोचनम् । एवं विजिह्वश्रुति । योऽहिना दष्टः सोऽपि मीलच्चक्षु-
र्विजिह्वश्रुतिश्च भवति । जडा विजिह्वा मन्दा रसना रसनेन्द्रियं यस्य तज्जडरसनं अपदु-
ध्रवणेन्द्रियं यस्य तत्तथोक्तम् । मूकजिह्वम् । निम्नितप्राणवृत्ति निम्नितावसादं याता
प्राणस्य नासिकाया वृत्तिर्यस्य तत् । स्वविषयगन्धोपलक्षिबलक्षणवृत्तिर्निम्निता यस्य । किं
च, स्वव्यापाराक्षमत्वं स्वव्यापारः सर्वपरिच्छित्तिस्वत्राक्षमा लग्नस्य तदेवमुक्तम् ।
परिमुपितमनः परिदुपितमनस्कं व्यपहतचित्तम् । इन्द्रियाणि मनोऽधिष्ठितानि । श्वास-
मात्रावशेषं श्वासैकयोगि । एतेन बुद्धीन्द्रियाणां विषयेऽपादबलमुक्तम् । कर्मेन्द्रियाणां

तु खव्यापाराक्षमलं दर्शितम् । विह्वस्ताङ्गमिति । अगदस्यापि सर्वमेतदस्ति । अगदपक्षे काल इव व्यालः मृत्युहेतुत्वादिति योज्यम् ॥

निःशेषं नैशमम्भः प्रसभमपनुदन्नश्रुलेशानुकारि

स्तोकस्तोकापनीतारुणरुचिरचिरादस्तदोषानुषङ्गः ।

दाता दृष्टिं प्रसन्नां त्रिभुवननयनस्याशु युष्मद्विरुद्धं

वध्याद्भ्रमस्य सिद्धाञ्जनविधिरपरः प्राक्तनोऽर्चिःप्रचारः ॥ ३२ ॥

भ्रमस्यार्चिःप्रचारो रश्मिप्रसरो युष्मद्विरुद्धं भवदहितं वध्याद्भ्रमस्तु । प्राक्तनः पूर्वकालीनः । कीदृशोऽसौ । सिद्धाञ्जनविधिः सिद्धमव्यभिचारितं च तदञ्जनं च तस्य विधि-रिव विधातेव । अपरोऽन्यः । स एव विशेष्यते—किंभूतः । दाता दृष्टिम् । दातेति ताच्छील्यात् । अत एव दृष्टिमिति द्वितीया । किंभूताम् । प्रसन्नाम् । (साशु ददातीति दाता । तुम् ।) किं कुर्वन् । अपनुदन् । किम् । नैशमम्भोऽवश्यायजलम् । निःशेषं समस्तम् । प्रसभं प्रकाशम् । कीदृशं तत् । अश्रुलेशानुकारि नयनजलकल्पम् । सिद्धाञ्जनविधिरप्यशु व्यपनयति । पुनरपि कीदृशः । स्तोकस्तोकापनीतारुणरुचिः स्तोकस्तोकेन लेशेनापनीता उत्सृष्टा अरुणरुचिलोहितद्युतिः (येन) । किञ्चिदुज्ज्वलितबालभावत्वात्स एवमुक्तः । अथवा स्तोकस्तोकं लेशेनापनीतामिभूता अरुणस्य सारधेरनूरो रुचिर्येन । तथा इतरोऽपि लोचनानां शनैःशनैररुणतामपहरति । अचिरात्संक्षेपात् । अस्तदोषानुषङ्गस्य करारित्रिंसर्पकः । इतरोऽपि निर्धूतकामलाविदोषसंसर्गः । आशु शीघ्रं वध्यादित्यनेन संबन्धनीयम् ॥

भूत्वा जम्भस्य मेतुः ककुभि परिभवारम्भभूः शुभ्रभानो-

र्विभ्राणा वभ्रुभावं प्रसभमभिनवाम्भोजजृम्भाप्रगल्भा ।

भूया भूयिष्ठशोभा त्रिभुवनभवनस्यास्य वैभाकरी प्रा-

र्विभ्रान्ति भ्राजमाना विभवतु विभवोद्भूतये सा विभा वः ॥ ३३ ॥

वैभाकरी सावित्री सा विभा कान्तिर्वा युष्माकं विभवोद्भूतयेऽर्थसंपत्त्यै विभवतु विभुर्भवतु । किं कुर्वती । भ्राजमाना शोभमाना । विभ्रान्ति । क्रियाविशेषणमेतत् । किं कुर्वाणा । वभ्रुभावं कपिलिमानं विभ्राणा धारयन्ती । किं कृत्वा । परिभूतेः प्रारम्भभूमिर्भूत्वा संपद्य । शुभ्रभानोर्वलक्ष्णोः । क । ककुभि दिशि । कस्य । जम्भस्य मेतुर्जम्भाश्रुतारिन्द्रस्य । कथम् । प्रसभं प्रकटम् । किं च । अभिनवाम्भोजजृम्भाप्रगल्भा प्रत्यप्रपेक्षेद्दृग्प्रबोधविदग्धा या भूता अलंकृतिः । भूयिष्ठशोभा बाहुल्येन । त्रिभुवनभवनस्य त्रिलोकीवेदनः । अस्य एतस्येति प्रत्यक्षेण निर्दिशति । यथा कोऽपि बलिनः पक्षे स्थिता स्वप्रतिपक्षं हत्वा स्वगृहं समृद्ध्या भूयति तद्वदन्न बोद्धव्यम् ॥

संसक्तं सिक्तमूलादभिनवभुवनोद्यानकौतूहलिन्या
यामिन्या कन्ययेवामृतकरकलशावर्जितेनामृतेन ।

अर्कालोकः क्रियाद्वो मुदमुदयशिरश्चक्रवालालवाला-
दुद्यन्वालप्रवालप्रतिमरुचिरहःपादपप्राक्प्ररोहः ॥ ३४ ॥

अर्कालोको भास्वत्प्रतापो मुदं हर्षं वो युष्माकं क्रियात् । कीदृशः । अहःपादपप्राक्प्र-
रोहः अहःपादपो दिवसतरुस्तस्य प्राक्प्ररोहः प्रथमाङ्कुरः । किं कुर्वन् । उद्यन्नुद्गच्छन् ।
उदयशिरश्चक्रवालालवालात् । उदेलस्मिधित्युदय उदयाचलस्तस्य शिरांसि शृङ्गाणि
तेषां चक्रवालं मण्डलं तदेवालवालं जलाधारस्थानं तस्मात् । किंभूतात् । सिक्तमूलात् ।
कथम् । संसक्तमनवरतम् । कथा । यामिन्या रात्र्या । किंभूतया । अभिनवेति । उद्यानमिव
भुवनं भुवनोद्यानं तस्मिन्कौतूहलं विद्यते यस्याः सा तद्वती तथा । कथेव । कन्ययेव
कुमार्येव । कुमारीणां किलैष धर्म इति । केन । अमृतेन सुधया । तुपारेणेति परमार्थः ।
किंभूतेन । अमृतकरकलशावर्जितेन । अमृतकर ओपधीशः स एव कलशास्तेषावर्जितं
क्षिप्तं तेन सिक्तमूलात् । अन्यत्रामृतेन जलेन करकलशावर्जितेन । पुनरपि कीदृशः ।
पालप्रवालप्रतिमरुचिर्नवकिसलयसमानकान्तिः । प्ररोहोऽपि नवविद्रुमसमो भवति ॥

भिन्नं भासारुणस्य कचिदभिनवया विद्रुमाणां त्विपेव
त्वङ्गन्नक्षत्ररत्नद्युतिनिकरकरालान्तरालं कचिच्च ।

नान्तर्निःशेषकृष्णश्रियमुदधिमिव ध्वान्तराशिं पिबन्स्ता-
दौर्वैः पूर्वोऽप्यपूर्वोऽग्निरिव भवदघ्नष्टयेऽर्कावभासः ॥ ३५ ॥

अर्कावभासः सूर्यालोको भवदघ्नष्टये युष्मत्पापभस्मीकरणाय स्ताद्भवतु । क इव ।
अपूर्वोऽन्यः पूर्वोऽपि प्राक्तनोऽप्यूर्वोऽग्निरिव वडवानल इव । किं कुर्वन् । ध्वान्तराशिं
तिमिरपुञ्जं पिबन्मनन् । कमिव । उदधिमिव समुद्रमिव । ध्वान्तराशिसमुद्रयोस्तुल्यतां
दर्शयति—कचित्प्रदेशेऽदृश्यत्नारोभासा दीप्त्याभिनवया प्रत्यग्रया भिन्नं विशेषितम् ।
कथेव । विद्रुमाणां लिपा रुचेव । यद्योदधिरपि विद्रुमाणां प्रवालानां लिपा भिन्नो भवति ।
कचित्प्रदेशे । पुनरपि किंभूतम् । त्वङ्गन्ति कम्पन्ते रत्नानीव यानि नक्षत्राणि तेषां
द्युतिस्तस्या निकरस्तेन करालं विप्रमोघतमन्तरालं मध्यं यस्य स तथोक्तम् । समु-
द्रोऽपि त्वङ्गन्ती या नक्षत्रकल्परत्नद्युतिस्तस्या निकरेण करालान्तरालो भवति । पुन-
रपि किंभूतम् । नान्तर्निःशेषकृष्णश्रियम् । अन्तर्मध्ये निःशेषावशेषरहिता कृष्णश्रीः
कृष्णशोभा यस्य सोऽन्तर्निःशेषकृष्णश्रीस्तत्र, अपि तु कृष्णशोभायुक्तमेव । अन्यत्र
शेषः फणी । कृष्णो नारायणः । श्रीः पद्मा । शेषश्च कृष्णश्च श्रीश्च शेषकृष्णश्रियः ।
अन्तर्मध्ये निर्गताः शेषकृष्णश्रियो यस्माद्बुद्धेः सोऽन्तर्निःशेषकृष्णश्रीस्तत्र, अपि तन्तः-
शेषकृष्णश्रीयुक्तमेव ॥

गन्धर्वैर्गद्यपद्यत्यतिकरितवचोहृद्यमातोद्यवाद्यै-
 राद्यैर्यो नारदाद्यैर्मुनिभिरभिनुतो वेद्वेद्यैर्विभिद्य ।
 आसाद्यापद्यते यं पुनरपि च जगद्यौवनं सद्य उद्य-
 न्नुद्योतो द्योतितद्यौर्यतु दिवसकृतोऽसाववद्यानि वोऽद्य ॥ ३६ ॥

दिवसकृत आदित्यस्योद्द्योतोऽवभासो वो युष्माकमवद्यानि पापानि यत् खण्डयतु ।
 असावयम् । किंविशिष्टः । द्योतितद्योः प्रकाशितान्तरिक्षः । पुनः किंभूतः । अभिनुतः ।
 कैः । गन्धर्वैर्देवविशेषैः । कथम् । गद्यपद्यत्यतिकरितवचोहृद्यम् । अपादपदसंतानं गद्यम् ।
 नियतपादपरिमाणं पद्यम् । गद्यं च पद्यं च गद्यपद्ये ताभ्यां व्यतिकरितं मिश्रितं तद्य
 तद्वचश्च तेन हृद्यम् । मनोहरमिति यावत् । क्रियाविशेषणभेदत् । आतोद्यवाद्यैर्मनोहर-
 मिति संबध्यते । आतोद्यानि च तानि वाद्यानि च तैरिति । आतोद्यवाद्यं चतुर्विधम्—
 ततं विततं आनद्धम् घनं सुपिरमिति । ततं वीणादिकम् । विततं घनं कांस्य-
 तालादिकम् । घनं आनद्धं मुरजादिकम् । सुपिरं वंसादिकम् । गन्धर्वैरेव किम् ।
 न । मुनिभिश्च नारदाद्यैर्नारदप्रमुखैः । आयैरादिभूतैः । वेदेषु वेद्या यथा तैः । विभिद्य
 विभागीकृत्य । यमासाद्य जगद्यौवनमापद्यते प्राप्यते । पुनरपि भूयोऽपि । सद्यस्तक्ष-
 णम् । उद्यन्नुद्यच्छन् । यौवनमिति मनोहृत्यं लक्षयति । यथा यौवने सर्वोपि भावो
 मनोहरो भवति । तथा यमप्यासाद्य मनोहरो भवतीति यौवनमित्युक्तम् ॥

आवानैश्चन्द्रकान्तैश्च्युततिमिरतया तानवाचारकाणा-

मेणाङ्कालोकलोपादुपहतमहसामोषधीनां लयेन ।

आरादुत्प्रेक्ष्यमाणा क्षणमुदयतटान्तर्हितस्याहिमांशो-

राभा प्राभातिकी चोऽद्यतु न तु नितरां तावदाविर्भवन्ती ॥ ३७ ॥

अहिमांशोऽध्वर्षिप आभा कान्तिर्वो युष्मानवत्तु । कीदृशी । प्राभातिकी औपसी ।
 किं क्रियमाणा । उत्प्रेक्ष्यमाणानुमीयमाना । न तु नैव नितरां स्पष्टमाविर्भवन्ती प्रकटी-
 भवन्ती । तावदिति ततोऽनन्तरमाविर्भवन्तीति संबध्यते । कीदृशस्य । क्षणं क्षणमात्रमु-
 दयतटीव्यवहितस्य । कैरनुमीयमाना । चन्द्रकान्तैर्मणिभिः । आवानैः शुष्यद्भिः । ते
 हिमकरस्पृष्टास्तोयं स्पन्दन्ते चन्द्रालोकाभावाच्छुष्यन्ति । अपि च तारकाणामुद्गनां
 तानवातनुलात् । कुतस्तानवम् । च्युततिमिरतया गलितध्वान्ततया । ओषधीनां लयेन
 विनीनतया । कीदृशाम् । उपहतमहसां नष्टतेजसाम् । कुत उपहतमहस इत्याह—
 एणाङ्कालोकलोपाच्चन्द्रोद्द्योतपरिमोपात् । ओषधयोऽपि चन्द्रमणि विद्युत्प्रभाणि विच्छाया
 भवन्ति । आरादित्यवाग्भाग इति योज्यम् ॥

१. 'वीतवेद्यैर्विभिय' इति पाठः. २. 'आवान्तैः' इति पाठः. ईपत्सलिलविन्दुस्रा-
 विभिरिति तदर्थः.

सानौ सा नौदये नारुणितदल्पुनर्यौवनानां वनाना-

मालीमालीढपूर्वा परिहृतकुहरोपान्तनिम्ना तनिम्ना ।

भा वोऽभावोपशान्तिं दिशतु दिनपतेर्भासमाना समाना

राजी राजीवरेणोः समसमयमुदेतीव यस्या वयस्या ॥ ३८ ॥

सा दिनपतेरर्कस्य भा वीसिर्वो युष्मभ्यमभावोपशान्तिमभाग्योपशमं दिशतु
यच्छतु । किं कुर्वती । भासमाना द्योतमाना । यस्याः समसमयमेककालं राजीवरेणोः
पशपरागस्य राजी पङ्क्तिरुदेत्युद्गच्छति । वयस्येव सखीव या समाना तुल्या । या वनानां
काननानामालीं पङ्क्तिं न न डालीढपूर्वा, अपि लालीढपूर्वव । द्वौ नद्यौ प्रकृतार्थं गम-
यतः । कीदृशानां वनानाम् । अरुणितदल्पुनर्यौवनानाम् । अरुणितान्यरुणीकृतानि तानि
दलानि च तैः पुनर्यौवनं तेषां तानि तथोक्तानि । सानौ भूधरभूमौ । कीदृशि । औदये
उदयस्यायमौदयस्तत्र । कीदृशी सा । परिहृतकुहरोपान्तनिम्ना । कुहराणामुपान्तानि
कुहरोपान्तानि तानि च निम्नानि च परिहृतानि कुहरोपान्तनिम्नानि रन्ध्रप्रान्तागाधानि
यया सा परिहृतकुहरोपान्तनिम्ना । तनिम्ना तानवेन हेतुना ॥

उज्जृम्भाम्भोरुहाणां प्रभवति पयसां या श्रिये नोष्णतायै

पुष्णात्यालोकमात्रं न तु दिशति दृशां दृश्यमाना विघातम् ।

पूर्वाद्रेरेव पूर्वं दिवमनु च पुनः पावनी दिङ्मुखाना-

मेनांस्वैनी विभासौ नुदतु नुतिपदैकास्पदं प्राक्तनी वः ॥ ३९ ॥

विभा वीसिः इनस्येयमैनी सावित्री एनांसि पापानि वो युष्माकं नुदतु विघटयतु ।
नुतिपदैकास्पदं नुतिपदैकप्रतिष्ठा । प्राक्तनी प्राभातिकी । या पयसां जलानां श्रिये लक्ष्म्यै
प्रभवति विभुर्भवति नोष्णतायै औष्ण्याय । कीदृशानाम् । उज्जृम्भाम्भोरुहाणाम् ।
उज्जृम्भानि विकसितान्यम्भोरुहाणि तेषु पयःसु तानि तेषां विकचकुशेशयानाम् । किं च,
दशमालोकमात्रं पुष्णाति न तु दृश्यमानोपलभ्यमाना विघातं व्यथां दिशति यच्छति ।
या पूर्वं प्रथममुदयाद्रेरेवोदयाचलस्यैव पावनी पवित्रयित्री । तदनु यां दिवं लक्ष्मीकृत्य
पावनी भवति । पुनरपि दिङ्मुखानामाशाखानाम् । एतदुक्तं भवति—पुनरपि पूर्वं
उदयाचले तदनु दिवि तदनन्तरमाशामुखेषु भवति ॥

१. 'उसयौवनानां' इति पाठः. २. 'असमाना अनुपमा' इति यज्ञेश्वरशास्त्रिव्या-
ह्यानम्. ३. 'वनानां वृक्षसमूहानामालीं पङ्क्तिं पूर्वमालीढा पूर्वमास्वादयितुमारब्धवती-
त्यालीढपूर्वा सा तथाविधा न भवतीति न । किं तितरवनराज्या आस्वादनतः पूर्वमुद-
यादिस्थवनराजीमास्वादितुमारब्धवतीत्यर्थः । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि चेति कर्तरि
निष्ठा । अंत एव कर्मणोऽनुक्त्वादालीमिति द्वितीयान्तम्' इति शास्त्रिव्याह्यानम्.

४. 'ततः' इति पाठः.

वाचां वाचस्पतेरप्यचलभिदुचिताचार्यकाणां प्रपञ्चै-

र्वैरक्षानां तथोच्चारितचतुरङ्गचां चाननानां चतुर्णाम् ।

उच्येतांर्चासु वाच्यच्युतिशुचि चरितं यस्य नोच्चैर्विचिच्य

प्राच्यं वर्चश्चकासच्चैरमुपचिनुतात्तस्य चण्डार्चिपो वः ॥ ४० ॥

चण्डार्चिपस्त्रिगभासो वर्चस्तेजो वो युष्माकमुपचिनुतादुपचयं करोतु । चिरं विर-
कालम् । चकासद्दीप्यमानम् । प्राच्यं प्राचीभवम् । यस्मैवंपिधं चरितमनुष्ठानमर्चासु
प्रतिमासु स्तुतिषु उच्चैरत्यर्थं विचिच्य विमिच्य नोच्येत नाभिधातुं शक्येत । अपर्यन्तता-
मनेन दर्शयति । कीदृशं तत् । वाच्यच्युतिशुचि वाच्यमवयवं तस्य च्युतिस्त्रिद्विहितता
तथा शुचि विशुद्धम् । कैर्नोच्येत । प्रपञ्चैर्विस्तारैः । कासाम् । वाचां गिराम् । कस्य वाच-
स्पतेरपि । किं पुनरस्मादृशाम् । कीदृशां वाचाम् । अचलभिदिन्द्रस्तस्योचितं योम्य-
माचार्यकमाचार्यत्वं यासां तास्तथोक्तास्तापाम् । किं च, वैरक्षानां विरक्षसंबन्धिनां चतु-
र्णामानानां वाचां प्रपञ्चैरिति योज्यम् । कीदृशाम् । उच्चारितचतुरङ्ग्याम् । उच्चारिता-
ध्नुरा अधविघातपटव ऋचो यैस्तानि तथोक्तानि तेषामिति ॥

मूर्ध्वद्रेर्धातुरागस्तरुपु किसलयो विदुमौषः समुद्रे

दिङ्मातङ्गोत्तमात्रेष्वभिनवनिहितैः सान्द्रसिन्दूरैः ।

सीम्नि व्योमश्च हेमः सुरशिखरिभुवो जायते यः प्रकाशः

शोणित्वासौ खरांशोरुपसि दिशतु वः शर्म शोभैकदेशः ॥ ४१ ॥

खरांशोस्तीक्ष्णतेजसः प्रकाशः शोभैकदेशः शोभैकास्पर्शं वो युष्मभ्यं शर्म सुखं दिशतु
यच्छतु । यो जायते धातुराग इव परार्थं शोणिभ्रा हेतुना । प्रत्येकं संबन्धनीयम् ।
उपसि प्रातः । मूर्ध्नि शिरसि । कस्य । अद्रेः । युज्यमानशब्दो वतिमन्तरेणापि बल्यर्थं
गमयति । यथा सिंहः सिंह इत्याह । सिंहवदिति गम्यते । एवं सर्वत्र दृष्टव्यम् । किं
च, किसलयः पल्लववत्तरुपु शाखिषु । किसलय इति पुल्लिङ्गनिर्देशः न पुनर्लिङ्गमशिष्यं
लोकप्रथयत्यादिति । यथा पल्लवशब्दस्य पुल्लिङ्गस्यापि लोकाश्रयं नपुंसकत्वं दृश्यते
यथा(तथा) किसलयस्य नपुंसकस्यापि पुंस्त्वमिति नोच्यते । शोभैकदेशः । सामाना-
धिकरण्यात्पुल्लिङ्गता । आदिष्टलिङ्गत्वान् । अन्यथा आवधनमियमुष्टिका (?) कुलहेतु-
र्धनमिति स्त्रीत्वनपुंसकत्वसामानाधिकरण्येनावधनहेत्वोः स्त्रीनपुंसकता स्यात् । यैस्तु
किसलयमिति नपुंसकमेवाभिधीयते तेषां नेदं नोच्यम् । समुद्रे वारिधौ विदुमौषः । दिङ्मा-
तङ्गोत्तमात्रेषु दिम्वारणशिरःस्वभिनवनिहितैः प्रत्यप्रस्थापितः सान्द्रसिन्दूरैर्गुणैर्बहुल-

१. 'रुचिर' इति पाठः. २. 'अर्चासुवाच्य' इति पाठः. ३. 'धियं' इति पाठः.
४. 'युष्मादुपचिनुताद्दर्भयस्त्रिलिखः' इति शास्त्रिव्याख्यानम्. ५. 'विहितः' इति पाठः.

सिन्दूरेणुः । व्योम्नो गगनस्य सीम्नि मर्यादायामलंकारायोज्वलरूपकर्तृभूतस्वात्सुरशि-
खरिभुवो मेघसंभवस्य हेन्नः कनकस्य प्रकाशः ॥

अस्ताद्रीशोत्तमाङ्गे श्रितशशिनि तमःकालकूटे निपीते

याति व्यक्तं पुरस्तादरुणकिसलये प्रत्युपःपारिजाते ।

उद्यन्त्यारक्तपीताम्बरविशदतरोद्वीक्षिता तीक्ष्णभानो-

र्लक्ष्मीर्लक्ष्मीरिवास्तु स्फुटकमलपुटापाश्रया श्रेयसे वः ॥ ४२ ॥

तीक्ष्णभानोर्लक्ष्मीः श्रीः श्रेयसेऽपुष्टयेऽभ्युदयायास्तु भवतु । केव । लक्ष्मीरिव पद्मेव ।
स्फुटकमलपुटापाश्रया विकसिताम्भोर्हृदपुटाधिवासा । किं कुर्वती । उद्यन्ती उद्ग-
च्छन्ती । कस्याम् । पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि । कस्मिन्नवसरे । अस्ताद्रीशोत्तमाङ्गे अस्ता-
द्विरेवेशो महादेवस्तस्योत्तमाङ्गे अस्ताचलेशशिरसि श्रितशशिन्यधिरूढचन्द्रमसि । इतरे-
ऽपीशोत्तमाङ्गे परमेश्वरमूर्धनि । इन्दुयुजि । तमःकालकूटे निपीते प्रस्ते कालकूट इव
तमस्त्वत्र निपीते प्रस्ते । अन्यत्र तम इव कालकूटो मोहात्मकत्वात् । तत्र शंभुना पीते
सति । अस्ताद्विरेवेशः । किं च, याति गच्छति सति । व्यक्तं प्रगटताम् । प्रत्युपः-
पारिजाते । किंविशिष्टे । अरुणकिसलयेऽनूहप्रवाले । अन्यत्र पारिजाततटावरुणपल्लव
इति योज्यम् । किंभूता । आरक्तपीताम्बरविशदतरोद्वीक्षिता ईपद्रक्तपीतभावभाजि
संध्यया नभसि स्फुटतरं दृष्टा । इतरापि आरक्तोऽचुरक्तः पीताम्बरो विष्णुस्तेन
व्यक्तं विलोकिता ॥

नोदन्वाङ्गन्मभूमिर्न तदुदरभुवो बान्धवाः कौस्तुभाद्या

यस्याः पद्मं न पाणौ न च नरकरिपूरःस्थली वासवेदम् ।

तेजोरूपापरैव त्रिषु भुवनतलेष्वादधाना व्यवस्था

सा श्रीः श्रेयांसि दिश्यादशिशिरमहसो मण्डलाग्रोद्धता वः ॥ ४३ ॥

इति ध्रुववर्णनम् ।

सा श्रीर्लक्ष्मीः श्रेयांसि वो युष्मभ्यं दिश्याद्देयात् । अशिशिरमहस उष्णरश्मेर्मण्ड-
लाग्रोद्धता मण्डलप्रान्तसमुत्थिता । कीदृशी । तेजोरूपा महःस्वभावा । अपरैवान्येव ।
प्रविद्धधीविलक्षणैत्यर्थः । तदेव वैलक्षण्यं दर्शयति—यस्या जन्मभूमिर्नोदन्वान्तमुद्रो
नोत्पत्तिस्थानम् । कौस्तुभाद्या न बान्धवा यस्याः । तदुदरभुव उदन्वदुदरजन्मनः ।
यस्याः पद्मं न पाणौ कमलं हस्ते न । न च यस्या नरकरिपूरःस्थली वासवेदम् । नरको

१. 'दक्षितरोद्वीक्षिता' इति पाठः. २. 'तीक्ष्णभासः' इति पाठः. ३. 'पुटोपाश्रया'
इति पाठः. ४. 'त्रिभुवनभवने' इति पाठः. ५. 'तेजोवर्णनम्' इति पाठः.

भौमासुरस्वस्य रिपुनांरायणस्तस्योरःस्थली सैव वासयेश्म वासगृहमिति । त्रिषु भुवन-
तलेषु त्रैलोक्ये । आदधाना कुर्वती । व्यर्वस्थां व्यवस्थानम् । इतरा अनवस्थानेति
व्यतिरेकः ॥ इति द्युतिवर्णनव्याख्यानम् ॥

रक्षन्वक्षुण्णहेमोपलपटलमलं लाघवादुत्पतन्तः

पातज्ञाः पङ्गववज्राजितपवनजवा वाजिनस्त्रे जगन्ति ।

येषां वीतान्यचिह्नोन्नयमपि वहतां मार्गमाख्याति मेरा-

वुचन्नुद्दामदीप्तिर्द्युमणिमणिशिलावेदिकाजातवेदाः ॥ ४४ ॥

ते पातज्ञाः सावित्रा वाजिनस्तुरङ्गा जगन्ति भुवनानि रक्षन्तु पान्तु । किं कुर्वन्तः ।
उत्पतन्तः । कथम् । अक्षुण्णहेमोपलपटलम् । अक्षुण्णमचूर्णितं हेमोपलपटलं सुवर्णात्म-
जालं यत्रोत्पतने । तुरैर्व्योमं स्पृशन्त इति भावः । कुतः । लाघवाद्गुभावात् । अलम-
त्यर्थम् । मेराविति वक्ष्यति । तत्रोत्पतन्त इत्यस्य संबन्धः । कीदृशास्ते । पङ्गववज्राजित-
पवनजवाः । पङ्गववज्राया जितः पवनजवो वायुवेगो यैस्ते । वायुः किल चरणरहितस्तस्य
क्रियान्वेगो भविष्यतीत्यवज्ञा । येषां मार्गं वर्त्म आख्याति सूचयति । कः कर्ता । द्युमणि-
मणिशिलावेदिकाजातवेदाः । दिवो मणिद्युमणिरादित्यः । मणिरिव मणिः । अलंकारभूत-
त्वात् । तस्य मणिशिलाः सर्वकान्तास्तेषां वेदिकाश्चतुष्पास्तासु जातवेदा आशुक्षुक्षणिः ।
'जातका जातवेदाः' इति पाठान्तरे जातकाशब्दो वेदिकापर्यायः । किं कुर्वन् । उद्यगुह-
च्छन् । उद्दामदीप्तिः प्राज्यप्रकाशः । किं कुर्वतां वाहानाम् । वहतां गच्छताम् । क ।
मेरौ पूर्वांशले । वीतान्यचिह्नोन्नयमपि मार्गं विगतापरलिङ्ग इत्यह(?)मपि । अपिशब्द-
धिहान्तरामावेऽपि मार्गं प्रख्यापनसामर्थ्यं जातवेदसो दर्शयति ॥

दृष्टाः पृष्ठेऽशुपातैरतिनिकटतया दत्तदाहातिरेकै-

रेकाहाकान्तकृत्स्नत्रिदिवपथपृथुश्वासशोषाः श्रमेण ।

तीव्रोदन्यास्त्वरन्तामहितविहतये सप्तयः सप्तसप्ते-

रभ्याशाकाशगङ्गाजलसरलमौलावाद्भ्रताभ्रानना वः ॥ ४५ ॥

सप्तसप्तेः सप्तद्वरगस्य सप्तयोऽश्वा अहितविहतये दुरितविनाशाय वो युष्माकं लर-
न्तासुत्सहन्ताम् । किंभूताः । तीव्रोदन्या उदप्रपिपासाः । उदन्याया हेतुं दर्शयति—
दृष्ट्य दग्धाः पृष्ठे । कैः । अंशुपातै रश्मिप्रसरैः । अतिनिकटतया प्रत्यासन्नत्वेन । कर्त-
भूतैः । दत्तदाहातिरेकैर्वितीर्णतापाधिक्यैः । कीदृशास्ते । एकाहेति । एकं च तद्दृष्ट्यैका-

१. 'पङ्गोर्निजप्रेरकस्यारुणस्यावज्ञयावहेलनेन । यद्वा पङ्गोः पादविकलस्य वायोरवज्ञया'
इति शास्त्रिव्याख्यानम्. २. 'गणवर्जिताभ्राननाः' इति पाठः.

हस्तेनाक्रान्तं एकाहाक्रान्तः । कृत्स्नधासौ त्रिदिवंपथश्च कृत्स्नत्रिदिवपथः । एकाहा-
क्रान्तधासौ कृत्स्नत्रिदिवंपथश्चेति समासः । तेन प्रभुः धासो चेपां त एवमुक्ताः ।
श्रमेण हेतुना । पुनरपि किंभूताः । अन्याशे समीपे आकाशगङ्गा तस्या जलं तस्मिन्तरल-
गलानि अवाङ्गताप्राणि आननानि चेपां ते तथोक्ताः । समीपमन्दाकिनीसलिलश्रुजु-
धराधोगतकोटिसुखाः ॥

मत्वा न्यान्यार्धतोऽश्वान्स्फटिकतटदृष्टदेहा द्रवन्ती

व्यस्तेऽहन्यस्तसंध्येयमिति मृदुपदा पद्मरागोपलेषु ।

सादृश्यादृश्यमूर्तिमरकतकटके क्लिष्टसूता सुमेरो-

र्मूर्धन्यावृत्तिलब्धध्रुवगतिरवतु ब्रह्मवाहावलिर्वः ॥ ४६ ॥

ब्रह्मवाहावलिः सूर्याश्वपङ्क्तिर्वो युष्मानवतु पातु । कीदृशी । क्लिष्टसूता कदर्थितसारथिः ।
क्व । मेरोर्मूर्धनि देवाचलशिरसि । तदेव दर्शयते । द्रवन्ती गच्छन्ती । कीदृशी सती ।
स्फटिकतटदृष्टदेहा । स्फटिकस्य तटास्तेषु दृष्टस्तासु दृष्टो देहः प्रतिबिम्बितो यथा सा
तथोक्ता । किं कृत्वा । मत्वावगम्य । पार्श्वतः पार्श्वयोः । अन्यानश्वानपरान्वाजिनः । स्वां
द्यामेव स्फटिकतटदृष्टकान्तामपरानश्वान्बुद्ध्वावधार्य द्रवन्ती । धावन्तीत्यर्थः । शैलीयं
वाजिनां यदन्यमश्वं दृष्ट्वा धावन्ति । किं च पद्मरागोपलेषु पद्मरागमणिषु मृदुपदा मन्द-
पदविज्ञेया । किं च, व्यस्तेऽहनि विगतवासरे अस्तसंध्येयमिति भ्रान्त्या । भ्रान्तिहे-
तुरक्तदिनास्तसंध्यायामध्वा किल विच्छिन्न इति मृदुपदताहेतुः । अपि च, मरकत-
कटके मरकतमेरुलायां सादृश्येनादृश्या मूर्तिर्यस्याः सैवमुक्ता । सा हरिता मरकतकट-
कश्च हरितस्ततो विभ्रमः स्यात् किं मरकत उताश्वालीति । अदृश्यानवधारिता मूर्ति-
र्यस्या इत्यर्थः । कीदृशी । आवृत्तिलब्धध्रुवगतिः । आवृत्त्यावर्तनेन लब्धा ध्रुवा अचपला
गतिर्यथा सा तथोक्ता ॥

हेलालोलं वहन्ती विपधरदमनस्याग्रजेनावकृष्टा

स्वर्वाहिण्याः सुदूरं जनितजवजया स्यन्दनस्य स्यदेन ।

निर्व्याजं तायमाने हरितिमनि निजे स्फीतफेनाहितश्री-

रश्रेयांस्यश्वपङ्क्तिः शमयतु यमुनेवापरा तापनी वः ॥ ४७ ॥

अश्वपङ्क्तिसुरगावली वो युष्माकमश्रेयांसि पापानि शमयतु । किंभूता । तापनी
सावित्री । किं च, यमुनेव कालिन्दी यथा । अश्वपङ्क्तिःकालिन्द्योः साम्यमभिधीयते ।
किं कुर्वती । वहन्ती गच्छन्ती । कथम् । हेलालोलं विलासचञ्चलमनायासचञ्चलं वा ।
किंभूताश्वपङ्क्तिः । अवकृष्टा संयमिता । विपधरदमनस्याग्रजेन गरुडतो ज्येष्ठेना-
णेन । पुनः किंभूता । स्वर्वाहिण्या गङ्गाया जनितजवजया कृतवेगामिभवा । स्यन्दनस्य

रथस्य स्यदेन वेगेन । कथम् । सुदूरमतीव । निजस्फुरितफेनाहितश्रीः स्वकीयोपचितडिग्धी-
रकृतशोभा । कस्मिन्सति । तायमाने विस्वारं याति सति । हरितिमनि हरितगुणे ।
कथम् । निव्यांत्रं निरुपधि । यमुनाप्युच्छाचल(?) चमलं वहन्ती विपधरदमनस्य श्रीकृ-
ष्णस्याग्रजेन पूर्वजेन बलेनावकृष्टा मृन्दावनं प्रति नीता । पार्श्ववाहिन्या गङ्गाया जवं
जयति । स्यन्दनस्य पर्वतादेः क्षरणस्य प्रसवणस्य स्यदेन रयेण हरितत्वेन(?) प्रसृतनि-
जफेनेनाहितशोभा भवति । तापनी तपनस्येयं तापनीति कृत्वा अपरा द्वितीयेति
योऽयम् ॥

मार्गोपान्ते सुमेरोर्नुवति कृतनतौ नाकधात्रां निकाये

वीक्ष्य व्रीडानतानां प्रतिकुहरमुखं किंनरीणां मुखानि ।

सूतेऽसूयत्यपीपज्जडगति वहतां कंधरार्धैर्वलद्भि-

र्वाहानां व्यस्यताद्दः सममसमहरेर्हेपितं कल्मपाणि ॥ ४८ ॥

असमहरोर्बिपमाश्वस्य रवेर्वाहानां वाजिनां हेपितं शब्दायितं सममेककालं युष्माकं
कर्मपाणि पापानि व्यस्यताश्चपनयतु । किं कुर्वताम् । वहतां गच्छताम् । कथम् । ईप-
ज्जडगति किञ्चिन्मन्दगति । प्रायेण सूतो नोत्तेजयति तच्च । सूतेऽऽग्नेऽसूयत्यपि सारथौ
कुप्यत्यपि । कंधरपक्षितानाम् । कंधरार्धैः । किं कुर्वद्भिः । वलद्भिः परिवर्तमानैः । किं
कृत्वा । वीक्ष्य दृष्ट्वा । कानि । मुखानि । कासाम् । किंनरीणामधमुखीनाम् । कीदृशीनाम् ।
व्रीडानतानां व्रीडावतीनाम् । भानुदर्शनोत्सुकाः किंनर्यः प्रतिकुहरमुखेषु तिष्ठन्ति ।
कस्मिन्नवसरे । नाकधात्रां देवानां निकाये याते नुवति सुचाने सति । किंभूते । कृत-
नतौ विहितप्रणामे । क्व । मार्गोपान्तेऽश्वसनीये । कस्य । सुमेरोर्देवावलस्य ॥

धुन्वन्तो नीरवालीर्निजरुचिहरिताः पार्श्वयोः पक्षतुल्या-

स्ताद्वत्तानैः खलीनैः खचितमुखरुचश्च्योतता लोहितेन ।

उड्डीयेव व्रजन्तो चियति गतिवशादर्कवाहाः क्रियासुः

क्षेमं हेमाद्रिहृद्यद्रुमशिखरशिरःश्रेणिशाखाशुका वः ॥ ४९ ॥

इत्यश्ववर्णनम् ।

अर्कवाहा रवितुरागाः क्षेमं कल्याणं वो युष्माकं क्रियासुः कुर्वन्तु । किंभूताः । ह्यो
हृदयप्रियः स चासौ इमथ ह्यइमः स एव हेमाद्रिस्तस्य शिखराणि तेषां शिरास्ति तेषां
श्रेणिः सैव शाखा तस्याः शुका इव शुकाः । किं कुर्वन्तः । व्रजन्तो गच्छन्तः । क्व । वियति
खे । किं कृत्वेव । उड्डीयेव । कुतः । गतिवशाद्गल्लुरोघात् । पुनरपि किं कुर्वन्तः । धुन्वन्तः
कम्पयन्तः । काः । नीरवालीर्मेषवल्लीः । क्व । पार्श्वयोः । कीदृशीः । निजरुचिहरिताः
स्वकीयसुतिहरितगुणयुक्ताः । पक्षतुल्याः । शुका अपि सहजहरितवपुषः पक्षान्धूनयन्ति

उशीय व्रजन्ति च । अपि च, अर्काश्वाः खचितमुपहृद्यो रचितमुपशोभाः । केन लोहितेन शोभितेन । किं कुर्वता । द्योतता क्षरता । कैर्हेतुभिः । रालीनैः कविकाभिः । किभूतैः । ताल्लतानैः । ताल्लपूतानानि ताल्लतानानि । तानि हि यदा भवन्ति तदा धर्तं कुर्वन्ति । ततोऽप्यक् स्रवति । स्वभावोक्तिरियम् । शुकास्तु स्वभावाद्गोहिततुण्डा भवन्ति ॥ इत्यश्ववर्णनव्याख्यानम् ॥

तुरगवर्णनानन्तरं सारथिस्तवनमाह—

प्रातःशैलाग्ररङ्गे रजनिजवनिकापायसंलक्ष्यलक्ष्मी-

विक्षिप्यापूर्वपुष्पाञ्जलिमुडुनिकरं सूत्रधारायमाणः ।

यामेष्वङ्गेष्विवाहःकृतरुचिषु चतुर्ष्वेव जातप्रतिष्ठा-

मव्यालस्तावयन्वो जगदटनमहानाटिकां सूर्यसूतः ॥ ५० ॥

सूर्यसूतो रविसारथिवो युष्मानव्यादधनु । किं कुर्वन् । प्रस्तावयन्प्रारभमाणः । काम् । जगदटनमहानाटिकाम् । जगतामटनं भ्रमणं तदेव महानाटिका ताम् । क । प्रातःशैलाग्ररङ्गे । प्रातःशैल उदयाचलस्तस्यार्धं तदेव रङ्गो नर्तनभूमिस्तत्र । कीदृशः सः । रजनिजवनिकापायसंलक्ष्यलक्ष्मीः । रजनी रात्रिः सैव जवनिका प्रतिसीरा तस्या अपायस्तेन संलक्ष्योपलक्ष्या लक्ष्मीः धीर्यस्यारणस्य स तथोक्तः । किं कृत्वा । विक्षिप्य विक्षीर्य । कम् । उडुनिकरं तारकासंघम् । किभूतम् । अपूर्वपुष्पाञ्जलिम् । किभूतः । सूत्रधारायमाणः सूत्रधार इवाचरन् । सूत्रधारोऽपि नाटिकां रङ्गे प्रस्तावयति । जवनिकापगमदृश्यलक्ष्मीर्भवति । उडुनिकरतुल्यां पुष्पाञ्जलिं विकिरति । किभूतां ताम् । जातप्रतिष्ठामुत्पन्नस्थितिम् । क । अहो यामेषु प्रहरेषु । कियरसु । चतुर्ष्वेव । अङ्गेष्विव । नाटिकापि चतुरङ्गा भवति । किभूनेषु । कृतरुचिषु विहितरीसिषु । अन्यत्र कृतशोमेषु ॥

आक्रान्त्या बाह्यमानं पशुमिव हरिणा बाहकोऽप्यो हरीणां

आम्यन्तं पशुपाताज्जगति समरुचिः सर्वकर्मैकसाक्षी ।

शत्रुं नेत्रश्रुतीनामवजयति वयोज्येष्ठभावे समेऽपि

स्यान्नां धाम्नां निधिर्यः स भवदधनुदे नूतनः स्तादन्तूरुः ॥ ५१ ॥

नूतनो नवोऽनूहरूपो भवदधनुदे युष्मत्पापविनाशाय स्ताद्भवतात् । कीदृशः । स्यान्नां स्त्रियारणां धाम्नां तेजसां निधिर्निगानम् । नेत्रश्रुतीनां सर्पाणां शत्रुं मरुतमन्तमवजयत्यभिभवति । प्रायेण सामर्थ्यं किमनयोनीस्तीत्याह—वयोज्येष्ठभावे समेऽपि सति । एकत्र वयसा कालकृतशरीरावस्थया ज्येष्ठोऽधिकः । अन्यत्र वयसां पक्षिणां ज्येष्ठः प्रधानं तद्भावे समेऽपि तुल्येऽपीति शब्दच्छलमेतत् । अत्र जवमेव दर्शयति—किभूतं नेत्रश्रुतिसन्तुम् । बाह्यमानं बाहनीक्रियमाणम् । हरिणा पिण्डुना । आक्रान्त्या

पिबमेण वताकारेण । पशुमिव अभादिर्गन्धा । अगांषि कदापिदेवंभूतः स्वारिलाह—
 वाहयो वाहयिता । अम्यः प्रधानम् । फेयाम् । हरीणां याजिनाम् । हरिरान्दनाभ्येनार-
 जयं दशमति—एक एकेन हरिणा वाग्रते । अपरसु बहून्हरिणाहयति । किं च
 भ्राम्यन्तं पर्यटन्तम् । जगति लोके । कर्णात् । पक्षपातात्पक्षिद्वेषात्तत्तनाद्गुननात् ।
 अयं तु जगति समदक्षिणुत्वानुरागः पक्षपातरहितः सर्वकर्मरक्षाक्षी सर्वेषां कर्मणामेकः
 रक्षाक्षी प्रथ । पक्षपातादिति चन्द्रच्छेनापचयं दशमति—पक्षपातो हि राग उच्यते ।
 गच्छसु पक्षपातवान् । इतरस्तप्रहितः ॥

दक्षार्पणदूरनमैर्विच्यति विनयतो वीक्षितः सिद्धसार्थः

सानाथ्यं सारथिवः स दशशतरुच्येः सातिरेकं करोतु ।

आपीय प्रातरेव प्रततहिमपयःस्यन्दिनीरिन्दुभासो

यः काष्ठादीपनोऽग्रे जडित इव भृशं सेवते पृष्ठतोऽर्कम् ॥ ५२ ॥

दशशतरुचेर्भासोः सूतो युष्माकं सानाथ्यं सनाथतां करोतु क्रियात् । सातिरेकं
 सातिशयम् । किंभूतः । यः पृष्ठेनार्कमारिलं भजते । अग्रे काष्ठादीपनो रिगुस्तोतनः ।
 किं कृता । प्रभात एव चन्द्रसीतेः पीला । कीदृशीः । प्रततहिमपयःस्यन्दिनीः संतत-
 प्रयतमिहिकाम्युद्रापिणीः । क इव । जडित इव प्रीतार्दित इव । भृशं सुपु । जडितो-
 ऽपि पृष्ठेऽर्कं निवेद्यते काष्ठान्यपे वीपयति । तथा च 'पृष्ठतोऽर्कं निवेद्यते जडरेण दुस्ता-
 शनम्' इत्यागमविदः । पुनरपि किंभूतः । वीक्षितो दृष्टः । केः । सिद्धसार्थः । कीदृशीः ।
 विधाणितार्थः । दूरनमैर्भक्तिप्रह्वैः । विच्यत्काशे । विनयात्प्रथयात् ॥

मुञ्चन् रश्मीन्दिनादौ दिनगमसमये संहरंश्च स्वतन्त्र-

स्तोत्रप्रख्यातवीर्योऽविरतहरिपदाक्रान्तिवद्धाभियोगः ।

कालोत्कर्षाल्लघुत्वं प्रसभमधिपती योजयन्त्यो द्विजानां

सेवाप्रीतेन पूष्णात्मसम इव कृतस्त्रायतां सोऽरुणो वः ॥ ५३ ॥

सोऽरुणोऽनूश्वो युष्माङ्घ्रायतां पातु । यः पूष्णा आत्मसम इव कृतः स्वतुल्य इव
 विहितः । किंभूतेन । सेवाप्रीतेन आराधनतुष्टेन । किं कुर्वन् । रश्मीनश्चसंयमनरज्जुसु-
 श्चम्निशयिलयन् । क । दिनादौ वासरमुखे । भगवानपि दिनादौ रश्मीन्भासो विद्यजति ।
 दिनगमसमये दिनावसाने संहरंश्च । (स्वतन्त्रः स्वैरी) तथा देवोऽपि दिनावसाने ।
 अन्यत्र तु (?) तोत्रप्रख्यातवीर्यः प्राजनकर्मणि प्रसिद्धशक्तिः । देवपक्षे स्तोत्रैर्वन्दोक्तैर्मन्त्रैः
 वीर्यं यस्य स तथोक्तः । पुनः कीदृशोऽरुणः । अविरतहरिपदेति । अविरता इत-

१. 'सिद्धसार्थैः' इति पाठः. २. 'वितत' इति पाठः. ३. 'ससमः' इति पाठः.

४. देवपक्षे स्वतन्त्रस्तोत्रैल्लघुत्वं 'खपरे शरि . वा विसर्गलोपो वक्ष्यः' इति विसर्ग-
 लोपो द्वेषः.

स्ततन्नृणां हरयोऽश्रास्त्रेषां पदानि चरणन्यासास्त्रेषामाक्रान्तौ सखां यद्वा आदरो यस्यासौ । अथवा तुरगपदैराक्रान्तो यद्वा उच्यते यस्य सः । देवपक्षे । अघ्निरतं निरन्तरं हरिपदस्याकाशस्याक्रमणे मद्भोयमः । अपरं किं कुर्वन् । योऽरणो द्विजानामीश्वरे मण्डे यलाङ्गुलमवरजलं योजयन् । समयाधिकयात्पूर्वकालोत्पन्नात् । देवपक्षे द्विजानां ब्राह्मणानामधिपतौ चन्द्रे यलाङ्गुलमदृश्यतां योजयन् । कालस्याधिकयात् । दिनकरकिरणोदयकालः प्रकृष्ट इति भावः । अरुणदिनकरयोः साम्याच्छब्दश्लेषोक्तिरलंकारः ॥

शातः श्यामालतायाः परशुरिव तमोऽरण्यवह्नेरिवार्चिः

प्राच्येवाग्ने महीतुं ग्रहकुमुदवनं प्रागुदस्तोऽग्रहस्तः ।

ऐक्यं भिन्दन्ध्रुमूम्योरवधिरिव विधातेव विश्वप्रबोधं

वाहानां वो विनेता व्यपनयतु विपन्नाम धाम्नाधिपस्य ॥ ५४ ॥

धाम्नाधिपस्य सूर्यस्य वाहानामधानां विनेताऽरणो वो युष्माकं या काचिद्विपत्तिस्तन्नाम व्यपनयतु विनाशयतु । किंभूतः । शातस्वीक्षणः । उल्लेख्यते—श्यामालतायाः परशुरिव । श्यामा रात्रिः सैव लता । 'श्यामा रात्रिलता स्मृता' । परशुरिव कृदार इव । तच्छेदकत्वात् । अपरं किंभूतोऽक्षणः । तमोऽरण्यवह्नेरिव । तम एवारण्यं तमोऽरण्यं तत्र बह्विस्तमोऽरण्यवह्विस्तस्माच्चिरिव ज्वालेव । दावाग्निरिवैत्यर्थः । अपरं किंभूतोऽक्षणः । प्राच्या पूर्वया दिशाथे पुरस्ताद्गृहा एव कुमुदानि तेषां वनं तद्गृहीतुं प्राक्प्रत्युपसि उदस्त उरिक्षप्तोऽग्रहस्तो इस्ताम इव । यथा इस्तामेणानायासेनैव कुमुदानि गृह्यन्ते एवमर्थं ग्रहान्गृह्णाति । अपरं क इव । आकाशधरित्रयोरैवयनेकीभावं भिन्दन्नपनयन्सन्नवधिरिव मर्यादेव । अपरं किंभूतोऽक्षणः । विश्वं जगत्स्य प्रबोधं विधाता । क इव । प्रजापतिरिव । यथा विधाता विश्वं प्रमुत्समव्यचैकरूपं प्रबोधयति, एवमर्थं यत् प्रबोधयति ॥

पौरस्त्यस्तोयदतोः पवन इव पतत्पावकस्येव धूमो

विश्वस्येवादिसर्गः प्रणव इव परं पावनो वेदराशेः ।

संध्यानृत्योत्सवेच्छोरिव मदनरिपोर्नन्दिनान्दीनिनादः

सौरस्याग्ने सुखं वो वितरतु विनतानन्दनः स्यन्दनस्य ॥ ५५ ॥

सौरस्य सूर्यसंबन्धिनः स्यन्दनस्य रथस्याग्ने स विनतानन्दनोऽरणो वो युष्माकं सुखं वितरतु । किंभूतः । पौरस्त्यः पूर्वदिग्भवस्तोयदतोः प्राङ्दकालस्याग्ने पवन इव । यथैव प्राच्योऽग्ने पौरस्त्यो वायुव्यलभ्यमानो वर्षाः सूचयन्त्यकालोपस्थितेषु कृष्वादिकार्येषु लोकान्यापारयति एवमथमपि स्यन्दनस्याग्ने उपलभ्यमानः सौरं रथं सूचयन्त्यकालभाविषु प्रामनगरादिकार्येषु लोकान्यापारयति । अपरं किंभूतः । पतन्वासौ

पावकथ पतत्पावकस्तस्यामे धूम इव । यथा अरण्यां मध्यमानायाममे प्रथमं धूम उ-
 लभ्यमानो वैश्वानरस्य पतनं सूचयति । दर्शपूर्णमासादिना नजमानं प्रतर्तयन् । अनु-
 दिते सूर्ये तेषामप्रवृत्तिरित्यतोऽयं धूम इव भवतीति भावः । विश्वस्यैवादिसर्गक्षेत्रो-
 वमस्य प्रथमा घट्टिरिव प्रधानान्महान्महतोऽहंकार इत्यादिलक्षणा पञ्चभूतारिमहा । आदि-
 प्रहणेनावान्तरप्रलयसर्गान्वयवच्छिनत्ति । यथादिसर्गो विश्वस्याविर्भावकारणतामुपग-
 च्छेद्येकानां स्वस्वपुरुषार्थेष्वपवर्गपर्यन्तेषु प्रवर्तमानानां हेतुतामुपयाति एवमयमप्यत्र
 व्यवस्थितः सौरस्य रथस्याविर्भावविधानं प्रति कारणभावमुपगच्छन्त्वमयाधुपितत्व-
 मुपलक्ष्यते । तस्मादेव वेदानां तेषां दोमः प्रतर्तते नानुदिते ॥ (नृत्वोत्सवे) आदिसर्गं
 इवासौ भवतीति भावः । प्रणव इव परं पावनो वेदराशेरिति । वेदचतुष्टयस्यामे व्यवस्थितः
 प्रणव इवाकार इव । परमुत्तुष्टः । पावनः सरलरुलमपञ्चकारी । स हि वेदानामप्र-
 एवोच्चार्यते । स च जपस्मरणोच्चारणद्वारेण पुष्टं पुनाति । एतन्मूर्धरपि सौरस्य रथ-
 स्यामे व्यवस्थितः । घानदानजपहोमादिप्रवृत्तिद्वारेण पुष्टं पुनात्येव । एवमस्मिन्ननुदिते
 घानादेरसंभवात् । अतोऽसौ प्रणव इव भवतीत्यभिप्रायः । संध्यातृत्वोत्सवेच्छोरि-
 त्यादि । संध्यायां नृत्यं तदेवोत्सवस्वामिच्छतीति संध्यातृत्वोत्सवेच्छुस्तस्य मदनरिपोः
 भीमहादेवस्यामे नन्दिनान्दीनिनादः भ्रमे प्रथममुपजायमानः । तृत्वाभिलापिणि
 (खिवे) गणेन नन्दिना नन्दिक्षेत्रेण कृतो नान्या मुरजविशेषेण नादः शब्दः । नन्दि-
 नान्दीनिनाद इवासौ भवतीति भावः ॥

पर्याप्तं तप्तचामीकरकटकतटे श्लिष्टशीतेतरांशा-

वासीदत्स्यन्दनांश्वानुकृतिमरकते पद्मरागायमाणः ।

यः सोत्कर्षां विभूषां कुरुत इव कुलक्ष्माभृद्वीशस्य मेरो-

रेनांस्यहाय दूरं गमयतु स गुरुः काद्रवेयद्विपो वः ॥ ५६ ॥

काद्रवेयद्विपो गच्छस्व गच्छयंछो भ्राताश्वो वो सुप्माकमेनासि पापान्यहाय झटिति
 दूरं गमयतु । स क इत्याह—योऽक्षः कुलक्ष्माभृद्वीशस्य कुलपर्वतेश्वरस्य मेरोः
 सोत्कर्षां सातिशशिर्नीं विभूषां कुरुत इव । कथम् । पर्याप्तं प्रभूतम् । यः पद्मरागाय-
 माणः । कः । तप्तचामीकरकटकतटे । तप्तं यथाचामीकरमिति तप्तप्रहणेनोद्भवतां दर्श-
 यति । तथा श्लिष्टः संलग्नः शीतेतरांशुरादिलो यस्मिन्त तयाभूतस्वस्मिन् । पुनः
 विभूते । आसीदन्तो दौकमानाः स्वन्दनाश्वान्स्तेषामनुकृतिः प्रतिस्मिन्वं तदेव मरकतं
 यस्मिन्ततथोक्तमित्येके । इतरे तु आसीदन्त इपद्मसादं गच्छन्तो ये स्वन्दनाश्वान्-
 रनुकृतं मरकतं यस्मिन् । तप्तचामीकरकटकतटे सौवर्णपापाणे रथस्य प्रज्वलनात्
 (प्रतिफलनात्) । यथा कस्यचित्कुलक्ष्माभृद्वीशस्य कुलेनैव ये क्ष्माभृदो राजानस्तेषा-
 मीशस्य राज्ञः सौवर्णं उपसुंपरि निबद्धमरकतपद्मरागाभरणविशेषो भूषां कुरुत
 एवमस्यापि ॥

नीत्वाश्वात्सप्त कक्षा इव नियमवशं वेत्रकरूपप्रतोद-

स्तूर्णं ध्वान्तस्य राशावितरजन इवोत्सारिते दूरभाजि ।

पूर्वं प्रष्टो रथस्य क्षितिभृदधिपतीन्दर्शयंस्त्रायतां व-

त्रैलोक्यास्थानदानोद्यतदिवसपतेः प्राक्प्रतीहारपालः ॥ ५७ ॥

दिवसपतेः श्रीसूर्यस्य प्राक्प्रतीहारपालो महाप्रतीहारो यो युष्मांन्नायताम् । किं कुर्वन् । क्षितिभृदधिपतीन्मेरुप्रमुखान्दर्शयन् । किंभूतः । रथस्य प्रष्टोऽप्रगामी । तथा वेत्रकलो दण्डसदृशः प्रतोदो यस्य स तथोक्तः । किं कृत्वा । सप्ताश्वानियमवशं नीत्वा । सप्त कक्षा इव सप्तकक्षाद्वाराणीव । यथा प्रतीहारोऽपि सप्तद्वाराणि नियमवशं नयति एवमश्वानीत्वा । सप्तशब्दः काकाक्षिगोलकन्यायेनाश्वैः कक्षाभिश्च संबध्यते । क्व सति । ध्वान्तस्य राशावन्धतमसस्य समूहे तूर्णं क्षिप्रमुत्सारिते दूरभाजि सति । कस्मिन्निव । इतरजन इव । यथेतरजनो दूरमुत्सार्यते गले धृत्वा क्षिप्यते । कीदृशस्य । त्रैलोक्येति । त्रिलोकीसंबन्धि यदास्थानदानं तत्रोद्यतो यो दिवसपतित्वस्य । मुख्यः प्रतीहारराज इत्यर्थः ॥

वज्रिञ्जातं विकासीक्षणकमलवनं भासि नैभासि वद्वे

तातं नत्वाश्वपार्श्वान्नय यम महिपं राक्षसा वीक्षिताः स्य ।

सप्तीन्सिञ्च प्रचेतः पवन भज जवं विचपावेदितस्त्वं

वन्दे शर्वेति जल्पन्प्रतिदिशमधिपाङ्पातु पूष्णोऽग्रणीर्वेः ॥ ५८ ॥

पूष्ण आदित्यस्याग्रणीररुणो यो युष्मान्पातु । किं कुर्वन् । प्रतिदिशमधिपान्दिक्पा-
लानिति जल्पन् । इतीति किम् । हे वज्रिन्, ईक्षणान्येव कमलानि तेषां वनं तद्भवतो
विद्वासि जातमुच्चिरतां गतम् । हे वद्वे, एवं न भासि न वीक्ष्यसे । कथं । यथा भवति
आभासि यथा भवति । आ समन्ताद्भासनमाभासः स विद्यते यस्सेत्याभासि यथा भवति ।
हे वद्वे, स्वामिन्पुद्गिते सति लमतिशयेन वीक्षितमयथा भवति तथा न वीक्ष्यस इत्यर्थः ।
दक्षिणतो यममभिनन्तुमागतमादिशति—हे यम, इमं महिपमश्वपार्श्वान्नयापसारय । किं
कृत्वा । तातं सूर्यं नत्वा । अन्योन्यस्यैतेपामखन्तविरोधात् । नैर्ऋत्यां दिशि राक्षसांश्च
मानयति—हे राक्षसाः, यूयं स्वामिना वीक्षिताः स्थ दृष्टा भवथ । देवानामधमजातयोऽपि
हे दिक्पालननियुक्तलाद्रीक्षिताः स्थेति संवादेन सुखिनः कियन्ते । भूलो हि स्वामिना
हे प्रचेतः, सप्तीन्सिञ्च । जलोत्पादकलादसाविममेवादेशमर्हति । अनेन स्वामिना
संमानितो भवति । भूलो हि स्वामिनः सकाशादादेशं लब्ध्वात्मानं कृतार्थं मन्यते ।
तदवसरप्राप्ये कर्मणि वायुमादिशति—हे पवन, जवं वेगं भज सेवस्व । येन वद्वेणाह्वाना-

सेका वाजिनस्तत्पार्श्वार्चलमनुभवन्तः सुग्रीवेन प्रव्रंतीति भावः । उत्तरस्यां दिशि कुपेरमाभापथे—पित्तं द्रव्यं पातीति पित्तपन्थानामन्वय संभाषते—हे पित्तप धनद, तमापेदितः कथितो मया रामिनः । यथायं राधिकारेऽग्रनसः संश्र्लोपयश्चित्तरेद्यो हेतुर्भिषिद्रुग्सापि दाह्यगघ्नाद्यस्य पालने नियुक्तोऽगोऽग्री गौरपाद्भगवतो रवेरापेयत एव । ईशान्यो शर्व इष्टा हे शर्व, तां वन्दे । गद्यमूर्तितादधिरेव शर्वः । तथा चोक्तम्—
'थादित्यं च त्रिवं विद्याच्छिष्टरमादित्यरूपिणम् । उभवोरन्तरं नास्ति आदित्यस्य शिवस्य च ॥' इति ॥

पाशानाशान्तपालादरुण वरुणतो मा प्रहीः प्रप्रहाथं

तृष्णां कृष्णस्य चक्रे जहिहि नहि रथो याति मे नैकचक्रः ।

योक्तुं युग्यं किमुद्यैःश्रवसमभिलपस्यष्टमं वृत्रशत्रो-

स्त्यक्तान्यापेक्षविश्वोपकृतिरिति रविः शास्त्रि यं सोऽवताद्गः ॥५९॥

रवियं शास्त्रि शिष्यति सोऽरण्ये वो युष्मानवतु रशतु । यथा शास्त्रि तं प्रहारं दशैवसाह—पाशानाशान्तपालादित्यारि । आशान्तमपरां रिशं पालयतीत्याशान्तपा-
लसास्मादरुणतो वरुणात् हे अरुण, पाशान्ता प्रहीमां गृह्णाण । सर्वैलक्षाराणामपनादः 'माञ्छि लृट्' । किमर्थम् । प्रप्रहाथं रदिमनिमित्तम् । सारथित्वात् । सारथियंघटुपयुज्यते तत्सर्वमभिलपति । आदित्यस्तु तत्सर्वं निपेधयति । किं च, कृष्णस्य विष्णोःक्रे तृष्णा-
मभिलापं जहिहि । कुतः । न हि रथो याति मे नैकचक्रः । हि यस्मान्मम रथो न याति । कथम् । एकचक्रः । इत्येतन्न । अपि तु यालेव । प्रतिपेधतया प्रकृतार्थावगतिः । किं च, वृत्रशत्रोरिन्द्रसकाशादुद्यैःश्रवसमभिश्विशेषमष्टमं योक्तुं किमभिलपति मा लमभिलपेत्सर्वः । किंभूतम् । युग्यम् । युगमर्हतीति युग्यस्यम् । किंभूतो रविरित्याह—त्वया अन्यापेक्षवि-
श्वोपकृतिजगदुपकरणं येन स त्वक्तान्यापेक्षविश्वोपकृतिः । जगदुपकरणं प्रति जर्नं कंच-
नाशापालादिकं सहायं नापेक्षत इत्यर्थः ॥

नो मूर्च्छाच्छिन्नवाञ्छः श्रमविवशवपुर्नैव नाप्यास्यशोपी

पान्थः पथ्येतराणि क्षपयतु भवतां भासतोऽग्रेसरः सः ।

यः संश्रित्य त्रिलोकीमटति पटुतरैस्ताप्यमानो मयूखै-

रारादारामलेखामिव हँरितमणिश्यामलामश्रपङ्क्तिम् ॥ ६० ॥

मूर्च्छंथा मोहेन च्छिन्नापनीता वाञ्छा इच्छा यस्य स तथोक्तः । स तथा नो भवति नास्ति । इतरः पान्थस्तु तथाभूत एव भवति । किं च, श्रमविवशवपुर्नैव । श्रमेण विव-
शमनवस्यं वपुर्नैव स तथोक्तः । तथा नैव । नाप्यास्यशोपी । आस्यशोपो मुखशोपो
विद्यते यस्य स आस्यशोपी । अस्यास्यमपि न शुध्यति । एवंविधः श्रीसूर्यस्याग्रेसरः

१०५ युष्मार्कं पथ्येतराप्यहितानि क्षपयतु । किंभूतः स क इत्याह—योऽह्णो-
ऽश्वपङ्क्तिं संश्रित्य नित्यं त्रिलोकीमटल्यतिक्रामति । किंभूतो यः । पटुतरंस्त्रीक्ष्णैः किरणै-
स्ताप्यमानः । कीदृशीमश्वपङ्क्तिम् । समीपवर्तिनीमारामलेखामुपवनलेखामिव । यथा कश्चि-
त्पान्यः । किरणैस्ताप्यमानः समीपस्थितामुपवनतच्छायामाश्रित्य पश्यानमत्येति तथा-
यमरणः ॥

सीदन्तोऽन्तर्निमज्जज्जडखुरमुसलाः सैकते नाकनद्याः

स्कन्दन्तः कन्दरालीः कनकशिखरिणो मेखलानु स्वलन्तः ।

दूरं दूर्वास्यलोत्का मरकतदृपदि स्थास्रवो यत्र याताः

पूष्णोऽश्वः पूरयंस्तैस्तदवतु जवनैर्हुंकृतेनाग्रो वः ॥ ६१ ॥

इत्यरणवर्णनम् ।

पूष्णोऽग्रोऽह्णो वो युष्मानवतु रक्षतु । किं कुर्वन् । पूरयन्पूर्णं कुर्वन् । यत्स्थान-
मश्वान् न याता न लङ्घितवन्तस्तत्स्थानं हुंकारेण हेतुना जवनैस्त्वैरेव पूरयन् । किं कुर्वन्तः
न याताः । सीदन्तः सन्ना भवन्तः । क । सैकते विक्रताप्रदेशे नाकनद्याः स्वर्धुन्याः ।
अन्तर्निमज्जज्जडखुरमुसलाः । अन्तर्मध्ये निमज्जन्ति प्रविशन्ति जडानि खुरमुसलानि येषां
ते तथोक्ताः । अत एव सीदन्तः । स्कन्दन्त उल्लङ्घयमानाः कन्दरालीः कनकशिखरिणो
मेरोः । मेखलानु कटकपु स्वलन्तो गतिवैकल्यमापद्यमानाः । किं च, मरकतदृ-
पदि मरकतशिलायां स्थास्रवः स्वातारः । दूरमत्वर्षं दूर्वास्यलोत्काः ॥ इत्यरणवर्ण-
नव्याख्यानम् ॥

पीनोरःप्रेरिताश्रैश्चरमखुरपुटाग्रस्थितैः प्रातरद्रा-

वादीर्घाङ्गैरुदस्तो हरिभिरपगतासङ्गनिःशब्दचक्रः ।

उत्तानानूरुमूर्धावनतिहठभवद्विप्रतीपप्रणामः

प्राङ्गे श्रेयो विधत्तां सवितुरवतरन्व्योमवीथीं रथो वः ॥ ६२ ॥

सवितुर्भानो रथः स्यन्दनो वो युष्मभ्यं श्रेयः पुण्यं विधत्तां कुहताम् । अवतरन्नधि-
रोदन् । व्योमवीथीं व्योममार्गम् प्राङ्गे पूर्वाङ्गे । उदस्त उदितस्तः । हरिभिराङ्गिभिः ।
किंभूतैः । पीनोरःप्रेरिताश्रैश्चरमखुरपुटाग्रस्थितैः । चरमखुरपुटाग्रस्थितैः पाश्चात्यशकपुट-
प्रान्तावस्थितैः । क । प्रातरद्री मेरी । पुनरपि किंभूतैः । आदीर्घाङ्गैरामतशरीरैः । किंभू-
तोऽश्वी । अपगतासङ्गनिःशब्दचक्रः । अपगतासङ्गं सङ्गरहितमत एव निःशब्दं चक्रं
यस्य स तथोक्तः । अपि च, उत्तानो योऽनूहलस्य यो मूर्धां तस्यावनतिस्तथा कृत्वा
हठेन भवन् विप्रतीपो विपरीतः प्रणामो यस्य स उत्तानानूरुमूर्धावनतिहठभवद्विप्रती-
पप्रणाम इति ॥

१, 'प्रेरयंस्तान्' इति पाठः. २, 'हुंकृतैरग्रणीः' इति पाठः. ३, 'इति सूतवर्ण-
नम्' इति पाठः. ४, 'श्रेयो' इति पाठः.

ध्वान्तौषध्वंसदीक्षाविधिपटु वहता प्राक्सहस्रं करणा-

मर्यम्णा यो गरिम्णः पदमतुलमुपानीयताध्यासनेन ।

स श्रान्तानां नितान्तं भरमिव मरुतामक्षमाणां विसोढुं

स्कन्धात्स्कन्धं व्रजन्वो वृजिनविजितये भास्वतः स्यन्दनोऽस्तु ॥६३॥

भास्वतो भानोः स्यन्दनो रथो यो युष्माकं वृजिनविजितये पापावजयावास्तु भूयात् किंभूतोऽसौ । अर्यम्णा सूर्येण गरिम्णो गौरवस्य पदमुपानीयत नीतः । अध्यासनेनाथ हंशेन (उपवेशनेन) कृत्वा । अतुलमसदृशमपरिमाणं वा । प्राक् पूर्वंम् । किं कुर्वता । करणां किरणानां भासां सहस्रं दशशतीं वहता धारयता । कीदृशम् । ध्वान्तौषध्वंस-
दीक्षाविधिपटु । ध्वान्तं तिमिरं तस्वीपः संपातस्तस्य ध्वंसो विनाशः स एव दीक्षा तस्या विधिस्वत्र पटु कल्पम् । किं कुर्वन् । व्रजन्गच्छन् । स्कन्धात्स्कन्धम् । केपाम् । मरुता वायूनाम् । वायुस्कन्धा हि रविरधाधीनाः किलाधाराः । ते च वहवः । तान्क-
मेणोल्लङ्घमानो भगवान्मेरुं प्रदक्षिणीकरोतीत्यागमविदः । एतदेवोद्येक्षते—श्रान्तानां नितान्तमत्यर्थं भरं भारं सोढुमक्षमाणामधिकं धर्तुमसमर्थानामिव । इवोद्येक्षयाम् । भारासहनेऽक्षमत्वे च गौरवपदनयनं हेतुः । यथैको भारस्यातिगुरुतयैकेन नेतुं न शक्यते स बहुभिः पर्यायेण नीयमानः स्कन्धात्स्कन्धं व्रजति तद्वदयमपि । एष लोकव्यवहारोऽत्र दर्शयितुं साभिप्रायेण विवक्षितः ॥

योक्त्रीभूतान्युगस्य असितुमिव पुरो दन्दशूकान्दधानो

द्वेधान्यस्ताम्बुवाहावलिबिहितबृहत्पक्षविक्षेपशोभः ।

सावित्रः स्यन्दनोऽसौ निरतिशयरयप्रीणितानूरुरेनः-

क्षेपीयो वो गरुत्मानिव हरतु हरीच्छाविधेयप्रचारः ॥ ६४ ॥

असौ स्यन्दनो रथ वो युष्माकं एनः पापं हरत्वपनयतु । किंभीयः । सावित्रो भान-
वीयः । क्षेपीयः क्षिप्रतरम् । क इव । गरुत्मानिव गरुडो तथा । निरतिशयरयप्रीणितान-
नूरुः । निरतिशयोऽनतिशयनीयो रथो वेगस्तेन प्रीणितोऽनूरुररणो येन स तथोक्तः ।
गरुत्मानप्येवम् । अरणो हि तस्य आता । स तदीयेन निरतिशयेन रंहसा प्रीयते ।
तथा हरीच्छाविधेयप्रचारः । हरयो वाजिनस्तेषामिच्छा तद्विधेयस्तत्कार्यः प्रचारो
मतिर्वस्य स तथोक्तः । अन्यत्र हरिर्विष्णुस्तद्विच्छाविधेयस्तद्विच्छाधीनः प्रचारो
यस्येति योज्यम् । किं कुर्वन् । दन्दशूकान्कणिनो दधानो विभ्रान्तः । योक्त्रीभूतान्योक्-
भावप्रपञ्चान् । युगस्य युगमस्य । पुरोऽप्रतः प्रसितुमिव । गरुत्मानपि सादितुं दन्दशू-
कान्पुरो धत्ते । किञ्च, द्वेधा व्यस्ता येऽम्बुवाहास्तेषामावलिबिहितौ बृहन्तौ पक्षौ तयो-
र्विक्षेपस्तेन शोभा यस्य स तथोक्तः । अन्यत्र द्वेधा व्यस्ता अम्बुवाहावलयो घनावल-

। काभ्याम् । गरुमत्पक्षाभ्याम् । तौ च तौ विहितघृहृत्पक्षौ च तयोर्विशेषत्वेन
यस्येति ॥

एकाहेनैव दीर्घां त्रिभुवनपदवीं लङ्घयन्त्यो लघिष्ठः
पृष्ठे मेरोर्गरीयान्दलितमणिद्वपत्त्विपि पिंपञ्चिरांसि ।
सर्वस्यैवोपरिष्ठादथ च पुनरधस्तादिवास्ताद्रिमूर्ध्नि

त्रयस्यान्वात्स एवं दुरधिगमपरिस्पन्दनः स्पन्दनो वः ॥ ६५ ॥

त्रयस्य गमस्त्रिमतः स्पन्दनो रथो वो युष्मानव्याद्रक्षतु । एवमनया भङ्ग्या दुरधि-
गमपरिस्पन्दनो दुरवधारव्यापारः । तदेव दर्शयते—एकाहेनैव एकदिनेनैव ऋषीमायतां
त्रिभुवनपदवीं त्रिलोकमार्गं लङ्घयन् यो लघिष्ठो लघुतरः । एतेन शीघ्रगतिमत्ता दर्शिता ।
तथा गरीयान्गुहृतरः । पृष्ठे मेरोर्देवालयस्य । किं कुर्वन् । पिंपञ्चूर्णयन् । शिरांसि शिर-
राणि । कीदृशानि । दलिता सङ्घिता या मणिद्वपदस्ताभिस्त्रिपो येषु । यदि वा
दलिता इतस्त्वतो विक्षिप्ता मणिद्वपत्त्विपो येषु तानि तथोक्तानि । एतेन गुहृतरता
ख्यापिताः । वः सर्वस्य निःशेषस्य लोकस्योपरिष्ठादुपरि पूज्यत्वेन दिक्संवन्धेन वा । अथ च
पुनर्भूयोऽप्यधस्तादिवाध इव । अस्ताद्रिमूर्धन्यस्तपर्वतमस्तके । एतेनाधउपरिभावो
दर्शितः । एकान्ततः परमार्थतो न लघुर्न गुरुर्नापरि नाध इति व्यपदेश्यं न शक्यते । अत
एव दुरधिगमपरिस्पन्दन इत्युक्तम् ॥

धूर्ध्वस्ताम्यग्रहाणि ध्वजपटपवनान्दोलितेन्दूनि दूरं
राहौ प्रासाभिलापादनुसरति पुनर्दत्तचक्रव्यथानि ।

श्रान्ताश्चश्वासहेलाधुतविवुधधुनीनिर्झराम्भासि भद्रं
देयासुर्वो दवीयो दिवि दिवसपतेः स्पन्दनप्रस्थितानि ॥ ६६ ॥

भद्रं कल्याणं वो युष्मभ्यं देयासुर्विशन्तु । स्पन्दनप्रस्थितानि रथगतानि । कस्यासौ
रथः । दिवसपतेर्द्विपतेः । स्पन्दनप्रस्थितानीति सापेक्षत्वेऽपि समासो गमकलात् । क
प्रस्थितानि । दवीयो दिवि दूरतरगगने । भद्रदानक्रियाविशेषणं वा दवीय इति । तथा
दवीयोऽतीव दूरमित्यर्थः । तान्येव विशेष्यन्ते—धूर्ध्वस्ताम्यग्रहाणि धुरा ध्वस्ता विक्षिप्ता
अभ्या अग्रे भवा ग्रहाः कुजादयो यैस्तानि तथोक्तानि । किंच । ध्वजपटपवनेन ध्वजां-
शुक्रमरुता आन्दोलितो विकम्पित इन्दुधन्वमा येषु तानि । तथा दूरमतीवतया राहौ
तमसि पुनर्भूयोऽपि दत्ता चक्रण व्या भयं यैस्तानि । प्रासाभिलापादनुसरति । अनु-
सरन्क्रमपेक्षमाणस्त्वतो विभेति । श्रान्ताश्चश्वासहेलाधुतविवुधधुनीति । धुतानि कम्पि-
तानि विबुधधुनीनिर्झराम्भासि सुरनदीप्रसवणजलानि येषु तान्येवंभूतानि ॥

१. अयं श्लोकः पुस्तकान्तर एकोनसप्ततितमो वर्तते. २. 'कृत्वा' इति पाठः.
३. 'दरात्' इति पाठः.

अक्षे रक्षां निवध्य प्रतिसरवल्यैर्योजयन्त्यो युगाग्रं

धूःस्तम्भे दग्धधूपाः प्रहितमुमनसो गोचरे कूवरस्य ।

चर्चाश्चक्रे चरन्त्यो मलयजपयसा सिद्धवध्वस्त्रिसंधं

वन्दन्ते यं द्युमार्गे स नुदतु दुरितान्यंशुमत्स्यन्दनो वः ॥ ६७ ॥

अंशुमत्स्यन्दनो भास्वद्रथः स चो युष्माकं पापानि दुरितानि नुदत्पनयतु । यं सिद्धवध्वः सिद्धस्त्रियो वन्दन्ते नमस्तन्ति । द्युमार्गे विहायस्ति । त्रिसंधं त्रिकालम् । तिस्रः संध्या वन्दन्ते । क्रियाविशेषणम् । किं कृत्वा । रक्षां मङ्गलविशेषं निवध्य वद्वा । अक्षे रथावयवविशेषे । प्रतिसरवल्यैः कौतुकीर्णकङ्कणैर्योजयन्त्यो युगाग्रं युगप्रान्तम् । पुनरपि स्वम्भ इव धूधूःस्तम्भस्तत्र दग्धधूपाः । प्रहितमुमनसो विस्त्रिप्तपुष्पाः । क । गोचरे विषये कूवरस्य युगंधरोद्देशस्य । चर्चाः स्थासकान् चक्रे पादे ददत्तो यच्छन्लः । केन । मलयजपयसा चन्दनाम्भसा ॥

उत्कीर्णस्वर्णरेणुद्गतसुरदलिता पार्श्वयोः शश्वदश्वै-

रश्रान्तभ्रान्तचक्रमनिखिलमिलन्नेमिनिम्ना भरेण ।

मेरोर्मूर्धन्यधं वो विषटयतु रवेरेकवीथी रथस्य

स्वोष्मोदक्ताम्बुरिक्तप्रकटितपुलिनोद्सूरा स्वर्धुनीव ॥ ६८ ॥

रवेरादित्यस्य स्यन्दनस्यैकवीथी एकमार्गो वो युष्माकमधं पापं विषटयतु । केव । स्वर्धुनीव गङ्गेव । किंभूतासौ । इतःपुरदलिता चटुलसफदारिता पार्श्वयोः । कः । अश्वैः । शश्वदनवरतम् । कथम् । उत्कीर्णः स्वर्णरेणुयंत्र दलने तत् । उत्कीर्णस्वर्णरेणवथ ते इताः सुराधेति (वा) विशेषणसमासः । किं च, अभ्रान्तभ्रान्तचक्रमनिखिलमिलन्नेमिनिम्ना । अभ्रान्तमनवरतं यद्भ्रान्तं चक्रं चरणस्य क्रमः क्रमणं तेन निखिला सनम्रा मिलन्ती घटमाना या नेमिश्चक्रधारा तथा निम्ना अवनता । भरेण भ्राम्भारेण हेतुना । मेरोर्देवाचलस्य मूर्धं शिरसि । किं च, स्वोष्मणा उदक्तामृष्टं तच्च तदम्बु चेति तेन रिक्तं रिक्तावादेव प्रकटितं तच्च तत्पुलिनं च तेनोद्सूरा पाण्डुः । स्वर्धुन्यष्मोदक्ताम्बुरिक्तप्रकटितपुलिनोद्सूरा भवति ॥

नन्तुं नाकालयानामनिशमनुयतां पद्धतिः पङ्क्तिरेव

क्षोदो नक्षत्रराशेरदयरयमिलच्चक्रपिष्टस्य धूलिः ।

हेपाद्वांदो हरीणां सुरशिखरिदरीः पूरयन्नेमिनादो

यस्याव्याचीव्रभानोः स दिवि भुवि यथा व्यक्तचिह्नो रथो वः ॥ ६९ ॥

१. 'चर्चा' इति पाठः. २. 'रेणुद्वं' इति पाठः. ३. 'स्वोष्मोदक्ताम्बु' इति पाठः.
४. 'उपयतां' इति पाठः. ५. 'नादो' इति पाठः.

सूर्यशतकम् ।

तीव्रभानोरादित्यस्य रथो वो युष्मानव्यात्पायात् । दिवि खे व्यक्तचिह्नो विसृष्ट-
 यक्ष्मा । भुवि यथा भूम्यामिव । सा यस्य नाकालयानां सुसदां पङ्क्तिर्विततिरेव पद्मतिः
 पदवी । किभूतानाम् । अनुयतामनुगच्छताम् । नन्तुं प्रणामाय । अनिशमहर्निशम् ।
 किं च, नक्षत्रराशेर्भेचकस्य क्षोदधूर्ण एव धूलिः परागः । अदयरयमिलभ्रेमिपिष्टस्य
 प्रखरवेगसंसक्तचक्रधारानिर्दलितस्य । हेपाहादो हेपाध्वनिः । हरीणां याजिनां यः स
 एव नेमेर्नादः प्रतिध्वानः सुरशिवरिदरीः पूरयन् देवाचलकन्दराणि पूर्णाः कुर्वन् । अथ-
 वा हेपाहादो हरीणां सुरशिवरिदरीः पूरयन्नेमिनादथेति सुरशिवरिदरीः पूरयन्त्यसेति
 पृथगेव संबन्धनीयम् । भुवि यानि चिह्नानि धूलिहेपानेमिध्वनयस्तान्यनया भङ्ग्या विय-
 ल्पि दर्शितानि ॥

निःस्पन्दानां विमानावलिविततदिवां देववृन्दारकाणां
 वृन्दैरानन्दसान्द्रोद्यममपि बहतां विन्दतां विन्दितुं नो ।

मन्दाकिन्याममन्दः पुलिनभृति मृदुर्मन्दरे मन्दिरामे
 मन्दारैर्मण्डितारं दधदरि दिनकृतस्यन्दनः स्तान्मुदे वः ॥ ७० ॥

दिनकृतः स्यन्दनो रविरथो वो युष्माकं मुदे हर्षाय स्तान्मुयात् । किं कुर्वन् । दध-
 द्विभ्रत् । अरि चक्रम् । मण्डितारं विभूषितारम् । कैः । मन्दारैर्वृक्षविशेषपुष्पैः । यथा-
 मन्दः शीघ्रो मन्दाकिन्यां पुलिनभृति पुलिनभाजि । देववृन्दारकाणां सुरमुख्यानां
 वन्दितुं स्तोतुं विन्दतां लभमानानां नो नेति । किं कुर्वताम् । बहतां धावताम् । कैः ।
 वृन्दैः संघातैः पूगशः । निःस्पन्दानां श्रान्तानाम् । विमानावलिविततदिवां विमानश्रे-
 णिप्रच्छादितनभसाम् । कथं बहताम् । आनन्दसान्द्रोद्यमं संहर्षप्रभूतोत्साहम् । मन्दरे
 पर्वतविशेषे मृदुर्मन्दः । मन्दिरामे नगरानुकारे । मन्दिरशब्दो नगरैकदेशेऽप्युपचारात्स-
 मुदाये वर्तते । नगरं हि स्थपुटलाद्रथस्य वेगं स्वलयति । ततस्तत्र मन्दता युज्यते ।
 देववृन्दारकाणां वृन्दैः कर्तुंभिर्मन्दारैः करणभूतैर्मण्डितारमिति च ॥

चक्री चकारपङ्क्तिं हरिरपि च हरीन्धूर्जटिर्धूर्ध्वजान्ता-

नक्षं नक्षत्रनाथोऽरुणमपि वरुणः कूवराग्रं कुवेरः ।

रंहः संघः सुराणां जगदुपकृतये नित्ययुक्तस्य यस्य
 सौति प्रीतिप्रसन्नोऽन्वहमहिमरुचेः सोऽवतात्स्यन्दनो वः ॥ ७१ ॥

अहिमरुचेरादित्यस्य स्यन्दनो रथो वो युष्मानवताद्रक्षतु । यस्यान्वहं प्रतिदिवसमे-
 तदेतदयमयं सौति । प्रीतिप्रसन्नः प्रीतिवृष्टः । तदेव दरयते—चक्री विष्णुधकारपङ्क्तिं
 चरणरपङ्क्तिं सौतीति संबन्धः । हरिरिन्द्रो हरीन्ध्वान् । धूर्जटिर्भगवानीश्वरो धूर्ध्व-

... १. 'बलितदिशा' इति पाठः.. २. 'मन्दरामे' इति पाठः. 'मन्दरः स्वर्गः' इति त्रिका-
 षडशेषः. तेज स्वर्गाम्ने इत्यर्थः. ३. 'रुच' इति पाठः. . .

जान्तान्व्यजाप्राण् । अक्षं चक्रभारकाष्ठं नक्षत्रनाथध्वन्द्रमाः । अरणमनूर्ध्वं वदणः पादा-
भृत् । कूबरामं युगंधरप्रान्तं कुबेर ऐलविलः । रंहो वेगं संपः समूहः पूगः गुराणां
देवानाम् । निलयुक्तस्य निल्योद्यतस्य जगदुपकृतये विश्वोपकाराय ॥

नेत्राहीनेन मूले विहितपरिकरः सिद्धसाध्यैर्मरुद्भिः

पादोपान्ते स्तुतोऽलं बलिहरिरभसाकर्षणावद्धवेगः ।

आम्यन्व्योमाम्बुराशावशिशिरकिरणस्यन्दनः संततं वो

दिश्यालक्ष्मीमैपारामतुलितमहिमेवापरो मन्दराद्रिः ॥ ७२ ॥

इति रथवर्णनम् ।

अशिशिरकिरणस्यन्दनस्त्रीव्रमयूत्तरथो वो युष्मभ्यं संततमनवरतं लक्ष्मीं प्रियं दिश्या-
द्यात् । अपारांमनल्पीयसीम् । अतुलितमहिमा अपरिमितमाहारम्यः । किं कुर्वन् ।
आम्यन्व्योमाम्बुराशां नभःपयोधौ । क इव । मन्दराद्रिरिव मन्दराचल इव । अपरो-
ऽन्व्यः । तयोः साम्यं दर्शयते—नेत्रा सारथिना हीनेन विकलेन मूलेऽधोभागे विहित-
परिकरः कृतोद्यमः । मन्दरेऽपि नेत्रं वेष्टनरज्जुः । अहीनो नागराजः । नेत्रं च तद्-
हीनथेति समासः । यदि वा नेत्रभूतोऽहीनः । शाकपार्थिवादित्वात्सन्ध्यमपदलोपी
समासः । तेन विहितपरिकरः कृतवेष्टनः । क्व । मूले मूलप्रदेशे । किं च, स्तुतो
वन्दितः । सिद्धसाध्यैर्देवविशेषैः । पादोपान्ते चरणसमीपे स्थितैः । तस्य पूज्यत्वात् ।
मन्दरोऽपि तैः स्तुतो वर्णितः । तस्यासत्रत्वात् । पादोपान्ते प्रत्यन्तनगर(पर्वत)समीपे ।
मरुद्भिर्देवैर्वायुभिर्वा । अलमलार्थम् । किं च । बलिनो बलवन्तस्ते च ते हरयश्च तेषां
रभसो हेला तेनाकर्षणं तेनावद्धो गृहीतो वेगो यस्य स तथोक्तः । इतरस्तु बलिर्वैरोचनिः
हरिः शतमखस्तयो रभसा इति । शेषं समानम् । मन्दरविषये व्योमवद्धम्बुराशां विस्तीर्ण-
त्वादिति योज्यम् । संततमिति भ्रमणस्य विशेषणम् ॥ इति रथवर्णनव्याख्यानम् ॥

यैज्यायो वीजमहामैपहततिमिरं चक्षुषामञ्जनं य-

द्वारं यन्मुक्तिभाजां यदखिलभुवनज्योतिषामेकमोकः ।

यद्दृष्टमभोनिधानं धरणिरससुधापानपात्रं महद्य-

द्विश्वादीर्शस्य भासां तदैविकलमलं मङ्गलं मण्डलं वः ॥ ७३ ॥

तदेवंभूतं मण्डलं भासामीशस्य भानोः संवन्धि वो युष्मभ्यं मङ्गलं कल्याणमवि-
कलं संपूर्णमलमलार्थं दिश्यात् । तदेव निरूप्यते—यदह्नां दिनानां वीजं कारणम् ।
ज्यायः प्रशस्यतरम् । यच्चक्षुषां नेत्राणामञ्जनं प्रकाशकम् । अपहततिमिरं विनाशिता-
न्धकारम् । अञ्जनमपि चक्षुषां तिमिरं रोगविशेषमपहरति । यन्मुक्तिभाजां योगिनां

१. 'अदृष्ट्यां' इति पाठः. २. 'ज्यायो यत्' इति पाठः. ३. 'अपहत' इति पाठः.

४. 'देवस्य भानोः' इति पाठः. ५. 'तदधिकममलं मण्डलं मङ्गलं' इति पाठः.

सूर्यशतकम् ।

क्षेत्रम् । ते हि सूर्यमण्डलद्वारेण मुक्तिं प्रयान्ति । यदखिलभुवनज्योतिषां सकलजंगते-
जसामेकमद्वितीयमतुलमोक आश्रयः । यद्दृष्ट्वा हेतुभूतयाम्भस्तां पानीयानां निधान-
माश्रयः । यद्दरणिरेसमुधापानपात्रं पृथिव्युदकमृतपानपात्रम् । महद्दृष्ट ॥

वेलावर्धिष्णु सिन्धोः पय इव खमिवाधोद्गताग्र्यग्रहोडु

स्तोकोद्भिन्नस्य चिह्नप्रसवमिव मधोरास्यमस्यन्मनांसि ।
प्रातः पूष्णोऽशुभानि प्रशमयतु शिरःशेखरीभूतमद्रेः

पौरस्त्यस्योद्गमस्तिस्तिमिततमतमःखण्डनं मण्डलं वः ॥ ७४ ॥

पूष्णो रवेर्मण्डलं वो युष्माकमशुभानि दुरितानि प्रशमयतु ध्वंसयतु । प्रातः प्रभाते ।
अद्रेः पर्वतस्य शिरःशेखरीभूतं मूर्धालंकारभूतम् । पुरस्तात्पूर्वस्थां दिशि भवः पौरस्त्यः
प्राच्यस्तस्य । उद्गमस्ति उदंशु । प्रकृष्टं स्तिमितं स्तिमिततमं बहुलतमं यत्तमस्तिमिरं
तस्य ध्वंसनम् । तदेव विशेषयितुमाह—यत्सिन्धोः पयोधेः पय इव जलमिव वेलाव-
र्धिष्णु । वेलाया कालमुद्दूर्तसमयेन वर्धनशीलम् । उदधेरपि पयोवेला जलद्वितया
वर्धिष्णुर्भवति । अत्र वेला समुद्रक्षोभः । किं च, खमिव नभ इव अधोद्गताग्र्यग्रहोडु
मनागुद्भिन्नप्रधानग्रहनक्षत्रम् । अन्यत्र, अधोद्गता अग्रेभवाः पौरस्त्या प्रहा नक्षत्राणि
यस्य तत्तथोक्तम् । तत्तजसाभिभूतलार्तिकचिदुपलभ्यमाना उक्ताः । किं च मधोरास्य-
मिव वसन्तस्य प्रवेश इव । किभूतम् । स्तोकोद्भिन्नस्यचिह्नप्रसवमीपडुद्भिन्ननिजविहा-
विर्भावम् । अन्यत्र स्तोकमुद्भिन्नस्य (?) आविर्भावो यत्र तत्स्यचिह्नं लक्षणं यस्मैति ।
प्रसवं पुष्पं यत्र मध्वास्ते (अन्यत्र) । कि कुर्वन् । अपहरन्मनांसि चेतांसि । जनाना-
मित्यध्याहारः ॥

प्रत्युत्तस्तप्तहेमोज्ज्वलरुचिरचलः पद्मरागेण येन

ज्यायः किंजल्कपुञ्जो यदलिकुलशितेरम्बरेन्दीवरस्य ।

कालव्यालस्य चिह्नं महिततममहोमूर्ध्नि रत्नं महद्य-

दीप्तांशोः प्रातरव्यात्तदविकलजगन्मण्डनं मण्डलं वः ॥ ७५ ॥

तदेवंभूतं दीप्तांशोर्मानोः संबन्धि मण्डलं वो युष्मानव्यादक्षतु । प्रातरपसि । किंभू-
तम् । अविर्कलं जगन्मण्डनं विश्वालंकारः । पुनरपि कीदृशं तत् । येन मण्डलेनाचलः
पर्वतः प्रत्युत्तः प्रोतः । पद्मरागेण पद्मभासा । कीदृशः । तप्तहेमोज्ज्वलरुचिस्तप्तकाय-
नदीप्तिः । पद्मरागेणेति शब्दच्छलेन पद्मरागमणितां दर्शयति । किंभूतं यत् । ज्यायः प्रश-
स्यतरम् । किजल्कपुञ्जः पद्मराग(केसर)राशिरिव । कस्य । अम्बरेन्दीवरस्य गगनकुव-
लयस्य । अलिकुलशितेर्प्रमरन्दनीलस्य । चिह्नं शिरोरत्नं (कालव्यालस्य) अहोमूर्ध्नि

दिवसदिरिति । रथं मनिः । महिततमं पृथितम् । महद्दृष्टम् । 'यदेतन्मण्डलं तपति'
इति श्रुतिरित्यपेक्षते ॥

कक्षाता तारकाणां पतति तनुरवदयावबिन्दुर्यधेन्दु-

विद्राणा द्वयसारांरहरति मुररिपोः कौन्तुभो नोद्रभस्तिः ।

वद्वेः सापह्वयेव द्युतिरुदयगते यत्र तन्मण्डलं वो

मार्तण्डीयं पुनीतादिवि भुवि च तगांसीव मुष्णन्महांसि ॥ ७६ ॥

मार्तण्डीयं सावित्रं मण्डलं वो युष्मान्पुनीतात्पुनात् । किं कुर्वन् । मुष्णन्मण्डलम् ।
फानि । महंसि तेजसि । कानीव । तगांसीव तिमिराणि यथा । ऊ रिवि धे । किं
तत्रैव । न । भुवि च भूमौ च । यत्रोदयगते उदयस्थे कक्षाता तारकाणां को रक्षिता
नक्षत्राणाम् । न कधिदित्यर्थः । किं पुनः कारणमित्याह—तत्र पतति पतते इन्दुधन्द्रः ।
क इव । अवदयामबिन्दुर्यया तुपारकणम् । कभंभूतः । तनुरल्पः । इन्दुर्हि तारकाणां
नाथः । तत्र पतति कक्षायते । किं च, विद्राणा म्थाना इन्द्रष्टिः स्मरारेः संभोः ।
मुरारेहरति विष्णोर्वेक्षति कौन्तुभो नभिविशेषो नोद्रभस्ति नोन्नयूयः । अपि च
वद्वेः सापह्वयेव सापह्वयेव द्युतिः कान्तिः । एतेन सर्ववेजसां मोपः कथितः । उदय-
गते यत्रेति प्रलेखं मेलनीयम् ॥

यत्प्राच्यां प्राक्चकास्ति प्रभवति च यतः प्राच्यसावुज्जिहाना-

दिद्वं मध्ये यदहो भवति ततरुचा येन चोत्पाद्यतेऽहः ।

यत्पर्यायेण लोकानवति च जगतां जीवितं यच्च तद्वो

विश्वानुग्राहि विश्वं सृजदपि च रवेर्मण्डलं मुक्तयेऽस्तु ॥ ७७ ॥

रवेरादित्यस्य तन्मण्डलं वो युष्माकं मुक्तये निर्वाणायान्तु भूयात् । वेदे 'एतस्मिन्म-
ण्डले पुरुषोऽप्येतदमृतं यदेतदधिर्दाप्यते' इति श्रुतिः । अतोऽमृतायास्तु । यद्विश्वानु-
ग्राहि जगदनुग्राहि विश्वं सृजदपि विश्वं विदधदपि । तदेव दर्शयते—यत्प्राच्यामैन्द्रयां
प्राक्प्रभमं चकास्ति वीष्यते । यत्प्राच्यामैन्द्रयां प्राची प्रभवति जयति ।
यदहो दिवसस्य मध्ये इदं वीषं भवति । येन च ततरुचा विस्तारितभासा उत्पाद्यते
जन्यते अहो दिवसः । यच्च पर्यायेण लोकान्नवति रक्षति । यच्च जगतां जीवितं
प्राणितम् । यथोक्तम्—'आदित्याज्जायते वृष्टिर्गृष्टेरभं ततः प्रजाः । प्रजासौख्याच्च देवानां
परा तृप्तिरिति श्रुतिः' ॥

शुष्यन्त्यूढानुकारा मकरवसतयो मारवीणां स्थलीनां

येनोत्तप्ताः स्फुटन्तस्त्रैडिति तिलतुलां यान्त्यगेन्द्रा युगान्ते ।

तच्चण्डांशोरकाण्डत्रिभुवनदहनाशङ्कया धाम कृच्छ्रा-
 त्संहत्यालोकमात्रं प्रैलघु विदधतः स्तान्मुदे मण्डलं वः ॥ ७८ ॥
 चण्डांशोस्त्रीव्रभानोमण्डलं वो युष्माकं मुदे हर्षाय स्वाद्भवतु । किं कुर्वतः । धाम
 विदधतः । प्रलघु स्तोकम् । आलोकमात्रं आलोको मात्रा प्रमाणं यस्य तत् । आलोक
 एव तिष्ठते । किं कृत्वा । संहत्य संक्षिप्य संकोच्य । कृच्छ्रादायासात् । कया । अकाण्ड-
 त्रिभुवनदहनाशङ्कया । अकाण्डेऽकाले जगत्क्षोपनीत्या । अकाले त्रिभुवनदाहो मा संप-
 यतामिति । येनोत्तमा मकरवसतयः समुद्राः शुष्यन्ति शोषं यान्ति । मारवीणां
 स्थलीनां मरुस्थलीनामूढानुकारा धृतसादृश्याः । क्व । युगान्ते क्षयसमये । अगेन्द्राथ
 राजपर्वताः पर्वतराजानो वा तिलतुलां यान्ति अतितापात्तडिति स्फुटन्तः सतडत्कारं
 विशीर्यमाणाः ॥

उद्यद्द्यूद्यानवाप्यां बहूलतमतमःपङ्कपूरं विदार्य
 प्रोद्भिन्नं पत्रपार्श्वेष्वविरलमरुणच्छायया विस्फुरन्त्या ।
 कल्याणानि क्रियाद्भः कमलमिव महन्मण्डलं चण्डभानो-

रन्वीतं तृप्तिहेतोरसकृदलिकुलाकारिणा राहुणा यत् ॥ ७९ ॥
 चण्डभानोस्त्रीव्रभानोः संबन्धि मण्डलं वो युष्माकं कल्याणानि क्रियात्करोतु । यत्कम-
 लमिव पद्ममिव । महद्दृढत् । अन्वीतमनुसृतम् । राहुणा संहिकेयेन । अलिकुलाका-
 रिणा भ्रमरव्रातविभ्रमेण । असकृदनेकवारम् । किं कुर्वन् । उद्यद्मुद्रच्छन् । द्यूद्यानवाप्यां
 यौरेवोद्यानं द्यूद्यानं द्यूद्यानस्य वापी गगनोपवनपुष्करिणी तत्रेति । कमलमपि गगना-
 कारतया(रायां) उपवनपुष्करिण्यामुद्गच्छति । किं कृत्वा । विदार्य भित्त्वा । किम् ।
 बहूलतमतमःपङ्कपूरं घनतरतिमिरसंघातम् । कमलमपि घनतरतिमिरकल्यो यः पङ्को-
 षत्सं विदार्येदिति । किं च, प्रोद्भिन्नं रजितम् । पत्रपार्श्वेषु बाहनोपान्तेषु । अविरलं
 निरन्तरम् । अरुणच्छाययानुरूपभया । विस्फुरन्त्या प्रोद्भिन्न्या । कमलमप्यरुणच्छायया
 लोहितभासा पत्रोपान्तेषु दलोपान्तेषु भिन्नं रजितं भवति । अलिकुलेनानुगतं सेवितं
 च । कस्य हेतोः । तृप्तिहेतोः । पानस्य (?) ॥

चक्षुर्दक्षद्विषो यत्नं तु दहति पुंरः पूरयत्येव कामं
 नास्तं जुष्टं मरुद्भिर्यदिह नियमिनां यानपात्रं भवाब्धौ ।
 यद्वीतश्रान्ति शश्वद्भ्रमदपि जगतां भ्रान्तिमभ्रान्ति हन्ति
 ब्रह्मस्याव्याद्विरुद्धक्रियमथ च हिताघायि तन्मण्डलं वः ॥ ८० ॥
 इति मण्डलवर्णनम् ।

१. 'कृत्सं' इति पाठः. २. 'आह्वल' इति पाठः. ३. 'प्रतनु' इति पाठः. ४. 'बहल' इति
 पाठः. ५. 'चण्डरुमेः' इति पाठः. ६. 'न दहति नितरां' इति पाठः. ७. 'पुनः' इति पाठः.

प्रप्रस्यं रवेर्मण्डलं वो युष्मानव्याद्रक्षतु । विहृदयिष्यं विहृद्व्यापारम् । अथ च
हिताधायि तथापि हितकारि । तदेव दर्शयति—चक्षुर्दक्षद्विपो यत् लोचनं भगवतो मयेश्व-
रस्य । न तु कामं दहति प्रत्युत पूरयतीति विरोधः । भगवतश्चक्षुषां कामो मन्मथो
दम्यो न तु पूरितः । कामोऽभिलषासखं न दहति प्रत्युत पूरयतीति परिहारः । पुरोऽ-
प्रतः । दक्षद्विपश्चक्षुरित्यागमविदः । निचमिनां योगिनां भवाद्यौ संसारसमुद्रे यन्म-
ण्डलं यानपात्रं प्रवहणम् । यज्वगतां भ्रान्तिं मिथ्याज्ञानं हन्ति । भ्रमदपि पर्यटदपि ।
शश्वदनवरतम् । वीतभ्रान्तिं विगतभ्रमम् । शश्वस्तदा गमनचिह्नात्(?)भ्रान्तीति
विरोधः । भ्रान्तिशब्दोऽयं संशये । अभ्रान्ति असंशयमित्यदोषः ॥ इति मण्डलवर्णन-
व्याख्या ॥

सिद्धैः सिद्धान्तमिश्रं श्रितविधिं विबुधैश्चारणैश्चाटुगर्भं
गीत्या गन्धर्वमुख्यैर्मुहुरहिपतिभिर्यातुधानैर्यतात्म ।
सार्धं साध्यैर्मुनीन्द्रैर्मुदिततममनो भोक्षिभिः पक्षपाता-
त्प्रातः प्रारभ्यमाणस्तुतिरवतु रविर्विश्ववन्द्योदयो वः ॥ ८१ ॥

विश्ववन्द्योदयो रविनां युष्मानवतु रक्षतु । कीदृशोऽसौ भगवान् । प्रातः प्रभाते प्रारभ्य-
माणस्तुतिरुपकम्यनागस्तोत्रः । कैः कैः कथं कथमित्याह—सिद्धैर्देवविशेषैः सिद्धान्तमिश्रं ।
सिद्धान्तशब्देन सिद्धान्तोक्तविधिरुच्यते । उपचारतु । तन्मिश्रं तदुपेतम् । क्रियाविशे-
षणम् । एवं प्रतिपदं योज्यम् । तथा विबुधैर्देवैः श्रितविधिं विधियुक्तम् । चारणैर्देव-
वर्णकैश्चाटुगर्भं सचाटु गुरुगुणोद्धारसारम् । गन्धर्वमुख्यैर्विश्वावसुप्रवृत्तिभिर्गीत्या गानेन ।
मुहुः पुनः पुनरहिपतिभिः फणीन्द्रैः । यातुधानैः पिशाचैर्यतात्म । सार्धमर्षवत्साध्यै-
र्देवविशेषैः । मुनीन्द्रैर्मुहुरहिभिर्मुदिततममनः सातिशयहृष्टचित्तम् । भोक्षिभिः पक्षपा-
तात् । योगिभिरात्मभावादिति भावः ॥

भासानासन्नभावादधिकतरपटोश्चक्रवालस्य तापा-

च्छेदादच्छिन्नगच्छत्तुरगखुरपुटन्यासनिःशङ्कटकैः ।

निःसङ्गस्यन्दनाङ्गभ्रमणनिकपणात्पातु वस्त्रिप्रकारं .

तप्तांशुस्तत्परीक्षापर इव परितः पर्यटन्हाटकाद्रिम् ॥ ८२ ॥

तप्तांशुत्तादित्यो' जो युष्मान्वाख्यतु । कि' कुर्वन् । पर्यटन्पारित्तपरम् । हाटकाद्रिं सुवर्णा-
यलम् । क इव । तत्परीक्षापर इव तस्य परीक्षा तन्निष्ठ इव । परितः समन्तात् ।
एवं तत्परीक्षापरः । त्रिप्रकारं त्रिधा । स्वर्णं हि तद्हाटच्छेदकपणैस्त्रिधा परीक्षयते तद्-
द्रापि दर्शयति—भासां चक्रवालस्य रचां कदम्बकस्यासन्नभावात्त्रिकटत्वाद्यस्तापस्त-

सूर्यशतकम् ।

१०। १०। अनेन दाहं दर्शयति । कीदृशस्य । अधिकतरपटोरतिशयतीप्रस्यं तस्य
 ११। ११। कैः कृत्वा । अच्छिन्नमनवरतं गच्छन्तो बलन्तस्ते च ते तुरगाश्च तेषां सुर-
 पुटास्तेषां न्यासास्त एव निःशङ्कदृङ्गास्तीरिति । दृङ्गाः शङ्खविशेषाः । अनेन च्छेदं दर्श-
 यति । किं च, निःसङ्गस्यन्दनाङ्गभ्रमणनिकपणादपगतसङ्गरथाङ्गभ्रमोद्धेखनात् । अनेन
 निकपणमाह ॥

नो शुष्कं नाकनद्या विकसितकनकाम्भोजया आजितं तु
 दुष्टा नैवोपभोग्या भवति भृशतरं नन्दनोद्यानलक्ष्मीः ।

नो शृङ्गाणि द्रुतानि, द्रुतममरगिरेः कालधौतानि धौता-
 नीङ्गं धाम द्युमार्गे अदयति दयया यत्र सोऽर्कोऽवताद्वः ॥ ८३ ॥

सोऽर्को रविरादिलोऽऽष्णपादो दयया वो युष्मानवताद्वधतु । यत्रेदं दीप्तं धाम तेजो
 द्युमार्गे वियत्यथे अदयति मृदु विदधति सति नाकनद्या नो शुष्कं गङ्गया न शुष्यते
 स्म । अपि तु आजितं राजितमेव । किंभूतया । विकसितकनकाम्भोजया विकसरखर्ण-
 कमलया । किं च दुष्टा नैव न दग्धा नन्दनोद्यानलक्ष्मीर्नन्दनोपवनशोभा । अपि तु
 भृशतरं भोग्या भोगार्हा भवति । अमरगिरेर्मरोः शृङ्गाणि शिखराणि नो द्रुतानि न
 द्रवभावं गतानि । प्रत्युत द्रुतं शीघ्रं धौतानि । कालधौतानि हिरण्मयानि ॥

ध्वान्तस्यैवान्तहेतुर्न भवति मलिनैकात्मनः पाप्मनोऽपि
 प्राक्पादोपान्तभाजां जनयति न परं पङ्कजानां प्रबोधम् ।

कर्ता निःश्रेयसानामपि न तु खलु यः केवलं वासराणां
 सोऽज्यादेकोद्यमेच्छाविहितबहुवृहद्विधकार्योऽर्यमा वः ॥ ८४ ॥

सोऽर्यमा सूर्यो वो युष्मानव्यात् । कीदृशः । एकोद्यमेच्छाविहितबहुवृहद्विधकार्यः ।
 एकधासाबुधमथ तेन कृत्वा इच्छया विहितानि बहूनि वृहन्ति विश्वकार्याणि येन स
 तथोक्तः । केवलं ध्वान्तस्यैव तमस एव केवलस्य मलिनैकात्मनो मलीमसैकरूपस्यान्त-
 हेतुर्विनाशकारणं न भवति किं तु पाप्मानोऽपि एतसोऽपि । कथम् । प्राक्पूर्वम् । पादो-
 पान्तभाजां पुनरपि यो न केवलं पङ्कजानां पद्मानां चरणान्घर्षणं कृतीनामपि प्रबोधं तत्त्व-
 दर्शनं योजयति । खलु निश्चयेन न केवलं वासराणां कर्ता निःश्रेयसानामप्यपवर्गाणा-
 मपि । अपिशब्दः समुच्चये । खलु वाक्यालंकारे ॥

लोढल्लोष्टाविचेष्टः श्रितशयनतलो निःसहीभूतदेहः
 संदेही प्राणितन्व्ये सपदि दश दिशः प्रेक्षमाणोऽन्वकाराः ।

निःश्वासायासनिष्ठः परमपरवशो जायते जीवलोकः

शोकेनेवान्यलोकानुदयकृति गते यत्र सोऽर्कोऽवताद्वः ॥ ८५ ॥

सोऽर्को यो गुप्मानवतात् । यत्रान्यलोकानुदयकरे गते सति जायते जीवलोक इत्यं-
भूतो भवति । शोकेनेव निपादेनेव । किमवस्थः । लोटन् पियतेमानः । लोशपिचेथो
लोष्टवनेशरहितः । धितदायनतलः दाप्यापतितः । निःसहीभूतदेहो विक्रवमाप्रः ।
प्राणितव्ये जीवितव्ये संदेही संशयितः किं जीविष्याम्नुत न जीविष्यामीति संशयानः ।
किं कुर्वन् । सपरि तत्क्षणं दस दिशोऽन्धकार (निरा)लोकाः प्रेक्षमाणः पश्यन् । निःश्वा-
सायासनिष्ठः खेदवान् । परमपरवशोऽनीच दुःस्थितः । शोकेनाप्येवं भवति ॥

क्रामँलोलोऽपि लोकाँस्तदुपकृतिकृतावाश्रितः स्वैर्यकोटिं

नृणां दृष्टिं विजिज्ञां विदधदपि करोत्यन्तरत्यन्तभद्राम् ।

यस्तापस्यापि हेतुर्भवति नियमिनामेकनिर्वाणदायी

भूयात्स प्रागवस्थाधिकतरपरिणामोदयोऽर्कः श्रिये वः ॥ ८६ ॥

सोऽर्को गुप्ताकं श्रिये विभूले भूयात् । प्रागवस्थाधिकतरपरिणामोदयः पूर्वदशा-
प्ररूपोधिकपरिणत्युद्धतिः । कीदृशोऽर्का । यः क्रामँल्लयन् लोलोऽपि तरलोऽपि लोका-
श्रगन्ति स्वैर्यकोटिं स्थिरतापक्षमाश्रितः । क । तदुपकृतिकृतां लोकोपकारविधान-
विषये । किं च, नृणां पुंसां दृष्टिं चक्षुर्विजिज्ञां मन्दो विदधन्नपि कुर्वन्त्यन्तःकरणा-
नुष्णामल्यन्तभद्रां नितान्तरूतायां करोति विधत्ते । यस्तापस्यापि हेतुः कारणं भवति
जायते । नियमिनां योमिनामेको निर्वाणदायी मुक्तिदायी ॥

व्यापन्नर्तुर्न कालो व्यभिचरति फलं नौपधीर्वृष्टिरिष्टा

नेष्टैस्तृप्यन्ति देवा नहि वहति मरुन्निर्मलभानि भानि ।

आशाः शान्ता न भिन्दत्यवधिमुदधयो विभ्रति क्ष्माभृतः क्ष्मां

यस्मिँल्लैलोक्यमेवं न चलति तपति स्तात्स सूर्यः श्रिये वः ॥ ८७ ॥

स सूर्योऽर्को वो भवतां श्रिये विभूले स्तात् । व्यापन्नर्तुर्विनष्टुः कालो वसन्ता-
दिर्न भवति ऋतुननुवर्तते । नौपधीः कर्मतापन्नाः फलं कर्तुं न व्यभिचरति न विसंब-
दति । वृष्टिरिष्टा वर्षणमभिमतं भवति । इष्टैर्वाग्देवा दिवोकसो न नहि तृप्यन्ति ।
अपि तु तृप्यन्ति मरुत् वहति वातो वाति । निर्मलभानि विमलशुतीनि भानि
नक्षत्राणि । आशा दिशः शान्ताः प्रसन्नाः । उदधयः समुद्रा मर्यादां न भिदन्ति ।
क्ष्माभृतः क्ष्मा विभ्रति । यस्मिँल्लैलोक्यमेवमुक्तप्रकारेण न चलति न विल्लं-
याति ॥

येनादित्याभिधानं निरतिशयगुणैरात्मनि न्यस्तमस्तु

स्तुत्यल्लैलोक्यवन्द्यैस्त्रिदशमुनिगणैः सौऽशुमान्प्रेयसे वः ॥ ९० ॥

सौऽशुमान्चो गुप्ताकं धेयधे कल्याणायास्तु । किंभूतोऽगो । सुलो वन्द्यः । कः । त्रिदशमुनिगणैः गुरांप्रसंगैः । किंभूतैः । त्रैलोक्यवन्द्यैस्त्रिभुराननमस्तरणीयैः । येनाशु-
मता आदित्याभिधाननादित्यसंज्ञा जातमभि स्मिन्विषये न्यस्तमारोपिता । मध्ये वास-
वाप्रेतराणां शक्रप्रभृतीनाम् । देवानां प्रायेणारित्यसंज्ञा । अदितेर्देवनातुरानजले
रमेऽपि सत्यविशेषेऽपि सति । तर्हि ते तेजसरिनो न भविष्यन्ति । किंभूतानां
तेषाम् । नासौकःप्रलयनीरुश्रुतिपटुमहसां देवप्रतिपत्तिधायकत्वतेजशाम् । तर्हि जगन्ति
विश्वानि.....सायु सम्यक्प्रातां रक्षतां सताम् । किं तत् । जगद्गुणनमिदम् । एतदुक्तं
भवति—यद्यपरितेरेपलमिति ध्युत्पत्तिः गर्भेणामप्यस्ति । तन्निमित्तस्वारित्य(ल)स्य
साधारणत्वात् । तथापि भगवानेवारित्य इति लोकरविद्धिः । सूर्यस्यापि हेतुरसितो
निरतिशयगुणैरिति ॥

भूमिं धाम्नोऽभिवृष्टा जगति जलमयीं पावनीं संस्पृताव-

प्याग्नेयीं दाहशक्त्या मुहुरपि यैजमानां यथाप्रार्थितार्थैः ।

लीनामाकाश एवामृतकरघटितां ध्वान्तपक्षस्य पर्व-

ण्येवं सूर्योऽष्टभेदां भव इव भवतः पातु त्रिभस्त्रमूर्तिम् ॥ ९१ ॥

सूर्योऽष्टौ भवतो गुप्मान्क्षतु । किं कुर्वन् । त्रिभ्रह्मत् । चाम् । स्वमूर्तिम् । अष्ट-
भेदामष्टप्रकाराम् । क इव । भव इव भगवान्महेश्वरो यथा । 'क्षितिजलपरमदुतासान-
यजमानाकाशसोमसूर्याद्व्याः' अष्टमूर्तयः । सूर्ये ता दर्शयितुमाह—किंभूतः । भूमि
निधानम् । कस्य । धात्रस्तेजसः । किं च, जलमयीं जलप्रायाम् । अभिवृष्टाभिवर्ष-
णेन । जगति लोके । किं च, पावनीं वायुमयीम् । (जनानां भक्तानाम्) । तथाग्नेयी-
मग्निमयीम् । दाहशक्त्या दाहसामर्थ्येन । मुहुः पुनःपुनर्यजनानां याजकमयीम् । यथा-
प्रार्थितार्थैः । तथाकाशे लीनां संवद्धाम् । अमृतकरघटितां चन्द्रेण संगताम् । क ।
ध्वान्तपक्षस्य पर्वण्यमावास्यायाम् । तत्र हि सूर्याचन्द्रमसौ संगच्छेते । एवमुक्त्या
नीत्या सूर्यः स्वयमेकाष्टमूर्तिः श्रीमहादेवतुल्य इति ॥

प्राक्कालोत्त्रिपद्भाकरपरिमलनाविर्भवत्यादशोभो

भवत्या त्यक्तेरुखेदोद्भूति दिवि विनतासूनुना नीयमानः ।

१. 'गुणेनात्मनि' इति पाठः. २. 'धाम्नोऽव' इति पाठः. ३. 'यजमानात्मिकां
प्रार्थितार्थैः' इति पाठः. प्रार्थितार्था याचकास्तेषांप्रकभूतैर्यजमानात्मिकामिति तदर्थः.
४. 'तथा संस्पृतां स्मरणेऽपि कृते सति पावनीं शुद्धिकरीम् । एतेन पवनस्य वायो-
रिमां पावनीमिति श्लेषमहिम्ना वायुस्वरूपिणीमिति सूचितम्' इति शास्त्रिव्याख्यानम्.

सूर्यशतकम् ।

सप्ताश्वत्थापारान्तान्यधिकमघरयन्यो जगन्ति सुतोऽहं

देवैर्देवः स पायादपर इव मुरारातिरहां पतिर्वः ॥ ९२ ॥

अहां पतिरादित्यो वो युष्मान्पायात् । योऽपर इव मुरारातिर्द्वितीय इव मुरारिः ।
कीदृशो मुरारतिः, कीदृशथाहां पतित्स्त्रुदुच्यते—मुरारिपक्षे प्राक्काले पूर्वकाले उन्निद्रा
जागरिता सावधाना पद्मा श्रीस्त्रयाः करौ हस्तौ ताम्भ्यां परिमलनं हस्तसंवाहनं तेना-
विर्भवन्ती प्रादुर्भवन्ती पादयोः शोभा कान्तिर्यस्य मुरारेः स तयोक्तः । कीदृशोऽहंपतिः ।
प्राक्काले पूर्वाह्णे उन्निद्रा विकसिता ये पद्माकरास्तेषां परिमलनमवगाहनं तेनाविर्भवन्ती
पादानां किरणानां शोभा यस्य सः । किं च, विनतासूनुनारणेन नीयमान उद्यमानः ।
क । दिवि गगने । भक्त्या भावेन त्यक्तोद्वेदोद्भूति लज्ज(वृहत्)जहाखेदोदयं यथा
भवति । किं कुर्वन्सुतः । अधर्यलङ्घयन् । जगन्ति भुवनानि । मुरारिपक्षे तु जगन्ति
कति । सप्त । आशु क्षीप्रम् । आत्तापरान्तानि प्राप्तपरपाराणि । रविपक्षे तु—सप्ताश्व-
त्तापरान्तानि सप्तभिरश्वैरात्तापरान्तानि आधितपश्चिमाशापर्यन्तानि ॥

यः स्रष्टापां पुरस्तादचलवरसमभ्युन्नतेर्हेतुरेको

लोकानां यस्त्रयाणां स्थित उपरि परं दुर्विलङ्घ्येन धाम्ना ।

सद्यः सिद्धौ प्रसन्नद्युतिर्भुवचतुराशामुखः स्ताद्विभक्तो

द्वेषा वेधा इवाविष्कृतकमलरुचिः सोऽर्चिषामाकरो वः ॥ ९३ ॥

सोऽर्चिषामाकरो निधानं खनिर्वां सूर्यः सिद्धयै सिद्धयर्थं वो युष्माकं स्ताद्भूयात् । सद्यः
सपदि । क इव । वेधा इव ब्रह्मेव । किंविशिष्टः । विभक्तः । कथम् । द्वेषा । कीदृशश्च
सूर्यः, कीदृशो ब्रह्मा तदेव दर्शयते—योऽपां पयसां पुरस्तात्पूर्वं स्रष्टा विधाता कर्ता । वेधा
हि पूर्वं पयः सृजतीत्यागमविदः । सूर्योऽपि प्रागपां स्रष्टा भवति । 'आदित्याज्यायते वृष्टिः'
इति । अचलवरसमभ्युन्नतेर्हेतुरेक इति । अचलवराः कुलशैलास्तेषां समभ्युन्नतिरुच्छ्रा-
यस्तस्य हेतुः कारणम् । एकोऽद्वितीयः । रविपक्षे तु पुरस्तात्पूर्वस्यां दिशि अचलवरो
मेरुः (उदयाद्रिः) तत्र समभ्युन्नतिरुदयस्तस्य हेतुरेकः । मेरुर्हि भगवतोदयता गौरवं
नीयते उदयाचल इति । यस्त्रयाणां लोकानां भूर्भुवःस्वर्लक्षणानामुपशुंपरिष्टात्स्थितः ।
सूर्योऽपि त्रिलोक्या उपरि वर्तते । धाम्ना तेजसा । दुर्विलङ्घ्येनानभिभवनीयेन । वेधा तु
धाम्ना स्थानेन दुर्विलङ्घ्येन दुष्प्रापेणोपरिस्थितः । परमतीव । तथा प्रसन्नद्युतीनि शुभानि

१. 'लज्जा उरुमंहती खेदस्य परिभ्रमस्योद्भूतिरुद्भूतो यत्र कर्मणि यथा स्यात्तथा ।
यद्वा रथमारुह्याश्वानां नियन्त्रणादनूहलाद्वा लज्जो विस्मृत् ऊर्वोर्जङ्घयोः खेदः परि-
भ्रमो यस्यां सा तथाविधा उद्भूतिरुर्व्यगमनं यस्मिन्नयने तत्त्यक्तोद्वेदोद्भूति यथा
स्यात्तथा दिवि भन्तरिक्षमार्गं नीयमानः । मुरारातिरपि विनतासूनुना गुरुडेन—दिवि
मुरलोके नीयमान उद्यमानः' इति शास्त्रिव्याख्यानम्. २. 'शुचि' इति पाठः. . .

शोभमानानि चत्वार्यांशामुत्तानि दिग्बदनानि यत्रोदिते संति स तथोक्तः । अन्यत्र चतस्र आशा इव महत्त्वान्मुत्तान्वाननानि यस्य स तथाभूतः ॥

साद्रिचूर्वांनदीशा दिशति दश दिशो दर्शयन्प्राक्दशो यः

सादृश्यं दृश्यते नो सदशशतदृशि त्रैदशे यस्य देशे ।

दीप्तांशुर्वः स दिश्यादशिवयुगदशादर्शितद्वादशात्मा

शं शास्त्र्यश्चांश्च यस्याशयविदतिशयादन्दशूकाशनाद्यः ॥ ९४ ॥

दीप्तांशुः सूर्यो वो युष्मभ्यं शं मुखं दिश्यायच्छतु । यस्याश्वाञ्शास्त्रि नियमयति । कः । दन्दशूकाशनाद्यः । दन्दशूकाः सर्पास्तदशनो गरुडस्तस्यायो ज्येष्ठः प्रथमोऽरुणः । आशयविदभिप्रायज्ञः । अतिशयाद्विशेषतः । किदृशो दीप्तांशुः । अशिवयुगदशादर्शितद्वादशात्मा अशिवयुगं क्षयसमयस्तत्र दशा तथा दर्शिता द्वादशात्मानो येन सः । यो दृशो दिशति चक्षुषि ददाति । दशदिशो दर्शयन्दशाशाः प्रकाशयन् । किंभूताः । साद्रिचूर्वांनदीशाः अद्रयः पर्वताः यौर्नभः उर्वा पृथ्वी नदीशाः समुद्राः अद्रयश्चेति संबन्धः । तैः सह वर्तन्त इति ताः तुल्ययोग इति पुनर्वहुव्योहिः । प्राक् प्राचीम् । किं च, यस्य सादृश्यं नो दृश्यते तुल्यत्वं नोपलभ्यते । त्रैदशे देशे देवानां स्थाने स्वर्गे । सह दशशत-दशा शक्रेण वर्तन्त इति [तस्मिन्] देशे ॥

तीर्थानि व्यर्थकानि हृदनदसरसीनिर्झराम्भोजिनीनां

नोदन्वन्तो नुदन्ति प्रतिभयमशुभश्चभ्रपातानुबन्धि ।

आपो नैकापगाया अपि कलुपमुपो मज्जतां नैव यत्र

त्रातुं यातेऽन्यलोकैर्नस दिशतु दिवसस्यैकहेतुहितं वः ॥ ९५ ॥

स दिवसस्यैकहेतुर्दिनस्य प्रधानकारणं भानुर्वो युष्मभ्यं दिशतु यच्छतु । किं तत् । हितं पथ्यम् । यत्रान्यलोकानपरजगन्ति त्रातुं पातुं याते गते सति तीर्थानि पुण्यस्थानानि व्यर्थकानि जायन्ते । अकिञ्चिदकरत्वात् । भास्वर्युदिते सति फलं दातुं समर्थानि तत्सेवकानाम् । न तद्विरहे । कासां संबन्धितीर्थानि । हृदनदसरसीनिर्झराम्भोजिनीनाम् । हृदा अगाधा जलाशयाः । नदाः शोणादयः । सरस्यो महासरांसि । निर्झराः प्रस्रवाः । अम्भोजिन्यः पुष्करिण्यः । हृदाथ नदाश्चेति समासः । अपि च, उदन्वन्तः समुद्रा न प्रतिभयं नुदन्ति न पापमपनयन्ति । प्रतिशब्देनात्र पापं विवक्षितम् । अशुभश्चभ्रपातानुबन्धि । अशुभश्चभ्रं नरकः । श्चभ्रमिव सः । अधोगतिहेतुत्वात् । तत्र पातस्तदनुभवकारणम् । नाकापगाया अप्यापो जलानि कलुपमुपो नैव पापापहा न । एतानि सर्वाणि तीर्थानि भानुमताधिष्ठितानि स्वकार्यक्षमणि भवन्तीति वाक्यार्थः । केषाम् । मज्जता स्नानं कुर्वताम् ॥

सूर्यशतकम् ।

एतत्पातालपङ्कतमिव तमसैवैकमुद्गाढमासी-

दप्रज्ञाताप्रतर्क्यं निरवगतिं तथालक्षणं सुप्तमन्तः ।

यादृक्सृष्टेः पुरस्तान्निशि निशि सकलं जायते तादृगेव

त्रैलोक्यं यद्वियोगादवतु रविरसौ सर्गतुल्योदयो वः ॥ ९६ ॥

असौ रविर्भास्वान्वोऽवतु । किंभूतः । सर्गतुल्योदयः सृष्टिसमानोदयः । यद्वियोगाय-
द्विरहादेतत्रैलोक्यमिदं त्रिभुपनं निशि निशि रात्रौ रात्रौ तादृगेव जायते यादृशं सृष्टेः
पुरस्तात्पूर्वमासीदस्ति स्म । किंभूतम् । पातालपङ्कतमिव । पातालमधः पद्मः कर्दम-
स्त्रत्र हुतं मममिव । केन । तमसा । एकमद्वितीयम् । उद्गाढं प्रबलम् । अप्रज्ञाताप्रत-
र्क्यम् । न प्रज्ञायते स्माप्रज्ञातो बोद्धव्यप्रतीत्यविषयः । अप्रतर्क्यत्तर्कयितुमशक्यः ।
अप्रज्ञातं चाप्रतर्क्यं च तदेवंविधम् । सुप्तमन्तस्ततश्च निरवगतिं प्रत्यक्षस्याविषयम् ।
तथा अलक्षणं लक्षणस्याविषयम् । सांप्रतमन्वेवंभूतमेव भवति ॥

द्वीपे योऽस्ताचलोऽस्मिन्भवति खलु स एवापरत्रोदयाद्रि-

र्यां यामिन्युज्ज्वलेन्दुद्युतिरिह दिवसोऽन्यत्र तीव्रातपः सः ।

यद्वश्यौ देशकालाविति नियमयो नो तु यं देशकाला-

वव्यात्स स्वप्रभुत्वाहितभुवनहितो हेतुरहामिनो वः ॥ ९७ ॥

सोऽहं दिनानां हेतुः कारणमिनोऽर्को बोऽव्यात् । कीदृशोऽसौ । स्वप्रभुत्वाहितभु-
वनहितः । खं च तत्प्रभुत्वं च तेनाहितं कृतं भुवनहितं लोकपथ्यं येन स तथोक्तः । नो
तु पुनर्यमिनं देशकालौ नियमयतः इत्यस्य नियामकौ न भवतः । कथंभूतौ । यद्वश्यौ यद-
धीनौ । देशकालौ प्रदेशसमयौ । देशः पूर्वादिदिग्बिधेः । कालः समयः प्रभातादिः ।
अस्मिन्द्वीपे योऽस्ताचलोऽस्तपर्वतः स खल्वपरत्र द्वीपान्तरे उदयादिरुदयाचलः । अन्यत् ।
इह देशे या निर्मलचन्द्रकान्ती रात्रिः सोऽन्यत्र दुःसहातपो दिवसः । यदा किल सहस्र-
किरणो भगवान्मेरोर्दक्षिणस्यामुदेति तदा मेरोरुत्तरस्यामस्तमेति । मेरोः पूर्वस्यां
मध्यदिनं पश्चिमायां मध्यरात्रं च । अतो हेतोः पूर्वादिदेशः पूर्वादिचञ्चवाकालः एतौ
यस्य रवेर्वश्यौ भवतः न तु रविरेतयोर्दशकालयोर्वश्यः । एतेन सूर्यचक्रप्रमात् पृथ-
वपृथग्देशकालनिर्माणं गणितशास्त्रे प्रतिद्धमस्तीति भावः ॥

व्यग्रैरभ्यग्रहेन्दुमसनशुरु भैरवो समग्रैरुद्ग्रैः

प्रत्यग्रैरीपदुग्रैरुदयगिरिगतो गोगणैर्गौरयन्गाम् ।

उद्गाढार्चिर्विलीनामरनगरनगत्रावगर्भाभिवाहा-

मग्रे श्रेयो विधत्ते ग्लपयतु गहनं स ग्रहग्रामणीर्विः ॥ ९८ ॥

स प्रह्वग्रामणीः सूर्यो वो युष्माकं गहनं पापमघं ग्लपयतु स्फोटयतु । उद्गाढाथ ता
अचिपथ ता विलीना हतास्त्रे च ते अमरनगरनगप्रावाणश्च तद्गर्भा यस्याः सा तथोक्ता ।
अमरनगरं त्रिदशवासः । नगः शैलः । अमरनगरे च तन्नगश्चेति समासः । क । अग्रे
मुखे । अहां वासराणाम् । किं कुर्वन् । गां गौरयन् । कैः । गोगणै रश्मिसमूहैः ।
किभूतैः । व्यग्रैः अग्र्यग्रहेन्दुप्रसनगुहभरैः अभ्याः पौरस्त्रास्त्रे च ते प्रहाथाग्र्यप्रदाः ते
चेन्दुश्चन्द्रमाथाग्र्यग्रहेन्दवस्त्रोपां प्रसनमभिभवस्तस्य गुरुभरो महाभारो येषां तैः । नो
समग्रपरिपूर्णैः । बालत्वात् । उदग्रैर्वृहद्भिः । प्रलग्नैर्नवत्वात् । ईपदुग्रैः किञ्चित्तीक्ष्णैः ।
बालत्वात् । एवंभूतैर्मयूखैर्गां गौरयन् । द्रुतसुवर्णगर्भामिव करोतीति तात्पर्यार्थः । इन्दो-
ग्रहणमिन्दोर्महातेजसोऽप्यभिभवप्रदर्शनार्थम् ॥

योनिः साम्नां विधाता मधुरिपुरजितो धूर्जटिः शंकरोऽसौ

मृत्युः कालोऽलकायाः पतिरपि धनदः पावको जातवेदाः ।

इत्थं संज्ञा ङवित्थादिवदमृतभुजां या यहच्छाप्रवृत्ता-

स्तासामेकोऽभिधेयस्तदनुगुणगुणैर्यः स सूर्योऽवताद्वः ॥ ९९ ॥

स सूर्यो वो युष्मानवतात्पातु । यास्तासां संज्ञानां एकः प्रधानमभिधेयो वाच्यः । का-
साम् । या अमृतभुजां देवानां यहच्छानिरभिधेयं प्रवृत्ता भूताः । किमिव । ङवित्था-
दिवत् ङवित्थादशो यथा । ङित्थो ङवित्य इत्यादयः संज्ञा जातिक्रियादिनिमित्तमन्तरेण
यथासंकेतं वाचकत्वेन प्रवर्तन्ते तथा एता अपि संज्ञा एतेषु देवेषु निमित्तमन्तरेणैव
प्रवर्तन्त इत्युक्तं भवति । यथैतेषु तथा रवावपि प्रवृत्ताः कदान्दिद्भविष्यन्तीत्याह—तदनु-
गुणगुणैः गुणशब्दप्रवृत्तिनिमित्तास्तदनुगुणाः संज्ञानुकूला ये गुणास्तैः कृत्वा । एतदुक्तं
भवति—तासां संज्ञानां यानि यानि प्रवृत्तिनिमित्तानि तैरेव निमित्तैर्भास्वन्तमभिदधते
न ब्रह्मादिवद्यहच्छमिति । कास्ताः संज्ञाः । योनिः साम्नां विधाता । योनिः प्रभवः ।
साम्नां सामवेदस्य । विधाता वेधाः । तथा मधुरिपुरविष्णुरजित इति । धूर्जटिर्महादेवः
शंकर इति । मृत्युरन्तकः काल इति । अलकायाः पतिः कुबेरो धनद इति । जातवेदा
वह्निः पावक इति । एतासां हि संज्ञानां यथाक्रमं सामवेदकारणत्वं ..... कलन-
क्रियाहेतुत्वं घनकर्तृ (दातृ) त्वं पावनक्रियाकर्तृत्वं प्रवृत्तिनिमित्तम् । तत्तु भास्वत्वेव न तेषु ॥

देवः किं बान्धवः स्यालियसुहृदथवाचार्य आहोस्विदैर्यो

रक्षा चक्षुर्नु दीपो गुरुत्वं जनको जीवितं वीजमोजः ।

एवं निर्णयिते यः क इव न जगतां सर्वथा सर्वदासौ

सर्वाकारोपकारी दिशतु दशशतामीपुरम्यर्थितं वः ॥ १०० ॥

१. 'गणैः' इति पाठः. २. 'आर्यः' इति पाठः. ३. 'सर्वदा' इति पाठः,
४. 'सर्वदः' इति पाठः.

असौ दशशताभीषुः सहस्रांशुर्वो गुप्सभ्यमभ्यर्धितं दिशतु यच्छतु । एवमित्यं न
निर्णायते नावधार्यते जगतामेषां मध्ये क इति । किं देवः सुरः । किं बान्धवो ज्ञातिः
त्याद्भवेत् । अथ किं प्रियमुहृदिष्टमित्रम् । किंवा आचार्य उपदेश । आहोस्विदर्यः
स्वामी महाकुलीनः । रक्षा त्राणम् । चक्षुर्लोचनम् । नु वितर्कं । दीपः प्रदीपः । गुरुः
पूज्यः । उत किं जनकः पिता । अथ जीवितं प्राणितम् । उत वीजं कारणम् । उत
ओजो बलम् । ननु चैकतमकार्येणैव देवादीनामन्यतमा इति निश्चेप्यत इत्याह—सर्वो-
कारोपकारी यतः सर्वदेवाद्याकारैरुपकारे रतः । अतः क इति निर्णेतुमशक्य एव । सर्वथा
मर्वप्रकारैः । सर्वदा सर्वकालम् । केचिद्विप्रा वा अभिन्नार्थं मन्यमाना गुरुरिति (?) ।
तस्मान्नानात्वं सर्वव्यापकत्वं च । नानाकारं सर्वोपकारं कुर्वन्न(तो)ऽपि बान्धवादिभेदैः
सर्वात्मकत्वं दर्शितम् ॥

[श्लोका लोकस्य भूत्यै शतमिति रचिताः श्रीमयूरेण भक्त्या

युक्तश्चेतान्पठेद्यः सकृदपि पुरुषः सर्वपापैर्विमुक्तः ।

आरोग्यं सत्कवित्वं मतिमतुलबलं कान्तिमायुःप्रकर्षं

विद्यामैश्वर्यमर्थं सुतमपि लभते सोऽत्र सूर्यप्रसादात् ॥ १०१ ॥

श्रीमयूरेण कविना लोकस्य जगतो भूत्यै समृद्धयर्थं शतं श्लोका इत्युक्तप्रकारेण
रचिताः । सन्तीति शेषः । 'विंशत्यायाः सदैकले सर्वाः संख्येयसंख्ययोः' इत्यनुशासना-
त्संख्येयपरमपि शतमितिपदमेकवचनान्तं प्रयुज्यते । 'श्लोकं पठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु
पञ्चमम्' इति श्रुतबोधायुक्तैर्ययपि श्लोकाशब्दोऽनुष्टुप्छन्दोभेदे वर्तते, तथापि नानार्थक-
त्वात्तस्य पद्यमात्रेऽपि श्रुतिः । तथा चामरसिंहः—'पद्ये यशसि च श्लोकः' इत्यनुशिष्ट-
वान् । अत एव निर्णयसिन्धुप्रथमपरिच्छेदे संकान्तिनिर्णये कमलाकरभट्टेन 'प्रागूर्ध्वं दश
पूर्वतः पडवनिस्तद्वत्परः पूर्वतः' इत्यादीनि पद्यानि 'अत्र मामकाः संग्रहश्लोकाः' इत्यु-
क्त्यावतारितानि । उपक्रान्तस्य सूर्यस्ववस्यैवमुपसंहारं कृत्वास्य लोकहितावहलक्षण-
प्रयोजनान्तरं दर्शयितुमाह—भवत्वा युक्त इत्यादिना । एतांश्च श्लोकान्यः पुरुषो भक्त्या
युक्तः सन्पठेत्स सर्वपापैर्विमुक्तः । भवतीति शेषः । एतेन स्वर्गादिफलं स लभत इति
सूचितम् । सर्वपापक्षयस्य चित्तशुद्धिद्वारा मोक्षान्तफलसाधनत्वस्यान्यत्रोक्तत्वादिति
भावः । किं चात्र लोकेऽपि सूर्यप्रसादादारोग्यादिकं यथाकामयते तत्फलं लभते ।
इति श्रीमदुज्जयिनीसामान्यपुरोदासीनभट्टसाधारणसूनुना (?) त्रिभुवनपालेन विरचित्त
श्रीसूर्यशतकटीका समाप्ता ।

१. अयं श्लोकस्त्रिभुवनपालव्याख्यायां न लभ्यते. मूलपुस्तके यज्ञेश्वरशास्त्रिव्याख्यायां
च वर्तत इति शास्त्रिव्याख्यासमेत एवात्र गृहीतः. २. 'सुरां' इति पाठः. ३. 'इति'
श्रीमयूरपण्डितविरचितं सूर्यशतकं विशेषाचार्यव्याख्या च' इति पुस्तकान्तरपाठः.

सूर्यशतकस्यश्लोकानां सूची ।

	पृ० श्लो०	पृ० श्लो०
अज्ञे रक्षां निबध्य प्रतिसरवलये	३६-६७	दत्तापैर्दूरनम्रैर्वियति विनयतो २८-५२
अश्यामः काल एको न भवति	११-२०	देवः किं बान्धवः स्यात्प्रियसुहृद् ५०-१००
अस्तव्यस्तत्वशून्यो निजरुचिर	१०-१८	द्वीपे योऽस्ताचलोऽस्मिन्भवति ४९-९७
अस्ताद्रीशोत्तनाङ्गे धितशशिनि	२३-४२	धारा रायो धनायापरि सपदि ७-११
आकान्त्या वाह्यमानं पशुमिव	२७-५१	धुन्वन्तो नीरदालीनिंजरुचिह २६-४९
आयान्ती किं सुमेरोः सरणि	१५-२७	धूर्ध्वस्ताम्यग्रहाणि ध्वजपटपवना ३५-६६
आवानैश्चन्द्रकान्तैश्च्युततिमिर	२०-३७	ध्वान्तध्वंसं विधत्ते न तपति १६-२८
आवृत्तिभ्रान्तविश्रवाः भ्रममिव	८-१४	ध्वान्तस्यैवान्तहेतुर्न भवति ४३-८४
उज्जूमाम्भोरुहाणां प्रभवति	२१-३९	ध्वान्तौघध्वंसदीक्षाविधिपटु ३४-६३
उत्कीर्णैस्वर्णरेणुद्रुतखुरदलिता	३६-६८	नन्तुं नाकालयानामनिशमनुयतां ३६-६९
उद्गाढेनारुणिन्ना विदधति	५-८	नाकौकःप्रत्यनीकक्षतिपटुमहसां ४५-९०
उद्यद्पूयानवाप्यां बहुलतम	४१-७९	निःशेषं नैशमम्भः प्रसभमपनुद १८-३२
एकं ज्योतिर्दशौ द्वे त्रिजगति	८-१३	निःशेषाशावपूरप्रवणगुरुगुण १३-२४
एकाहेनैव दीपां त्रिभुवनपदवीं	३५-६५	निःसन्दानां विमानावलिखितत ३७-७०
एतत्पातालपङ्कशतमिव तमसै	४९-९६	नीत्वाश्वानसप्त कक्षा इव नियम ३१-५७
एतद्यन्मण्डलं खे तपति दिन	४५-८९	नेत्राहीनेन मूले विहितपरिकरः ३८-७२
कक्षाता तारकाणां पतति तनु	४०-७६	नो कल्पापायवायोरदयरय १३-२३
कैलासे कृत्तिवासा विहरति	४५-८८	नोदन्वाङ्मभूमिर्न तदुदरभवो २३-४३
कामंल्लोऽपि लोकांस्तदुपकृति	४४-८६	नो मूर्च्छाश्चिन्नवाञ्छः भ्रमविवश ३२-६०
दमां क्षेपीयः क्षयाम्भःशिशिर	१२-२२	नो शुष्कं नाकनया विकसित ४३-८३
गन्धर्वैर्गंधपशय्यतिकरितवचो	२०-३६	न्यक्तुर्वचोपधीशे मुषितरुचि ३-५
गन्धर्वाम्नोरुहाणां शिखरिषु	२-३	पर्याप्तं तप्तचामीकरकटकटे ३०-५६
चक्रो चक्रारपङ्क्तिं हरिरपि च	३७-७१	पाशानाशान्तपालादरुणवरुणतो ३२-५९
चक्षुर्दक्षद्विपो यन्न तु दहति	४१-८०	पीनोरःप्रेरितात्रैश्वरमखुरपुटाग्र ३३-६२
जम्भारातोभङ्गाम्नोद्भवमिव	१-१	पौरस्त्यस्तोयदत्तोः पवन इव २९-५५
ज्योत्स्नांशाकर्मपाण्डुसुतिमिर	१५-२६	प्रत्युत्सस्तसहेमोब्जवलरुचिरचलः ३९-७५
तन्वाना दिग्बधूनां समधिक	९-१५	प्रभ्रस्यत्युत्तरीयलिपि तमसि ३-४
तीर्थानि व्यर्थकानि हृदनदसरसी	४८-९५	प्राक्कालोत्रिदपश्चाकरपरिमलना ४६-९२
तीव्रं निर्वाणहेतुर्यदपि च विपुलं	१६-२९	प्राचि प्रागाचरन्त्वोऽनतिचिर ७-१२
दत्तानन्दाः प्रजानां समुचित	६-९	प्रातःशैलाग्ररजै रजनिजवनिक्का २७-५०

	पृ० श्लो०		पृ० श्लो०
ब्रुथः पृष्ठेऽशुपातैरतिनिकटतया	२४-४५	योनिः सात्रां विधाता मधुरिपु	५०-९९
बन्धध्वंसैकहेतुं शिरसि नति	६-१०	रक्षन्वक्षुण्णहेमोपलपटलमलं	२४-४४
त्रिधाणः शक्तिमाशु प्रशमितबल	१४-२५	रत्नानां मण्डनाय प्रभवति नियतो	१६-३०
विश्राया वामनलं प्रथममथ	५- ७	लोटंश्लोष्टविचेष्टः ध्रितशयन	४३-८५
भक्तिप्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटी	२- २	वज्रिजातं विकासीक्षणकमलवनं	३१-५८
भासामासन्नभावादधिकतरपटो	४२-८२	वाचां वावसपतेरप्यचलमिदुचित्ता	२२-४०
भिन्नं भासात्पणस क्वचिदभिनवया	१९-३५	विस्तीर्णं व्योम वीर्घाः सपदि	१०-१७
भूला जम्भस्य नेतुः ककुभि	१८-३३	वैलावधिष्णु सिन्धोः पय इव	३९-७४
भूमि धाम्नोऽभिष्ट्या जगति	४६-९१	व्यग्रैरम्यग्रहेन्दुप्रसन्नगुरुभरैर्नी	४९-९८
मत्तान्यान्यार्श्वतोऽधान्स्कटिक	२५-४६	व्यापन्नर्तुर्न कालो व्यभिचरति	४४-८७
मा गान्त्वानि मृणालीमृदुरिति	११-१९	शातः श्यामालतायाः परशुरिव	२९-५४
मागोपान्ते सुमेरोर्नुवति कृतवतौ	२६-४८	शीर्णप्राणाद्रिपाणीन्त्रणिभि	४- ६
मीलच्छुर्विजिह्वध्रुति जडरसनं	१७-३१	शुष्यन्त्यूढानुकारा मकरवसतयो	४०-७८
मुबन्रदमीन्दिनादौ दिनगमसमये	२८-५३	श्लोका लोकस्य भूल्यै शतमिति	५१-१०१
मूर्ध्निर्देर्धातुरागस्वरुपु किसलयो	२२-४१	संसक्तं सिक्कमूलादभिनवभुवनो	१९-३४
मौलीन्दोर्मैप मोर्षाहृत्तिमिति	९-१६	साद्रिद्यूर्वीनवीशा दिशति दश	४८-९४
यः स्रष्टर्पा पुरस्तादचलवरसम	४७-९३	सानौ सा नौदये नाशणितदलपुन	२१-३८
यद्वयायो वीजमहामपनुततिमिरं	३८-७३	सिद्धेः सिद्धान्तमिधं ध्रितविधि	४२-८१
यत्कान्ति पङ्कजानां न हरति	१२-२१	सीदन्तोऽन्तर्निमज्जडसुरमुसलाः	३३-६१
यत्प्राच्यां प्राक्चकास्ति प्रभवति	४०-७७	हेलालोलं वहन्ती विपधरदमन	२५-४७
योक्त्रीभूतान्युगस्य प्रसितुमिव	३४-६४		

निर्णयसागरमुद्रितानि-

मू. ह. मा. व्य.

१३. स्तुतिकुसुमाञ्जलिकाव्यम्—धीजगद्धरभट्टविरचितं, राजान-
करत्नकण्ठविरचितटीकया सहितं च. ३ ८३
१४. काव्यप्रदीपः—(अलंकारग्रन्थः) महामहोपाध्यायश्रीगो-
विन्दविरचितः—तत्सदुपाख्यवैयनाथविरचितया टीकया
सहितः २ ८३
१५. ध्वन्यालोकः—(अलंकारः) श्रीमदानन्दवर्धनाचार्यकृतः
श्रीमदाचार्याभिनवगुप्तकृतटीकासहितः ... .. १॥ ८३
१६. द्रुताद्गदनाटकम्—श्रीसुभटकविविरचितम्, एकाङ्कात्मके
खल्पतरेऽस्मिन्नाटके रावणपुरतोऽद्गदकृतस्य दौत्यस्य सम्य-
क्तया रमणीयतया च विवेचनं कृतम्. ... .. ८३ ८॥
१७. भर्तृहरिनिर्वेदनाटकम्—श्रीहरिहरोपाध्यायकृतं, पद्या-
द्वात्मकमिदं नाटकमतीव रसभरितं विद्यते. अस्मिन् स्त्रीविर-
हिणो भर्तृहरेर्निर्वेदस्यातीव हृदयद्रावकतया वर्णनं कृतम्. ... ८३॥ ८॥
१८. विष्णुभक्तिकल्पलताकाव्यम्—पुरुषोत्तमविरचितं, महीधर-
विरचितया टीकया सहितम्. ... .. १॥ ८४
१९. संहृदयानन्दकाव्यम्—कृष्णानन्दविरचितम्, पद्यदश-
सर्गात्मकमिदं काव्यं गीर्वाणगहनप्रविविक्षुणां मार्गसौलभ्यकरं
सहृदयानां मनोरञ्जकं च विद्यते. ... .. १॥ ८४
२०. श्रीनिवासविलासचम्पूः—वेङ्कटेशकविप्रणीता, धरणीधर-
कृतटीकया सहिता. ... .. १॥ ८४
२१. वृत्तित्रार्तिकम्—श्रीमदप्पययीक्षितप्रणीतम्. ... .. ८३ ८॥
२२. रससद्गनभागम्—युवराजकविविरचितम्. ... .. १॥ ८४
२३. चित्रमीमांसा—श्रीमदप्पययीक्षितप्रणीता, चित्रमीमांसा-
खण्डनम्—पण्डितराजजगन्नाथविरचितम्. ... .. १॥ ८४

पांडुरंग जावंजी,

निर्णयसागर छापखान्याचे मालक,

घर नंबर २६-२८, कोलभागे लेन पुणे

Not to be Issued

~~STAVAN'S LIBRARY~~

This book should be returned within a fortnight from the date last marked below:

Date of Issue	Date of Issue	Date of Issue	Date of Issue
24 APR 1959			
27 APR 1964			
27 SEP 1974			
18 AUG 2005			

Not to be Issued

Bharatiya Vidya Bhavan's Granthagar

Call No Sa 2 Bh/MAY/TRI/8384

Title Suryadatakain

Author Majurakavi

Date of Issue	Borrower's No	Date of Issue	Borrower's No
7/2/86	Shri V. A.		
26/6/85	to 27/11		

Not to be Issued

BHAVAN'S LIBRARY

Kulapati K. M. Munshi Marg

BOMBAY-400 007.